

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

**з навчальної дисципліни
«Теорія та практика правозастосування»
(для студентів юридичного факультету
та факультету заочного навчання цивільних осіб)**

Дніпро
«Ліра ЛТД»
2017

УДК 340.13
Б 59

РЕЦЕНЗЕНТИ: **Боняк В.О.**, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Ільков В.В. суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду, кандидат юридичних наук, доцент

УКЛАДАЧІ: **Наливайко Л.Р.**, завідувач кафедри загально правових дисциплін юридичного факультету ДДУВС, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України;

Чепік-Трегубенко О.С. викладач кафедри загально правових дисциплін юридичного факультету ДДУВС;

Касяненко Є.В., викладач кафедри загально правових дисциплін юридичного факультету ДДУВС;

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(протокол №7 від 30 березня 2017 року)*

Б 59 **Бібліографічний покажчик** з навчальної дисципліни «Теорія та практика правозастосування» (для студентів юридичного факультету та факультету заочного навчання цивільних осіб) / Уклад.: Л. Р. Наливайко, О.С. Чепік-Трегубенко, Є.В. Касяненко. – Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. – 120 с.

ISBN 978-966-383-942-4

Бібліографічний покажчик розрахований на широке коло читачів: студентів, слухачів, курсантів, аспірантів, викладачів, а також усіх, хто займається науковими дослідженнями.

УДК 340.13

© Укладачі, 2017
© ДДУВС, 2017
© Ліра ЛТД, 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН.....	5
ПЕРЕЛІК ОСНОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ:	6
ТЕМА 1. ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ — ОСОБЛИВА ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА	13
ТЕМА 2. СТАДІЇ ПРАВОЗАСТОСОВЧОГО ПРОЦЕСУ	23
ТЕМА 3. АКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА.....	34
ТЕМА 4. ДІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТИВ У ЧАСІ, ПРОСТОРИ ТА ЗА КОЛОМ ОСІБ	42
Тема 5. ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА	50
ТЕМА 6. КОЛІЗІЇ НОРМ ПРАВА	64
ТЕМА 7. ПРОГАЛИНИ В ЗАКОНОДАВСТВІ	72
ТЕМА 8. ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА.....	85
Додаток 1. Введення в дію нового стандарту з бібліографічного опису ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Основні відмінності від ГОСТ 7.1. — 84 Нові правила бібліографічного опису.....	95

ВСТУП

Наукові дослідження базуються на досягненнях науки. Невипадково кожна стаття, брошура, книга включає в себе посилання на попередні дослідження. Доповідь, реферат, дисертація тощо також мають містити огляд літератури за темою. Пошук, обробка та аналіз опублікованих джерел дають змогу виявити рівень дослідженості конкретної теми, створити список використаних джерел. Для цього доцільно використовувати бібліографічні покажчики.

Бібліографічний покажчик з навчальної дисципліни «Теорія та практика правозастосування» підготовлено на основі матеріалів із теорії держави і права та інших суміжних наук, виданих з 1970 по 2017 роки. Він є корисним для підготовки наукових статей, тез доповідей, курсових та конкурсних та інших наукових робіт, рефератів, доповідей на семінарські заняття. Усього до покажчика включено понад 700 бібліографічних джерел.

Метою цього наукового видання є ознайомлення студентів, слухачів, курсантів, аспірантів та науково-педагогічних з нормативно-правовими актами та останніми науковими дослідженнями, які сприяють формуванню базових знань з теоретичних і практичних питань державотворення та правотворення.

До видання зібрані, проаналізовані і систематизовані такі бібліографічні описи джерел, як: Конституція та інші нормативно-правові акти з урахуванням останніх законодавчих змін, монографії, статті наукових фахових видань, збірники матеріалів наукових та науково-практичних конференцій, семінарів та круглих столів, підручники, навчальні посібники, довідкові видання, словники, енциклопедії, дисертації та автореферати дисертацій, підготовлені та видані як в Україні, так і в інших державах.

Матеріал розташовано за темами, а в межах теми прізвища авторів та назви публікацій — за алфавітом. Кожна тема містить докладний змістовний опис.

Відомості про джерела, включені до бібліографічного покажчика, надані відповідно до вимог міжнародних і державного стандартів, зокрема: ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1-2003, IDT)», ДСТУ 3582-97 «Інформація та документація. Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила», ГОСТ 7.12-93 «СИБИД. Библиографическая запись. Сокращение слов на русском языке. Общие требования и правила».

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва теми	Всього годин	Кількість годин, відведених на:			
			Лекції	Семінарські заняття	с/р, інд/р	Форми підсумкового контролю
	Всього	90	18	16	54	Іспит
1.	Правозастосування — особлива форма реалізації норм права	12	4	2	6	
2.	Стадії правозастосовного процесу	10	2	2	6	
3.	Акти застосування норм права	10	2	2	6	
4.	Дія нормативно-правових актів у часі, просторі та за колом осіб	10	2	2	6	
5.	Тлумачення норм права	10	2	2	6	
6.	Колізії норм права	10	2	2	8	
7.	Прогалини у законодавстві	10	2	2	8	
8.	Юридична техніка	10	2	2	8	
	Модульний контроль	2				

ПЕРЕЛІК ОСНОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ:

- Актуальні проблеми теорії держави та права : навч. посібник / Є. В. Білозьоров, Є. О. Гіда, А. М. Завальний та ін. ; за заг. ред. Є. О. Гіди. — К. : О. С. Ліпкан, 2010. — 260 с.
- Актуальные проблемы теории государства и права : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. зав. / [М. М. Рассолов и др.] ; под ред. А. И. Бастрькина. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2014. — 471 с.
- Анохин Ю. В. Теория государства и права : учеб. пособие / Ю. В. Анохин. — Барнаул : Барнаульский юридический ин-т МВД России, 2016. — 211 с.
- Апт Л. Ф. Теория государства и права : учебник / [Л. Ф. Апт и др.] ; под ред. В. Н. Корнева. — М. : Российская академия правосудия, 2013. — 558 с.
- Бабаева В. К. Теория государства и права : учебник / [В. К. Бабаев и др.] ; под ред. В. К. Бабаева. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Юрайт, 2013. — 715 с.
- Бабкіна О. В. Теорія держави та права у схемах і визначеннях : навч. посібник / О. В. Бабкіна, К. Г. Волинка. — К. : МАУП, 2004. — 144 с.
- Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська та ін. ; відп. ред. І. О. Голубовська. І. Ю. Штиченко. — К. : Київський ун-т, 2012. — 543 с.
- Беляева О. М. Теория государства и права в схемах : учеб. пособие / О. М. Беляева. — М. : Эксмо, 2009. — 96 с.
- Блажеев В. В. Основы права : учеб. пособие / [В. В. Блажеев и др.] ; под ред. В. В. Блажеева. — М. : Проспект, 2013. — 384 с.
- Братановский С. Н. Теория государства и права : курс лекций / С. Н. Братановский, Я. Р. Джамбалаев, А. Е. Епифанов. — М. : Юнити, 2013. — 214 с.
- Васильєв А. С. Теорія права і держави : підручник / А. С. Васильєв, І. В. Борщевський, В. В. Іванов, І. С. Канзафарова, Р. С. Притченко, В. І. Труба — Х. : Одіссей, 2007. — 447 с.
- Ведерніков Ю. А. Теорія держави та права : навч. посібник / Ю. А. Ведерніков, А. В. Папірна. — К. : Знання, 2008. — 333 с.
- Великий енциклопедичний юридичний словник / Ред. Ю. С. Шемшученко. — К. : Юридична думка, 2007. — 992 с.
- Великий енциклопедичний юридичний словник. А-Я / За ред. Ю. С. Шемшученка. — 2-е вид., переробл. і допов. — К. : Юридична

- думка, 2012. — 1017 с.
- Венгеров А. Б. Теория государства и права : учебник / А. Б. Венгеров. — 10-е изд., стер. — М. : Омега-Л, 2014. — 607 с.
 - Воронин М. В. Основания и проявления системности права : монография / М. В. Воронин. — М. : Юрлитинформ, 2016 — 196 с.
 - Гришко О. М. Теорія держави і права : практикум / О. М. Гришко, В. І. Риндюк, Ю. М. Рижук ; за заг. ред. Ф. П. Шульженка. — К. : КНЕУ, 2013. — 308 с.
 - Гриценко М. В. Теория государства и права : учебник / М. В. Гриценко, Н. И. Летушева. — 7-е изд., перераб. — М. : Академия, 2013. — 220 с.
 - Гуков А. С. Теория государства и права в схемах и определениях : учеб. пособие / А. С. Гуков. — М. : Финансовый ун-т, 2013. — 110 с.
 - Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії: монографія / І. О. Кресіна, О. В. Скрипнюк, А. А. Коваленко, Є. В. Перегуда, О. М. Стойко та ін. ; за ред. І. О. Кресіної. — К. : Логос, 2007. — 314 с.
 - Дудченко О. С. Теорія держави і права : навч.-метод. посіб. / О. С. Дудченко. — Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. — 99 с.
 - Ершов В. В. Современное правопонимание : курс лекций / В. В. Ершова, М. Н. Марченко. — М. : НОРМА, 2016. — 367 с.
 - Загальна теорія держави і права : підручник / За ред. М. В. Цвік, О. В. Петришин. — Х. : Право, 2011. — 584 с.
 - Загальна теорія держави та права : навч. посібник / В. В. Лемак. — Ужгород : Медіум, 2003. — 251 с.
 - Загальна теорія держави та права : навч. посібник / Р. А. Калюжний, С. М. Тимченко, Н. М. Пархоменко, С. М. Легуша. — К. : Паливода А. В., 2007. — 296 с.
 - Зайчук О. В. Теорія держави та права. Академічний курс : підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.
 - Законність: теоретико-правові проблеми дослідження та впровадження : монографія / Ред. : О. В. Зайчук, С. В. Бобровник. — К. : ЮСТІНІАН, 2004. — 211 с.
 - Зыков С. В. Актуальные проблемы правовой теории государства : учеб. пособие / С. В. Зыкова. — М. : ЮНИТИ, 2013. — 181 с.
 - Камінська Н. В. Словник міжнародно-правових термінів / Н. В. Камінська. — К. : КУТЕП, 2013. — 150 с.
 - Кармаліта М. В. Теорія держави : навч. посібник / М. В. Кармаліта, А. В. Старостюк. — Ірпінь : [б. в.], 2013. — 152 с.
 - Карпунов В. М. Теорія держави та права : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. М. Карпунов. — 2-е вид. — Луганськ : РВВ ЛАВС, 2005.

— 208 с.

- Кельман М. С. Загальна теорія держави та права : підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. — К. : Кондор, 2006. — 477 с.
- Кириченко В. М. Теорія держави та права : модульний курс / В. М. Кириченко, О. М. Куракін. — К. : ЦУЛ, 2010. — 264 с.
- Комаров С. А. Общая теория государства и права : учебник / С. А. Комаров. — 7-е изд. — СПб. : Питер, 2008.— 512 с.
- Копейчиков В. В. Загальна теорія держави та права : навч. посібник / В. В. Копейчиков, А. М. Колодій, С. Л. Лисенков та ін. — К. : Юрінком Інтер, 2000. — 320 с.
- Копиленко О. Л. Загальна теорія держави та права (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції) : навч. посібник / О. Л. Копиленко, О. В. Зайчук, А. П. Заєць, В. С. Журавський та ін. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 400 с.
- Коталейчук С. П. Теорія держави та права : навч. посіб. для підготов. до держ. іспитів / С. П. Коталейчук. — К. : КНТ, 2009. — 320 с.
- Котюк В. О. Загальна теорія держави та права : навч. посібник / В. О. Котюк. — К. : Атіка, 2005.— 592 с.
- Кузьмін С. А. Теорія держави та права в питаннях і відповідях : посібник / С. А. Кузьмін, Д. М. Карпенко. — К. : Паливода А. В., 2010. — 128 с.
- Кузнецов И. А. Основы теории права и государства : учеб. пособие / И. А. Кузнецов. — Волгоград : Волгоградского фил. ФГОБУ ВПО РАНХиГС, 2013. — 291 с.
- Кузнецов И. А. Теория государства и права : учебник / И. А. Кузнецов. — 4-е изд., доп. и перераб. — Волгоград : Волгоградского фил. ФГОБУ ВПО РАНХиГС, 2013. — 319 с.
- Кулапов В. Л. Теория государства и права : учебник / В. Л. Кулапов. — М. : КноРус, 2014. — 380 с.
- Лившиц Р. З. Теория права : учебник / Р. З. Лившиц. — 2-е изд. — М. : БЕК, 2001. — 224 с.
- Лушников А. М. Теория государства и права : базовый курс : учеб. пособие / А. М. Лушников. — М. : Юрлитинформ, 2013. — 270 с.
- Малько А. В. Теория государства и права в вопросах и ответах : учеб.-метод. пособие / А. В. Малько. — 5-е изд. — М. : Дело, 2014. — 350 с.
- Малько А. В. Теория государства и права : учебник / А. В. Малько.— 4-е изд., стер. — М. : КиноРус, 2014. — 400 с.
- Малько А. В. Теория государства и права : элементарный курс / А. В. Малько, В. В. Нырков, К. В. Шундииков. — 4-е изд., стер. — М. : КноРус, 2013. — 239 с.

- Малахов В. П. Общая теория права и государства. К проблеме право-понимания : учеб. пособие / В. П. Малахов. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2013. — 143 с.
- Марченко М. Н. Теория государства и права : учебник / М. Н. Марченко. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Проспект : Изд-во Московского ун-та, 2016. — 636 с.
- Марченко М. Н. Теория государства и права : учебник для бакалавров / М. Н. Марченко, Е. М. Дерябина. — М. : Проспект, 2014. — 432 с.
- Марченко М. Н. Теория государства и права в вопросах и ответах : учеб. пособие / М. Н. Марченко. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Проспект, 2014. — 239 с.
- Марченко М. Н. Теория государства и права : схемы с комментариями : учеб. пособие / М. Н. Марченко, Е. М. Дерябина. — М. : Проспект, 2014. — 198 с.
- Марчук В. М. Теорія держави і права : навч. посібник / В. М. Марчук, О. В. Корольков. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. — 415 с.
- Матузов Н. И. Теория государства и права : учебник / Н. И. Матузов, А. В. Малько. — 4-е изд., испр. и доп. — М. : Дело, 2016. — 525 с.
- Мелехин В. А. Теория государства и права: учебник / В. А. Мелехин. — М. : Маркет ДС, 2007. — 640 с.
- Морозова Л. А. Теория государства и права : учебник / Л. А. Морозова. — 5-е изд., перераб. и доп. — М. : Норма, 2013. — 663 с.
- Мухаев Р. Т. Теория государства и права : учебник / Р. Т. Мухаев. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Юрайт, 2014. — 584 с.
- Наливайко Л. Р. Неурядові правозахисні організації України : навч. посібник / Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай, О. С. Дніпров. — К. : Хай-Тек Прес, 2014. — 331 с.
- Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель : монографія / Л. Р. Наливайко. — Х. : Право, 2009. — 600 с.
- Наливайко Л. Р. Політична функція Української держави: теоретико-правові та конституційно-правові засади : монографія / Л. Р. Наливайко, М. В. Беляєва. — К. : Хай-Тек Прес, 2013. — 316 с.
- Наливайко Л. Р. Теорія держави і права в тестових завданнях : навч. посібник / Л. Р. Наливайко, С. С. Вітвіцький, Е. П. Полешко, В. Є. Сліпенко, О. С. Чепік-Трегубенко ; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. — Дніпропетровськ : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2014. — 358 с.
- Наливайко Л. Р. Теорія і практика правозастосування в тестових завданнях : навч. посібник / Л. Р. Наливайко, О. І. Наливайко, Е. П. Полешко, О. С. Чепік-Трегубенко ; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. — Дніпропетровськ : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2014. — 127 с.

- Новик М. К. Теорія держави та права : практикум / М. К. Новик, В. А. Новик. — Житомир : Полісся, 2004. — 213 с.
- Осауленко О. І. Загальна теорія держави та права : навч. посіб. для студ. ВНЗ / О. І. Осауленко. — К. : Істина, 2007. — 336 с.
- Пендюра М. М. Теорія держави і права : навч. посібник / М. М. Пендюра. — К. : О. С. Ліпкан, 2013. — 302 с.
- Перевалов В. Д. Теория государства и права : учебник / В. Д. Перевалов. — 3-е изд., испр. и доп. — М. : Юрайт, 2013. — 428 с.
- Письменицький А. А. Теорія держави та права : навч. посібник / А. А. Письменицький, Д. В. Слинко, А. С. Спаський. — Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. — 242 с.
- Погребной И. М. Теория права : учеб. пособие / И. М. Погребной. — 3-е изд., испр. и доп. — Х. : Основа, 2003. — 128 с.
- Поляков А. В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : учебник / А. В. Поляков. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Проспект, 2016. — 832 с.
- Правова доктрина України : у 5-ти т. / Редкол. : В. Я. Тацій [та ін.]. — Х. : Право, 2013. — Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / [О. В. Петришин та ін.] ; за заг. ред. О. В. Петришина. — 2013. — 975 с.
- Правові системи сучасності : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. Ю. С. Шемшученка. — К. : Юридична думка, 2012. — 490 с.
- Протасов В. Н. Теория государства и права : учебник / В. Н. Протасов. — М. : Юрайт, 2014. — 494 с.
- Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави / П. М. Рабінович. — 5-те вид., зі змін. — К. : Атіка, 2001. — 176 с.
- Радько Т. Н. Теория государства и права в схемах и определениях : учеб. пособие / Т. Н. Радько. — М. : Проспект, 2011. — 135 с.
- Радько Т. Н. Хрестоматия по теории государства и права / Под общ. ред. И. И. Лизиковой. — 2-е изд. — М. : Проспект, 2009. — 720 с.
- Радько Т. Н. Теория государства и права : учебник / Т. Н. Радько, В. В. Лазарев, Л. А. Морозова. — М. : Проспект, 2014. — 562 с.
- Радько Т. Н. Теория государства и права в схемах и определениях : учеб. пособие / Т. Н. Радько. — М. : Проспект, 2014. — 175 с.
- Рассказов Л. П. Теория государства и права : учебник / Л. П. Рассказов. — 6-е изд. — М. : РИОР, 2014. — 473 с.
- Рассолов М. М. Актуальные проблемы теории государства и права : учеб. пособие / М. М. Рассолов. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2014. — 471 с.
- Романенкова Е. Н. Теория государства и права : конспект лекций : учеб.

- пособие / Е. Н. Романенкова. — М. : Проспект, 2014. — 94 с.
- Рудик П. А. Основи теорії держави : навч. посібник / П. А. Рудик. — К. : Алерта, 2013. — 206 с.
 - Самоленский М. Б. Теория государства и права : учебник / М. Б. Смоленский. — М. : ИНФРА-М, 2013. — 270 с.
 - Сидоренко М. Й. Теорія держави і права (курс лекцій) : навч. посібник / М. Й. Сидоренко. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К. : Ун-т «Україна», 2013. — 197 с.
 - Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. — 4-те вид., допов. і переробл. — К. : Правова єдність ; Алерта, 2014. — 524 с.
 - Скірський І. В. Теорія держави та права : навч. посібник / І. В. Скірський. — Вінниця : [б. в.], 2006. — 292 с.
 - Словник юридичних термінів і понять : навч. посібник / [В. Г. Гончаренко та ін.] ; за ред. В. Г. Гончаренка та З. В. Ромовської. — К. : Юстініан, 2013. — 597 с.
 - Субботін В. М. Теорія держави та права : навч. посібник / В. М. Субботін, О. В. Філонов, Л. М. Князькова, І. Я. Тодоров. — К. : Знання, 2005. — 327 с.
 - Сухонос В. В. Теорія держави та права : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Сухонос. — Суми : Ун-ка кн., 2005. — 536 с.
 - Теория государства и права : курс лекций / С. Н. Братановский, Я. Р. Джамбалаев, А. Е. Епифанов. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2013. — 214 с.
 - Теория государства и права: схемы с комментариями : учеб. пособие / М. Н. Марченко, Е. М. Дерябина. — М. : Проспект, 2014. — 198 с.
 - Теория государства и права : учеб. для вузов / Под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. — 2-е изд. — М. : ИНФРА М-НОРМА, 2002. — 616 с.
 - Теория государства и права : учеб. пособие / В. И. Власов, Г. Б. Власова, С. В. Денисенко. — 3-е изд., перераб. и доп. — Ростов-н/Д : Феникс, 2014. — 332 с.
 - Теория государства и права : учеб. пособие / А. М. Лушников. — Ярославль : Акад. МУБиНТ, 2012. — 239 с.
 - Теория государства и права в вопросах и ответах : учеб.-метод. пособ. / А. В. Малько. — 5-е изд. — М. : Дело, 2014. — 350 с.
 - Теория государства и права в вопросах и ответах : учеб. пособие / М. Н. Марченко. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Проспект, 2014. — 239 с.
 - Теорія держави і права : навч. посібник / [С. К. Бостан та ін.]. — К. : Академія, 2013. — 346 с.
 - Теорія держави і права : навч. посіб. для підготовки до держ. іспитів /

О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський, Г. О. Христова ; за заг. ред. О. В. Петришина. — 5-те вид., допов. і змінене. — Х. : Право, 2016. — 198 с.

- Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин та ін. ; за ред. О. В. Петришина. — Х. : Право, 2014. — 366 с.
- Теорія держави та права (для підготовки до державного іспиту) : навч. посібник / Л. П. Самофалов, А. В. Старостюк, О. В. Чернецька, В. С. Шилінгов. — Ірпінь : Держ. податк. адмін. України, Нац. ун-т держ. податк. служби України, 2007. — 198 с.
- Теорія держави та права : навч. посібник / О. М. Головка. — Х. : ХНУВС, 2010. — 277 с.
- Хахуліна К. С. Теорія держави та права в схемах та визначеннях : навч. посібник / К. С. Хахуліна, В. А. Малига, І. В. Стаднік. — Донецьк : Донбас, 2011. — 340 с.
- Хропанюк В. Н. Теория государства и права : учебник / В. Н. Хропанюк. — 3-е изд. — М. : ОМЕГА-Л, 2008. — 336 с.
- Черданцев А. Ф. Теория государства и права : учебник для вузов / А. Ф. Черданцев. — М. : Юристъ, 2003. — 393 с.
- Шестопалова Л. Теорія права та держави: навч. посібник / Л. Шестопалова. — К. : Паливода А. В., 2012. — 256 с.
- Энциклопедический юридический словарь / В. Н. Додонов. — 2-е изд. — М. : ИНФРА-М, 1999. — 367 с.
- Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. — К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. — Т. 1 : А-Г. — 672 с.
- Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. — К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1999. — Т. 2 : Д-Й. — 744 с.
- Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. — К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2001. — Т. 3 : К-М. — 792 с.
- Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. — К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. — Т. 4 : Н-П. — 720 с.
- Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. — К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. — Т. 5 : П-С. — 736 с.
- Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін.— К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. — Т. 6 : Т-Я. — 768 с.
- Якушев А. В. Теория государства и права: лекции для подготовке к сдаче экзаменов / А. В. Якушев. — М. : А-Приор, 2007. — 192 с.
- Ямбушев Ф. Ш. Теория государства и права : учеб. пособие / Ф. Ш. Ямбушев, Н. Г. Тараканова. — 2-е изд., перераб. и доп. — Саранск : Принт-Издат, 2013. — 315 с.

Тема 1. ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ — ОСОБЛИВА ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА

Особливе значення в процесі правового регулювання відіграє застосування норм права. В юридичній літературі поняття «*застосування норм права*» розглядається як:

- особлива форма реалізації норм права, яка здійснюється державними та громадськими організаціями в межах їх компетенції у формі владно-організуючої діяльності з конкретизації норми права;

- форма реалізації норм права, яка включає юридично-організаційну діяльність держави з втілення правових норм щодо конкретних суб'єктів;

- владна діяльність органів держави чи інших органів, повноваження яких делегує держава, які видають індивідуальні акти на основі норм права.

Необхідність правозастосування обумовлена тим, що воно продовжує правове регулювання, розпочате нормотворчістю, на рівні конкретних життєвих ситуацій.

Застосуванню норм права притаманні такі **ознаки**:

- є стадією реалізації норм права, мета якої — сприяння їх втіленню в поведінці суб'єктів права, шляхом усунення перешкод через які безпосереднє їхнє здійснення є неможливим, а також контроль за цим процесом;

- є владною діяльністю, яка породжує обов'язкові юридичні наслідки і забезпечується можливістю застосування державного примусу;

- здійснюється лише уповноваженими на це суб'єктами;

- має індивідуальний, персоніфікований характер, що передбачає вирішення конкретної справи, окремого життєвого випадку, певної правової ситуації;

- реалізуються у кожному конкретному випадку одноразово;

- здійснюється за певною процедурою, яка регламентується правом;

- результатом застосування норм права є правозастосовні акти, які є інструментом надання певним велінням статусу індивідуальних приписів, підтвердження їхнього правового характеру;

- не поширюються на ті відносини, які виникають після їх прийняття;

- можуть бути оскаржені в передбаченому законодавством порядку.

Правозастосування здійснюється у тих **випадках**, коли:

- потрібно встановити наявність або відсутність факту, що має юридичне значення;

- скоєно правопорушення і необхідно визначити міру юридичної відповідальності особи;

- закріплені нормами права і обов'язки конкретних осіб через їх підвищену соціальну значущість, можуть бути реалізовані лише після

винесення індивідуально-владного рішення;

➤ існує спір про право і сторони не можуть дійти згоди щодо змісту своїх прав і обов'язків.

Процес правозастосування визначається як діяльність, що реалізується у певній послідовності дій, які отримали назву стадії правозастосування.

Розрізняють три *стадії* правозастосовної діяльності:

- встановлення фактичних обставин справи;
- підбір та аналіз правових норм як юридичної основи справи;
- вирішення юридичної справи та оформлення прийнятого рішення.

У процесі правозастосовної діяльності уповноважені органи державної влади приймають *акти застосування норм права*. Акт застосування норм права розглядається як офіційний документ компетентного органу держави, який приймається в результаті розгляду конкретної справи.

Основними *вимогами* до правозастосування є:

✓ *верховенство права* — підпорядкованість всіх актів правозастосування та підзаконних актів закону; всі підзаконні нормативно-правові акти відповідають нормам закону, які мають вищу юридичну силу, а також вимогам нормативно-правових актів відповідають всі правозастосовні акти;

✓ *законність* — правозастосовне рішення повинно прийматися уповноваженим на це суб'єктом у межах його компетенції, правозастосування має здійснюватися в порядку і формах, передбачених процесуальними нормами права; правозастосовні органи зобов'язані правильно обирати норми матеріального права, належним чином їх тлумачити і приймати рішення відповідно до норм та принципів права;

✓ *обґрунтованість* — прийняття правозастосовного рішення має базуватися на всебічному і повному дослідженні всіх фактичних обставин, що мають значення для справи, і має бути забезпечене належною та переконливою аргументацією;

✓ *справедливість* — неупередженість та послідовність при застосуванні норм права;

✓ *пропорційність* — прийняття рішення, в якому має бути дотриманий необхідний баланс між несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване рішення;

✓ *правова визначеність* — вимоги зрозумілості, несуперечливості, повноти й виконуваності правозастосовних актів;

✓ *доцільність* — обов'язок суб'єкта правозастосування обирати саме те рішення, яке є найбільш сприятливим для досягнення цілей та реалізації завдань відповідної норми права, найкраще враховує специфіку конкретної життєвої ситуації;

✓ **своєчасність** — обов'язок здійснювати застосування норм права протягом розумного строку, без невиправданих зволікань, у найкоротший строк, достатній для отримання обґрунтованого результату;

✓ **добросовісність** — сумлінне та чесне використання суб'єктом правозастосування наданих йому повноважень, виконання покладених на нього обов'язків;

✓ **розумність** — зобов'язання суб'єкта правозастосування приймати рішення, які були б розсудливими, обачними, відповідали здоровому глузду та ін.

Будь-які відступи від правил щодо вимог правозастосування, формальної логіки, граматики дають підстави кваліфікувати їх як помилки правозастосування, що погіршують якість нормативно-правового акта, в результаті чого виникають суперечності, нечіткі та неясні положення.

Помилка — це результат неправильної дії, вчинку, що не досягається поставленою метою. Помилки, пов'язані з неточністю дії та неадекватністю мислення, порушують певні правила.

Помилки правозастосування — це результат необережного чи ненавмисного недотримання правозастосувачем будь-яких загальноприйнятих правил, вимог, стандартів.

Отже, **застосування норм права** є діяльністю уповноважених на це суб'єктів, яка передбачає винесення індивідуально-правових рішень, здійснюється за певною процедурою і має своєю метою сприяння адресатам правових норм у реалізації їх прав і обов'язків, а також контроль за цим процесом.

Ключові поняття:

реалізація норм права, реалізація загальних установлень, додержання, виконання, використання, застосування права, стадії застосування норм права, встановлення фактичних обставин справи, встановлення юридичної основи справи, прийняття рішення та його документальне оформлення у правозастосовному акті, виконання ухваленого рішення уповноваженими органами, вимоги до застосування норм права, акт застосування норм права, правозастосовний акт, прогалини у праві, аналогія закону, аналогія права, субсидіарне застосування норм права, правозастосовна техніка, юридичні колізії, колізії в законодавстві, темпоральна (часова) колізія, ієрархічна (субординаційна) колізія, змістовна (сутнісна) колізія.

ПЕРЕЛІК ЛІТЕРАТУРИ ДО ТЕМИ:

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. // Офіційний вісник України. — 2014. — № 19. — Ст. 583).
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1984. — № 51. — Ст. 1122.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25. — Ст. 131.
- ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 21. — Ст. 135.
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40-44. — Ст. 356.
- ❖ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 40. — Ст. 492.
- ❖ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 9-10, № 11-12, № 13. — Ст. 88.

Спеціалізована література:

1. Аблякімова Е. Е. Реалізація права на доступ по публічної інформації в законодавстві Європейського Союзу / Е. Е. Аблякімова // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — К., 2013. — Вип. 62. — С. 164-171.
2. Алешкова Н. П. Понятіе, види и організація муніципального моніторинга правоприменення / Н. П. Алешкова // Правовая политика и правовая жизнь. — 2013. — № 3. — С. 126-131.
3. Алфьоров С. М. Правомірна поведінка співробітників міліції як засіб реалізації норм права / С. М. Алфьоров // Вісник Запорізького юридичного інституту. — 2002. — № 3. — С. 3-5.
4. Бабкіна О. В. Теорія держави і права у схемах і визначеннях : навч. посібник / О. В. Бабкіна, К. Г. Волинка. — К. : МАУП, 2004. — 144 с.
5. Бармина О. Н. Злоупотребление правом как общеправовая категория: теоретико-правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Бармина Ольга Николаевна. — К., 2014. — 195 с.
6. Бірюченський О. Застосування судами України законів, що забезпечують підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист / О. Бірюченський, О. Панєвін // Право України. — 1995. — № 11. —

- С 13-16.
7. Бобылёв А. И. Механизм правового воздействия на общественные отношения / А. И. Бобылёв // Государство и право. — 1999. — № 5. — С. 19-22.
 8. Бриль К. І. Правозастосовний акт як особливий вид індивідуальних правових актів: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Бриль Костянтин Іванович. — К., 2008. — 214 с.
 9. Бриль К. І. Правозастосовний акт як особливий вид індивідуальних правових актів : монографія / К. І. Бриль. — К. : Леся, 2012. — 191 с.
 10. Буханевич О. М. Поняття та сутність процедури надання адміністративних послуг / О. М. Буханевич // Право і суспільство. — 2015. — № 5, Ч. 1. — С. 126-131.
 11. Буяков А. Ю. Юридические коллизии и способы их устранения: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Александр Юрьевич Буяков. — Саратов, 1999. — 227 с.
 12. Василюк С. Правотворча і правозастосовна діяльність: їх діалектична єдність / С. Василюк // Право України. — 1996. — № 10. — С. 56-60.
 13. Васильев А. С. Теория права і держави : підручник / А. С. Васильев. — Х. : Одиссей, 2007. — 447 с.
 14. Винников А. В. Национальные языки, судебный перевод и правоприменение / А. В. Винников // Современное право. — 2013. — № 7. — С. 122-128.
 15. Віхров О. П. Актуальні питання захисту прав людини в контексті правозастосування / О. П. Віхров // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2012. — № 10. — С. 99-101.
 16. Ворошилова Т. В. Принятие решения по делам об административных правонарушениях: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ворошилова Татьяна Викторовна. — М., 1998. — 170 с.
 17. Галянтич М. Колізія нормативних актів: вимушений шлях розвитку права? / М. Галянтич // Право України. — 1996. — № 6. — С. 34-36.
 18. Ганзенко О. О. Нетипові норми права в механізмі правового регулювання: проблеми теорії і практики застосування / О. О. Ганзенко // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. — 2013. — № 1(2). — С. 17-23.
 19. Горбунова Л. А. Применение норм трудового права: теоретические вопросы: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Горбунова Любовь Анатольевна. — Томск, 2001. — 196 с.
 20. Далявська Т. П. Політико-правова колізія як підстава для визнання/невизнання нових держав/державоподібних утворень / Т. П. Далявська // Гілея. — 2015. — Вип. 98. — С. 375-377.
 21. Денисенко В. В. Коллизии правовых актов и механизм их разрешения: теоретико-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Денисенко Владислав Валерьевич. — СПб., 2004. — 177 с.

22. Евтошук Ю. О. Требования принципа пропорциональности в сфере правоприменения / Ю. О. Евтошук // Современное право. — 2013. — № 2. — С. 117-121.
23. Заккар К. М. Принятие решений в системе организационного управления: дис. ... канд. социол. наук : 22.00.08 / Заккар Карим Мазенович. — М., 2002. — 250 с.
24. Клименко К. Справедливість як основа правозастосовної діяльності / К. Клименко // Право України. — 2007. — № 8. — С. 30-33.
25. Клім С. І. Аналогія закону у цивільному праві України : монографія / С. І. Клім. — О. : Фенікс, 2013. — 214 с.
26. Книгін К. Реалізація народного волевиявлення, вираженого в рішеннях всеукраїнських референдумів: окремі питання / К. Книгін // Право України. — 2003. — № 8. — С. 44-48.
27. Коваль В. М. Проблеми застосування норм матеріального права в господарському судочинстві : монографія / В. М. Коваль. — О. : Юридична література, 2011. — 528 с.
28. Колотова О. В. Прогалини у праві та шляхи їх подолання: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Колотова Олена Володимирівна. — К., 2010. — 231 с.
29. Кондратьев Р. Моральний імператив у правозастосуванні / Р. Кондратьев // Право України. — 2010. — № 5. — С. 85-89.
30. Копиленко О. Окремі колізії українського законодавства / О. Копиленко // Право України. — 2000. — № 12. — С. 13-16.
31. Коструба А. Аналогія права й аналогія закону як фактична фікція та спосіб «оздоровлення» механізму право припинення / А. Коструба // Підприємництво, господарство і право. — 2012. — № 11. — С. 6-9.
32. Кравець М. О. Поняття, сутність та місце юридичної кваліфікації у процесі правозастосування / М. О. Кравець // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. — 2012. — № 3. — С. 110-115.
33. Лаврусь С. Ю. Реализация принципов права в юридической практике: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Лаврусь Светлана Юрьевна. — Самара, 2005. — 239 с.
34. Легка О. В. Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти / О. В. Легка // Право і суспільство. — 2012. — № 1. — С. 30-33.
35. Лилак Д. Колізія і конкуренція законів / Д. Лилак // Право України. — 2001. — № 4. — С. 18-21.
36. Литвак О. М. Справедливість — сутність і передумова ефективності правозастосовувальної діяльності / О. М. Литвак // Вісник Національного університету внутрішніх справ. — 2001. — Вип. 14. — С. 55-59.
37. Малишев Б. В. Застосування норм права (теорія і практика) : навч. посібник / Б. В. Малишев, О. В. Москалюк. — К. : Реферат, 2010. — 260 с.
38. Матат Ю. І. Застосування норм права в субсидіарному порядку: основні

- вимоги та передумови / Ю. І. Матат // Актуальні проблеми права: теорія і практика. — 2013. — № 26. — С. 378-384.
39. Матвеева Л. Г. Правозастосувальні акти та акти тлумачення права / Л. Г. Матвеева // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 2001. — № 1. — С. 15-20.
40. Михайленко Е. М. Правоприменительные коллизии гражданского законодательства, изменившего порядок заявления требований участников строительства к застройщику при его банкротстве / Е. М. Михайленко, Е. А. Фефилов // Правовые вопросы строительства. — 2013. — № 1. — С. 8-10.
41. Мірошніченко А. Співвідношення темпорального та змістовного принципів вирішення правових колізій / А. Мірошніченко // Право України. — 2008. — № 5. — С. 24-28.
42. Мовчан В. В. До проблемних питань проявів судової влади у сферах правотворчої, правозастосовної і правоохоронної діяльності / В. В. Мовчан // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2013. — № 4. — С. 16-23.
43. Москалюк О. В. Особливості застосування принципів права при подоланні змістових колізій / О. В. Москалюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2012. — № 2. — С. 37-42.
44. Москалюк О. В. Подолання колізій між нормами права рівної юридичної сили : монографія / О. В. Москалюк. — К. : Дакор, 2013. — 213 с.
45. Мурашин О. Колізійне право / О. Мурашин, О. Андрійко // Право України. — 2001. — № 2. — С. 150-154.
46. Мурашин О. Правозастосовчі акти прямого народовладдя (теоретичний аспект) / О. Мурашин // Право України. — 1999. — № 8. — С. 22-25.
47. Наливайко Л. Р. Теорія держави і права в тестових завданнях : навч. посібник / Л. Р. Наливайко, С. С. Вітвіцький, Е. П. Полешко, В. Є. Сліпенко, О. С. Чепік-Трегубенко ; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. — Дніпропетровськ : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2014. — 358 с.
48. Невзоров Г. Л. До питання про співвідношення правозастосувальних і виконавчо-розпорядчих актів / Г. Л. Невзоров // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 1998. — № 4. — С. 14-19.
49. Нікольська О. Конкретизація норм Конституції України як необхідна передумова їх застосування/ О. Нікольська // Юридична Україна. — 2012. — № 11. — С. 29-36.
50. Обидіна І. Як уникнути колізії між нормативними актами? / І. Обидіна // Право України. — 2000. — № 9. — С. 107-111.
51. Осауленко О. Зміцнення законності у правозастосовному процесі / О. Осауленко, О. Пунько // Право України. — 2004. — № 12. — С. 24-29.
52. Осминин Б. И. Разрешение коллизий между внутригосударственным правом и международными договорами / Б. И. Осминин // Журнал за-

- рубежного законодавства и сравнительного правоведения. — 2013. — № 1. — С. 114-123.
53. Островська Л. А. Вплив правил про дисциплінарну відповідальність суддів на застосування норм цивільного процесуального права / Л. А. Островська // Актуальні проблеми держави і права. — 2011. — Вип. 58. — С. 365-369.
 54. Павлишин О. Правозастосування як об'єкт філософсько-правових досліджень / О. Павлишин // Право України. — 2004. — № 8. — С. 21-25.
 55. Підлубна О.В. Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Підлубна Оксана Василівна. — Чернівці, 2007. — 204 с.
 56. Подорожна Т. Динаміка законодавчих дефініцій у процесі правозастосування: теоретичні аспекти / Т. Подорожна // Підприємництво, господарство і право. — 2013. — № 2. — С. 3-6.
 57. Полонский Б. Я. Урок право применения / Б. Я. Полонский // Законодательство. — 2013. — № 6. — С. 38-43.
 58. Пунько О. Характеристика та класифікація правозастосованих помилок / О. Пунько // Право України. — 2003. — № 8. — С. 119-113.
 59. Ростовщиков И. В. Правоприменение в процессе реализации прав человека / И. В. Ростовщиков // Правовая политика и правовая жизнь. — 2013. — № 2. — С. 14-21.
 60. Рощина І. Принципи та аналогія у кримінальному праві України / І. Рощина // Право України. — 2007. — № 8. — С. 25-29.
 61. Рубля О. Аналогія закону та аналогія права в цивільному процесі України / О. Рубля // Актуальні проблеми держави і права. — 2011. — Вип. 58. — С. 392-396.
 62. Рябець К. А. Колізія вітчизняного земельного законодавства в аспекті права власності на землю / К. А. Рябець, М. В. Самойлов // Юридична наука. — 2013. — № 5. — С. 40-46.
 63. Сергієнко Н. М. Застосування норм міжнародного права органами конституційної юрисдикції (європейський досвід): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Сергієнко Наталія Миколаївна. — К., 2004. — 227 с.
 64. Серьогін С. В. Верховенство права в Україні: проблеми розуміння та застосування : монографія / С. В. Серьогін. — Дніпропетровськ : Грані, 2014. — 121 с.
 65. Серьогін С. В. Проблемні юридико-філологічні аспекти застосування понять «право» й «закон» в українській правовій доктрині та в контексті принципу верховенства права : монографія / С. В. Серьогін. — Дніпропетровськ : Грані, 2012. — 89 с.
 66. Слабоспицкая Н. Н. Реализация норм трудового права: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Слабоспицкая Наталья Николаевна. — Екатеринбург, 2013. — 251 с.
 67. Слинько Д. В. Фактори, що впливають на прийняття правозастосуваль-

- них рішень / Д. В. Слинько // Вісник Національного університету внутрішніх справ. — 2001. — Вип. 14. — С. 85-89.
68. Смирнова В. В. Применение права как форма реализации правоохранительной функции аппарата государственной власти: теоретико-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Смирнов Виктор Владимирович. — СПб., 2002. — 208 с.
69. Соколов В. М. Застосування аналогії права та аналогії закону в адміністративному судочинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / В. М. Соколов. — К., 2013. — 20 с.
70. Сомиков К. А. Правовой выбор и реализация права: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Сомиков Кирилл Александрович. — Екатеринбург, 2011. — 200 с.
71. Спасибо-Фатеева І. Колізія загальних та спеціальних норм (на трьох прикладах судової практики) / І. Спасибо-Фатеева // Приватне право. — 2013. — № 1. — С. 166-175.
72. Стародубцева И. А. Влияние коллизий на правовую систему России: конституционно-исторический аспект / И. А. Стародубцева // История государства и права. — 2013. — № 1. — С. 53-56.
73. Стародубцева И. А. Коллизионный мониторинг в механизме выявления юридических коллизий / И. А. Стародубцева // Государственная власть и местное самоуправление. — 2013. — № 11. — С. 41-45.
74. Старостюк А. В. Застосування норм права : навч. посібник / А. В. Старостюк. — Ірпінь : [б. в.], 2007. — 137 с.
75. Тихомиров Ю. А. Коллизионное право и отклонения в правовой сфере / Ю. А. Тихомиров // Право и политика. — 2013. — № 3. — С. 363-370.
76. Тищук Т. І. Конституційно-правовий аналіз форм реалізації рішень Конституційного Суду України / Т. І. Тищук // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2013. — № 1. — С. 132-137.
77. Тищук Т. І. Процедура реалізації рішень Конституційного Суду України / Т. І. Тищук // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2013. — № 5. — С. 38-45.
78. Тузова М. В. Акти вищих судів загальної юрисдикції як засіб подолання прогалин у законодавстві / М. В. Тузова // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 2003. — № 3. — С. 35-39.
79. Фандалюк О. В. Деякі питання класифікації правозастосувальних актів, які приймаються (здійснюються) співробітниками органів внутрішніх справ / О. В. Фандалюк // Вісник Запорізького юридичного інституту. — 1997. — № 2. — С. 9-15.
80. Хропанюк В. Н. Теория государства и права : учебник / В. Н. Хропанюк. — 3-е изд. — М. : ОМЕГА-Л, 2008. — 336 с.
81. Чаусская О. А. Применение норм гражданского права: вопросы теории

- и практики: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Чаусская Ольга Анатольевна. — Саратов, 2002. — 206 с.
82. Чулюкин И. Л. Социальные конфликты и применение права: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Чулюкин Илья Львович. — Казань, 2001. — 175 с.
83. Шаповал В. Теоретичні проблеми реалізації норм Конституції / В. Шаповал // Право України. — 1997. — № 6. — С. 37-41.
84. Шевченко Т. В. Юридична колізія: теоретико-правовий аспект / Т. В. Шевченко // Право і суспільство. — 2013. — № 3. — С. 13-18.
85. Шиндяпина Е. Д. Аналогия права в правоприменении: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Шиндяпина Елена Дмитриевна. — М., 2007. — 168 с.
86. Шмаленя С. В. Особливості застосування аналогії права при вирішенні юридичних справ: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Шмаленя Сергій Валер'янович. — Запоріжжя, 2008. — 216 с.
87. Щербаков В. В. Реализация норм международного права в деятельности органов предварительного расследования: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Щербаков Владислав Валерьевич. — М., 2004. — 210 с.

Тема 2. СТАДІЇ ПРАВОЗАСТОСОВЧОГО ПРОЦЕСУ

Правозастосовна діяльність — це діяльність компетентних державних органів із виконання законів і підзаконних нормативних-правових актів шляхом прийняття правозастосовного акту.

За своїми формами правозастосовна діяльність поділяється на: оперативно-виконавчу, правоохоронну і правосуддя.

Оперативно-виконавча діяльність передбачає виконання приписів правових норм з метою позитивного результативного впливу на суспільні відносини.

Правоохоронна діяльність є формою діяльності державних органів та деяких недержавних інститутів, спрямованою на охорону законності і правопорядку, захист прав і свобод людини, боротьбу зі злочинністю.

Правосуддя — форма державної діяльності, яка полягає в розгляді і вирішенні судом віднесених до його компетенції цивільних, кримінальних та інших справ.

Правозастосовна діяльність здійснюється відповідними державними органами чи за їх делегуванням громадськими структурами (органами законодавчої влади, прокуратури, суду, виконавчої влади, громадськими організаціями та ін.), порядку і процесуальних формах, встановлених законодавством. Вона являє собою не одноразовий акт, а процес, що складається з **послідовних стадій**. Завершується правозастосовна діяльність винесенням індивідуального юридичного рішення у формі **акта застосування норми права**, обов'язковість до виконання якого забезпечується примусовою силою держави (вироком, рішенням суду, розпорядженням тощо).

Стадії правозастосування — це сукупність дій, які здійснюються в процесі правозастосування й об'єднані певною проміжною метою.

Послідовність здійснення дій під час правозастосування складає три основні стадії правозастосовної діяльності:

Перша (фактична) стадія — встановлення фактичних обставин справи. Під час цієї стадії суб'єкт правозастосування повинен встановити всі фактичні обставини, що мають юридичне значення і пов'язані з вирішенням справи по суті. Він повинен зібрати для цього достатні докази, переконатися в їхній належності, обґрунтованості та допустимості, провести відповідне процесуальне оформлення доказів.

Докази визначаються як певні встановлені дані про фактичні обставини справи, що потребують спеціальної форми закріплення. Із документів, які фіксують свідчення про фактичні обставини справи, та документів, що складаються правозастосовними органами, утворюється **юридична справа** як сукупність певним чином оформлених та розміщених документів. Встановлення фактичних обставин здійснюється

шляхом *процесу доказування*, що визначається як логічно послідовна діяльність із зібрання, дослідження та оцінки певних документів. Особливість доказування пов'язується з такими категоріями, як презумпція та тягар доведення.

Презумпція є припущенням про наявність чи відсутність певних фактів. Вагоме значення у процесі доказування у кримінальних та адміністративних справах має **презумпція невинуватості**, тобто припущення про невинність будь-якої особи навіть у тому випадку, коли про її винність свідчить багато фактів, особа визначається невинною до тих пір, доки її вина не буде доведена в передбаченому законом порядку та встановлена актом правозастосування.

Тягар доведення — обов'язок обґрунтування доказів, що покладається на певного суб'єкта. В цивільних справах цей обов'язок розподіляється порівну, тобто позивач доводить факт невиконання чи порушення зобов'язань. У кримінальних справах тягар доказування належить обвинувачеві, який має довести вину підозрюваного. При встановленні фактичних обставин справи суттєве значення належить **преюдиції**, тобто юридичному встановленню наявності або відсутності чи істинності певних фактів.

Друга (юридична) стадія — становлення юридичної основи справи, що передбачає, пошук норми права, яка підлягає застосуванню; перевірку правильності тексту того нормативно-правового акта, у якому міститься норма; перевірку чинності норми і параметрів її дії у часі, просторі та за колом осіб; з'ясування змісту норми, у тому числі пошук актів офіційного тлумачення.

Підбір нормиправа передбачає необхідність критичного осмислення змісту норми у двох аспектах: визначення правомірності закону, мети його дії, а у випадку застосування **підзаконного правового акта** — його відповідність закону; визначення змісту норми шляхом аналізу її словесного викладу в офіційному документі. Зазначена стадія правозастосування, як правило, здійснюється у три **етапи**:

- підбір відповідної правової норми;
- перевірка автентичності тексту норми офіційному її викладу, а також аналіз норми з точки зору її дії в часі, просторі та за колом осіб;
- аналіз норми з точки зору необхідності тлумачення її змісту.

Окрім того, існують складні випадки правозастосування, які потребують здійснення **додаткових дій**, спрямованих на **подолання недоліків правового регулювання** (прогалин та колізій у законодавстві).

Вищевказані дії спрямовані на встановлення правильної **правової кваліфікації фактичних обставин**. Правова кваліфікація, тобто юридична оцінка всієї сукупності фактичних обставин справи шляхом співставлення цього випадку до певних норм права, полягає у визначенні галузі й інституту права, а також встановленні норми, яка поширюється на

цей конкретний випадок.

Третя стадія (завершальна) — прийняття рішення у справі.

Вирішення справи — це діяльність, у процесі якої конкретні факти підводяться під дію відповідної норми права.

Рішення у справі має відповідати фактичним обставинам і ґрунтуватися на нормах і принципах права. Воно закріплюється в актах правозастосування, які оформлюються уповноваженими на це суб'єктами, підписуються, оприлюднюються (доводяться до відома зацікавлених сторін) і набирають законної сили.

Виокремлення вищенаведених стадій правозастосування є досить умовним, в цілому послідовність їх дій відповідає та описує реальний процес правозастосування юридичних норм. Дотримання зазначеної послідовності дій є особливо важливим, оскільки воно сприяє запобіганню виникненню багатьох помилок під час правозастосовної діяльності.

Ключові поняття:

правозастосовний процес, застосування права, простий порядок застосування норм права, складний порядок застосування норм права, стадії застосування норм права, встановлення фактичних обставин справи, вибір та аналіз правової норми, дії з пошуку юридичної норми, прийняття уповноваженим суб'єктом рішення по справі, велика посилка, мала посилка, юридичний силогізм, правова кваліфікація, тягар доказування, вимоги до правильного застосування норм права, законність правозастосовної діяльності, доцільність правозастосовної діяльності, обґрунтованість правозастосовної діяльності, правозастосовні помилки.

ПЕРЕЛІК ЛІТЕРАТУРИ ДО ТЕМИ:

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. // Офіційний вісник України. — 2014. — № 19. — Ст. 583).
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 35, 35-36, 37. — Ст. 446
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1984. — № 51. — Ст. 1122.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25. —

Ст. 131.

- ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 21-22. — Ст.135.
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40-44. — Ст. 356.
- ❖ Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17 листопада 2011 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 10-11. — Ст. 73.
- ❖ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року (зі змінами і допов.) // Офіційний вісник України. — 2006. — № 12. — Ст. 792.
- ❖ Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 року (зі змінами і допов.) // Офіційний вісник України. — 2014. — № 20. — Ст. 619.
- ❖ Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.
- ❖ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.
- ❖ Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації : Закон України від 23 вересня 1997 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 49. — Ст. 299.
- ❖ Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування : Закон України від 15 липня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 38. — Ст. 249.
- ❖ Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 7 червня 2001 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 33. — Ст. 175.
- ❖ Про статус народного депутата України : Закон України від 17 листопада 1992 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 3. — Ст. 17.
- ❖ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 41-42, № 43, № 44-45. — Ст. 529.

Спеціалізована література:

1. Аверин А. Судебное правоприменение и формирование научно-правового сознания судей (проблемы теории и практики): дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Аверин Александр Валентинович. — Саратов, 2004. — 382 с.
2. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська та ін. ;

- відп. ред. І. О. Голубовська, І. Ю. Штиченко. — К. : Київський університет, 2012. — 543 с.
3. Бараннік Р. В. Судові, правоохоронні та правозахисні органи України : навч. посібник / Р. В. Бараннік. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К. : КНТ, 2011. — 352 с.
 4. Бережанський Г. І. Співвідношення легітимності та легальності державної влади: теоретико-правовий аспект / Г. І. Бережанський // Бюлетень міністерства юстиції України. — 2015. — № 7—С.36-42.
 5. Білас Ю. Вітчизняне правозастосування: методологія дослідження / Ю. Ю. Білас // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ України. — 2010. — № 2. — С. 83-90.
 6. Бобрешов Є. Судове правозастосування в Україні: проблеми теорії і практики: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Бобрешов Євген Геннадійович. — О., 2010. — 251 с.
 7. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України / О. Бориславська // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 6. — С. 48-57.
 8. Васецький В. Ю. Історичні передумови виникнення правової ідеології в Стародавньому світі та в період Середньовіччя / В. Ю. Васецький // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — №2. — С. 55-61.
 9. Вопленко Н. Понятие и основные способы правоприменения / Н. Вопленко // Правовая политика и правовая жизнь. — 2008. — № 3. — С. 38-49.
 10. Галущенко Г. В. Вплив уніфікації міжнародного приватного права на застосування іноземного права / Г. В. Галущенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — №1. — С. 130-136.
 11. Галущенко Г. В. Залучення експертів щодо встановлення змісту іноземного права на прикладі різних країн світу / Г. В. Галущенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 3. — С. 87-92.
 12. Гарбуз Т. Правові засади адміністративно-правової охорони об'єктів промислової власності / Т. Гарбуз // Підприємництво, господарство і право. — 2015. — № 11. — С.25-28.
 13. Георгієвський Ю. В. Актуальні питання правового регулювання розподілу повноважень органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади / Ю. В. Георгієвський // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — №11. — С.63-70.
 14. Головатий С. Верховенство права : [монографія] : в 3 кн. / С. Головатий. — кн. 3 : Український досвід. — К. : Фенікс, 2006. — 1747 с.
 15. Гринюк Р. До питання про доцільність визнання презумпції конституційності нормативно-правових актів у контексті забезпечення верховенства Конституції України / Р. Гринюк, О. Багрій // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 92-102.

16. Гринюк Р. Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація : монографія / Р. Ф. Гринюк. — К. : Ін Юре, 2004. — 386 с.
17. Гультай М. Виникнення та утвердження конституціоналізму як обов'язкової складової демократичного державного устрою / М. Гультай // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 3. — С. 97-115.
18. Гультай М. Вітчизняний конституціоналізм радянської доби та його трансформація після здобуття Україною незалежності / М. Гультай // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — №5. — С. 59-77.
19. Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії: монографія / І. О. Кресіна, О. В. Скрипнюк, А. А. Коваленко, Є. В. Перегуда, О. М. Стойко та ін. ; за ред. І. О. Кресіної. — К. : Логос, 2007. — 314 с.
20. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи : монографія / за ред. Ю. С. Шемшученка. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 656 с.
21. Дума В. Організаційне (оперативно-виконавче, правовиконавче) правозастосування / В. В. Дума // Право і суспільство. — 2009. — № 1. — С. 36-40.
22. Задорожня Г. В. Правосуб'єктність глави держави: конституційно-правовий аспект / Г. В. Задорожня // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 7 — С.49-57.
23. Залізнюк В. В. Роль та значення політичної партії у процесі висування кандидатів / В. В. Залізнюк// Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — №11. — С. 47-53.
24. Іванченко О. П. Систематизація законодавства: особливості сучасного етапу розвитку / О. П. Іванченко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — №11. — С. 39-46.
25. Ірха Ю. Обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в інтересах національної безпеки України в сучасних умовах / Ю. Ірха // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 5. — С. 78-87.
26. Капустинський В. А. Теоретичні основи судового правозастосування / В. А. Капустинський, І. В. Волкова // Часопис цивільного і кримінального судочинства. — 2016. — № 5. — 84-93 с.
27. Клименко О. М. Вплив конституційної юрисдикції на розвиток статусу адвоката в Україні / О. М. Клименко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — №2. — С. 62-68.
28. Колісник В. Відновлення дії Конституції України та зміна форми правління як засіб поновлення конституційного ладу / В. Колісник // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 103-108.
29. Колодій А. М. Права людини і громадянина в Україні : навч. посібник /

- А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. — К. : Юрінком Інтер, 2003. — 366 с.
30. Конституція України : наук.-практ. комент. / редкол. : В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. — 2-ге вид., переробл. і допов. — Х. : Право, 2011. — 1128 с.
 31. Коробка В. Значення правового світогляду для правотворчості, а також правореалізації — основних стадій механізму правового регулювання / В. М. Коробка // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. — 2010. — № 3. — С. 78-81.
 32. Костюк Н. Особливості стадій правозастосування / Н. Костюк // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — К., 2009. — Вип. 44. — С. 70-76.
 33. Кравчук В. Особливості конституційно-правового статусу суддів Конституційного Суду України / В. Кравчук // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 109-112.
 34. Кудрявцева О. М. Конвенція ООН про права дитини 1989 року: сутність, зміст, перспективи розвитку правозахисного потенціалу / О. М. Кудрявцева // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 3. — С. 42-50.
 35. Кушнір І. В. Поняття та ознаки конституційного права фізичної особи на доступ до публічної інформації // Бюлетень міністерства юстиції України. — 2015. — № 7 — С.58-64.
 36. Лемак В. Проблеми інституційної незалежності Конституційного Суду України: уроки європейського досвіду // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 113-117.
 37. Львова О. Л. Відповідальність держави та її органів перед особою (через призму європейського досвіду) / О. Л. Львова // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 3. — С. 93-100.
 38. Майданевич А. Юридичний зміст порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності: поняття й основні ознаки / А. Майданевич // Підприємництво, господарство і право. — 2015. — № 11. — С. 29-32.
 39. Макарова З. С. Проблеми класифікації (типологізації) форми державного правління / З. С. Макарова // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — №1. — С. 67-72.
 40. Малишев Б. Застосування норм права (теорія і практика) : навч. посібник / Б. В. Малишев, О. В. Москалюк ; за заг. ред. Б. В. Малишева. — К. : РЕФЕРАТ. — 2010. — 260 с.
 41. Мамай Е. Эффективность правоприменительных процедур: (теория, практика, техника) : монография / Е. А. Мамай ; под науч. ред. В. А. Толстика. — М. : Юрлитинформ, 2012. — 221 с.
 42. Манько Д. Легалізація в аспекті правозастосування / Д. Г. Манько // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. — 2011. — № 1. — С. 11-14.
 43. Марина И. Средства повышения эффективности применения норм

права: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Марина Ирина Николаевна. — М., 2009. — 163 с.

44. Марцеляк О. Правова природа актів Конституційного Суду України та їх роль у розвитку науки конституційного права / О. Марцеляк // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 118-121.
45. Мацюк А. До питання засадничих аспектів функціонування сучасної держави / А. Мацюк // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 2. — С. 66-72.
46. Мішина Н. Проблеми доктринального супроводження розвитку конституційної юстиції в Україні // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 122-126.
47. Моткова О. Право на життя у рішеннях Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини / О. Моткова // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 1. — С. 49-59.
48. Мяловицька М. Особливості законодавчого регулювання компетенції органів конституційного правосуддя в європейських державах / М. Мяловицька // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 127-129.
49. Наливайко Л. Децентралізація влади в Україні в умовах розбудови демократичного громадянського суспільства / Л. Наливайко, О. Чепік-Трегубенко // Підприємництво, господарство і право. — 2015. — № 10. — С. 44-47.
50. Наливайко Л. Р. Неурядові правозахисні організації України : навч. посібник / Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай, О. С. Дніпров. — К. : Хай-Тек Прес, 2014. — 331 с.
51. Наливайко Л. Р. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / Л. Р. Наливайко, М. В. Беляєва. — К. : Хай-Тек Прес, 2013. — 408 с.
52. Нашинець-Наумова А. Організаційно-правові методи забезпечення інформаційної безпеки корпорацій / А. Нашинець-Наумова // Підприємництво, господарство і право. — 2015. — № 11. — С. 21-24
53. Николина К. Особливості процедурних засад правозастосовної діяльності / К. В. Николина // Часопис Київського університету права. — 2011. — № 2. — С. 67-72.
54. Онищук І. І. Правовий моніторинг: методи соціологічного дослідження / І. І. Онищук // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 9. — С. 33-40.
55. Оніщенко Н. Конституційний процес: до питання про термінологічну визначеність і сутність спрямованості / Н. Оніщенко // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 130-135.
56. Оніщенко Н. М. Громадське та правове виховання: взаємозв'язок та взаємообумовленість в сучасному суспільстві / Н. М. Оніщук, О. Г. Юхта // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. —

- № 3. — С. 34-41.
57. Оніщенко Н. М. Уніфікація як спосіб співвідношення і узгодженості внутрішньодержавного і міжнародного права / Н. М. Оніщенко // Бюлетень міністерства юстиції України. — 2015. — № 6 — С.48-54.
 58. Оніщенко Н. Формування громадянського суспільства: комунікативно-правовий чинник / Н. Оніщенко // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — №5. — С.88-96.
 59. Органи державної влади України : монографія / за ред. В. Ф. Погорілка. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. — 592 с.
 60. Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін : навч. посібник / О. В. Філонов, В. М. Субботін, В. В. Пашутін, І. Я. Тодоров. — К. : Знання, 2006. — 215 с.
 61. Паламарчук В. Правоприменение в правовом государстве : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства, история правовых учений» / В. М. Паламарчук. — М., 2011. — 24 с.
 62. Параниця С. П. Суть нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади / С. П. Параниця // Бюлетень міністерства юстиції України. — 2015. — №8. — С. 65-71.
 63. Перепелюк А. Механізм правозастосування:структура та принципи організації / А. Перепелюк // Вісник Академії правових наук України. — 2012. — № 3. — С. 274-282.
 64. Перепелюк А. Природа правозастосування як елемента правової системи / А. М. Перепелюк // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — К., 2011. — Вип. 53. — С. 55-64.
 65. Подорожна Т. Динаміка законодавчих дефініцій у процесі правозастосування: теоретичні аспекти / Т. Подорожна // Підприємництво, господарство і право. — 2013. — № 2. — С. 3-6.
 66. Полонка І. Норма права як основа його нормативності / І. Полонка // Підприємництво, господарство і право. — 2012. — № 8. — С. 128-131.
 67. Предместніков О. Г. Особливості розуміння сутності органів юстиції України та складу їх системи / О. Г. Предместніков // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — №11. — С.71-77.
 68. Приходько Х. Роль правових позицій Конституційного Суду України у становленні та розвитку доктрини конституційного процесу / Х. Приходько // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 2. — С. 43-54.
 69. Протасов В. Теория юридической процедуры : учеб. пособие / В. Н. Протасов. — М. : РПА Минюста России, 2013. — 94 с.
 70. Рабінович С. Принцип рівності прав людини у практиці Конституційного Суду України: проблеми методики застосування / С. Рабінович, О. Панкевич // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. —

- №5. — С. 97-111.
71. Різник С. Про нез'ясоване питання конституційності актів парламенту, прийнятих в умовах Революції Гідності / С. Різник // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 6. — С. 58-66.
 72. Савчин М. Конституційний Суд України і динаміка конституційного порядку / М. Савчин// Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 136-141.
 73. Самсін І. Раціональне праворозуміння і правозастосування як фундаментальні умови правосуддя / І. Л. Самсін // Публічне право. — 2011. — № 3. — С. 239-244.
 74. Селіванов А. Судовий конституціоналізм як ціннісна категорія інтеграційного напрямку конституціоналізації / А. Селіванов // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 3. — С. 116-119.
 75. Сердюк І. Норма права, правова норма і юридична норма: співвідношення понять / І. А. Сердюк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. — 2012. — № 1. — С. 129-135.
 76. Сердюк І. А. Поняття та особливості акта застосування норм права / І. А. Сердюк // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. — 2016. — Вип. 4. — 43-51 с.
 77. Сінкявічюс В. Конституція: від основного закону до вищого права / В. Сінкявічюс // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 6. — С. 74-80.
 78. Скомороха В. Судовий конституціоналізм в аспекті співвідношення конституційної та конвенційної юрисдикції / В. Скомороха // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 1. — С. 40-48.
 79. Сливка С. Застосування норм права як особлива форма його реалізації / С. С. Сливка // Життя і право. — 2004. — № 4. — С. 30-33.
 80. Сліденко І. Релятивність базисних категорій сучасного конституційного права (конституційний лад) / І. Сліденко // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 2. — С. 33-42.
 81. Совгіря О. Конституційно–процесуальне право України як навчальна дисципліна: перспективи формування / О. Совгіря// Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 142-146.
 82. Солдатова А. Правореалізація в соціальній сфері : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства, история правовых учений» / А. В. Солдатова. — Казань, 2012. — 26 с.
 83. Сомиков К. Правовой выбор и реализация права : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства, история правовых учений» / К. А. Сомиков. — Н. Новгород, 2011. — 28 с.
 84. Старостюк А. Застосування норм права : навч. посібник /

- А. В. Старостюк. — Ірпінь : [б. в.], 2007. — 137 с.
85. Степакова Н. М. До проблеми визначення стадій правозастосування у трудовому праві / Н. М. Степакова // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. — 2013. — № 1. — С. 225-231.
 86. Стефанчук М. М. Концептуальні засади теорії функцій прокуратури / М. М. Стефанчук // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 10. — С. 61-68.
 87. Тиха А. П. Актуальні питання законодавчого регулювання нормотворчої діяльності в Україні на сучасному етапі / А. П. Тиха // Бюлетень міністерства юстиції України. — 2015. — № 7 — С. 43-48.
 88. Утченко К. Ю. Актуальні зміни до Основного Закону України: в контексті децентралізації влади / К. Ю. Утченко // Бюлетень міністерства юстиції України. — 2015. — № 8. — С. 72-80.
 89. Федоренко В. Л. Конституційні засади територіальної організації публічної влади в Австрії: історія та сучасність / В. Л. Федоренко, О. М. Чернеженко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 1. — С. 73-85.
 90. Фукс Н. Правові питання побудови Національної бюджетної системи в сучасних умовах / Н. Фукс // Підприємництво, господарство і право. — 2015. — № 11. — С. 33-37.
 91. Чернеженко О. М. Територіальний устрій та регіональне управління Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії / О. М. Чернеженко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 3. — С. 101-111.
 92. Черній В. В. Реалізація норм права: питання теорії і практики / В. В. Черній // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. — 2011. — № 4. — С. 47-52.
 93. Члевик О. Особливості свободи як принципу конституційного ладу / О. Члевик // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 2. — С. 55-65.

Тема 3. АКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА

В процесі правозастосовної діяльності компетентні органи держави приймають акти застосування норм права.

Акт застосування норм права розглядається як офіційний документ компетентного органу держави, який приймається в результаті розгляду конкретної справи.

Правозастосовний акт і нормативний акт мають багато спільного, проте суттєво відрізняються. Акт застосування норм права виступає як один із засобів державного керівництва і засіб вирішення юридичних справ, що виконує функції індивідуального регулювання поведінки суб'єктів в конкретних правових відносинах, видається у певній формі і передбаченому законом порядку, має юридичну силу і забезпечується відповідними засобами кола осіб, тобто це правовий акт, який містить норми права і спрямований на регулювання суспільних відносин.

Саме акти правозастосування визначають ступінь реальності права, його дієвість та ефективність, адже жодна із юридично значущих життєвих ситуацій не може бути вирішена лише за допомогою положень закону, що мають загальний, неперсоніфікований характер. Хоча і неможливо недооцінювати значення правових норм і принципів, що забезпечують єдність і системність правового впливу, однак вказані правові норми і принципи потребують конкретизації за допомогою спеціальних актів — документів відповідно до особливостей певної ситуації та конкретних суб'єктів.

Актам застосування норм права притаманні деякі **особливості**, а саме:

- спрямовані на індивідуально-правове регулювання суспільних відносин;
- становлять собою зовнішню форму правозастосовної практики;
- на відміну від нормативно-правового акта, мають персоніфікований характер, тобто адресований конкретним особам, фіксують їхні суб'єктивні права та обов'язки, а також вичерпуються виконанням. У зв'язку з цим акт правозастосування нерідко визначається як ненормативний (індивідуальний) правовий акт;
- видаються лише уповноваженими на це суб'єктами правозастосування за встановленою законом процедурою;
- є письмовими документами, що мають певну форму, власні реквізити, а також структуру;
- не поширюються на ті відносини, які виникають після їх прийняття;
- можуть бути оскаржені чи опротестовані в передбаченому законодавством порядку .

Класифікація актів застосування норм права здійснюється за різноманітними підставами, а саме:

✓ **за галузевою належністю норм, що застосовуються:** акти застосування конституційно-правових, цивільно-правових, адміністративно-правових, кримінально-правових норм та ін.;

✓ **за суб'єктом прийняття:** акти представницьких органів державної влади, глави держави, органів виконавчої влади, суду, контролюючих органів, органів місцевого самоврядування;

✓ **за юридичною формою:** укази, постанови, розпорядження, накази, ухвали, протести, подання, вирок, рішення та ін.;

✓ **за характером правового впливу:** регулятивні, охоронні;

✓ **за юридичним значенням:** основні акти, які містять остаточне рішення у юридичній справі (вирок, рішення суду, указ про нагородження), допоміжні, тобто акти, що забезпечують прийняття основних актів;

✓ **за характером індивідуальних велінь:** ті, що уповноважують, ті, що зобов'язують або забороняють (заборона обіймати відповідні посади або виконувати відповідні функції, зафіксовані вирок суду);

✓ **за характером юридичних наслідків:** правоконстатуючі, правовідновлюючі, правозмінюючі, правоприміняючі;

✓ **за формою зовнішнього виразу:** акти-документи (окремі документи, резолюції на матеріалах справи, що виконані посадовими особами, наприклад, «до виконання», «до наказу»), акти-дії (словесні, конклюдентні — виконуються у вигляді жестів, рухів і свідчать про вимогу до конкретних осіб здійснити відповідні дії).

Ефективність правозастосовного акта пов'язана з визначенням цілей видання даного акта, результатів його дії, порівняння результатів з цілями і неминучими витратами. Повна ефективність правозастосовного акта досягається, коли його мета досягнута з мінімальним збитком для суспільства, невеликими економічними витратами та в оптимальний термін.

Отже, акти застосування норм права виступають як один із засобів державного управління і, одночасно, як засіб вирішення конкретних юридичних справ — вони виконують функцію індивідуального регулювання поведінки суб'єктів у конкретних правових відносинах.

Основною відмінністю актів застосування норм права від нормативно-правових актів є те, що нормативні акти містять норми права, тобто приписи, що адресовані невизначеному колу осіб, а правозастосовні акти містять індивідуальні приписи, адресовані персонально до зазначених у них осіб та організацій. Тобто нормативні акти характеризуються можливістю неодноразової їх реалізації, а акти застосування щодо конкретного життєвого випадку мають одноразову чинність.

Ключові поняття:

правозастосовний акт (акт застосування норм права), функції акту застосування норм права, види актів застосування норм права, ознаки правозастосовного акту, основний правозастосовний акт, додатковий правозастосовний акт, письмовий акт застосування норм права, конклюдентний акт застосування норм права, усний акт застосування норм права, колегіальний акт застосування норм права, одноособовий акт застосування норм права, правовстановлюючий акт застосування норм права, правоконстатуючий акт застосування норм права, правоприпиняючий акт застосування норм права, правозмінюючий акт застосування норм права, правоскасовуючий акт застосування норм права, дозвільний акт застосування норм права, зобов'язуючий акт застосування норм права, заборонний акт застосування норм права, суб'єкти прийняття правозастосовного акту, юридична форма акту застосування норм права, форма зовнішнього вираження актів застосування норм права, галузева належність актів застосування норм права, структура акту застосування норм права, силогізм, велика посилка, мала посилка, судовий прецедент, квазіпрецедент.

ПЕРЕЛІК ЛІТЕРАТУРИ ДО ТЕМИ:

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. // Офіційний вісник України. — 2014. — № 19. — Ст. 583).
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 35, 35-36, 37. — Ст. 446.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1984. — № 51. — Ст. 1122.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25. — Ст. 131.
- ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 21-22. — Ст. 135.
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40-44. — Ст. 356.
- ❖ Про вибори народних депутатів України : Закон України від

- 17 листопада 2011 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 10-11. — Ст. 73.
- ❖ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року (зі змінами і допов.) // Офіційний вісник України. — 2006. — № 12. — С. 16 — Ст. 762.
 - ❖ Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 року (зі змінами і допов.) // Офіційний вісник України. — 2014. — № 20. — Ст. 619.
 - ❖ Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.
 - ❖ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.
 - ❖ Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації : Закон України від 23 вересня 1997 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 49. — Ст. 299.
 - ❖ Про прокуратуру України : Закон України від 14 жовтня 2014 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2015. — № 2-3. — Ст. 12.
 - ❖ Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування : Закон України від 15 липня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 38. — Ст. 249.
 - ❖ Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 7 червня 2001 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 33. — Ст. 175.
 - ❖ Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11 липня 2002 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 40. — Ст. 290.
 - ❖ Про статус народного депутата України : Закон України від 17 листопада 1992 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 3. — Ст. 17.
 - ❖ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 41-42, № 43, № 44-45. — Ст. 529.

Спеціалізована література:

1. Антощук Л. Д. Законотворчість: організація апарату парламентів. Світовий досвід : Програма сприяння Парламенту України / Л. Д. Антощук. — К. : Заповіт, 2007. — 98 с.
2. Баранов В. М. Преамбула нормативного правового акта (доктрина,

- практика, техніка) : монографія / В. М. Баранов. — М. : Юрлітинформ, 2014. — 247 с.
3. Бейкун А. Л. Проблемні складові застосування нормативно-правових актів та програмних документів, що регулюють аграрні та екологічні відносини з огляду необхідності універсалізації правових понятійних категорій та їх змісту / А. Л. Бейкун // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право. — 2014. — № 1106, вип. 17. — 144-148 с.
 4. Беланова Г. О. Понятіе юридической справедливости как основания правоприменительного акта : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Беланова Галина Олеговна. — Ставрополь, 2003. — 192 с.
 5. Берназюк Я. Поняття та ознаки стадій нормотворчого процесу підготовки проектів актів Президента України / Я. Берназюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2012. — № 7. — С. 32-37.
 6. Білас Ю. Ю. Вітчизняне правозастосування: методологія дослідження / Ю. Ю. Білас // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ України. — 2010. — № 2. — С. 83-90.
 7. Бриль К. І. Правозастосовний акт як особливий вид індивідуальних правових актів : монографія / К. І. Бриль ; за ред. А. М. Подоляки. — К. : Леся, 2012. — 191 с.
 8. Василюк С. Правотворча правозастосовча діяльність: їх діалектична єдність / С. Василюк // Право України. — 1996. — № 6. — С. 48-51.
 9. Дашковська О. В. Судовий прецедент і судова практика / О. В. Дашковська // Вісник Академії правових наук України. — 2011. — № 1 (64). — С. 34-41.
 10. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи : монографія / за ред. Ю. С. Шемшученка. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 656 с.
 11. Зубенко А. В. Особливості поняття, структури, змісту та форми інтерпретаційних актів / А. В. Зубенко // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — К., 2011. — Вип. 51. — С. 94-99.
 12. Зубенко А. В. Співвідношення та взаємодія актів тлумачення норм права з правозастосовчими та нормативно-правовими актами / А. В. Зубенко // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — К., 2009. — Вип. 45. — С. 82-86.
 13. Зубенко А.В. Акти тлумачення норм права в системі правових актів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Зубенко Алла Володимирівна ; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2013. — 20 с.
 14. Ільков В. В. Застосування міжнародно-правових актів як джерел адміністративно-процесуального права щодо виконання судових доручень судів України / В. В. Ільков // Право і Безпека. — 2015. — № 4. — 31-36 с.

15. Ісмайлов К. Ю. Правова природа постанов і роз'яснень Пленуму Верховного Суду України як джерел права / К. Ю. Ісмайлов // Наше право. — 2011. — № 1. — С. 5-12.
16. Кирилюк Д. Чи визначається в Україні судовий прецедент? / Д. Кирилюк // Юридичний журнал. — 2006. — № 4. — С. 7-8.
17. Ковальова С. Акти правового регулювання розвитку племінної справи в Україні / С. Ковальова // Підприємництво, господарство і право. — 2013. — № 7. — С. 28-30.
18. Кондратьєв Р. Моральний імператив у правозастосуванні / Р. Кондратьєв // Право України. — 2010. — № 5. — С. 85-89.
19. Костовська К. Особливості юридичної техніки неписаних (усних) актів правозастосування в діяльності органів внутрішніх справ / К. Костовська // Підприємництво, господарство і право. — 2012. — № 6. — С. 3-6.
20. Костовська К. М. Юридична техніка актів правозастосування в діяльності органів внутрішніх справ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / К. М. Костовська ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. — Л., 2011. — 16 с.
21. Кузьмін Р. Ефективність правозастосування та підхід до її забезпечення (теоретичні аспекти) / Р. Кузьмін, О. Юлдашев // Вісник Академії прокуратури України. — 2007. — № 3. — С. 11-17.
22. Лагус І. Правові акти в теорії права та практиці вітчизняного законодавства: деякі проблеми / І. Лагус // Підприємництво, господарство і право. — 2012. — № 11. — С. 14-17.
23. Легка О. В. Юридична техніка законодавчих та правозастосовних актів / О. В. Легка // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. — 2012. — № 1. — С. 101-106.
24. Мандрікова К. О. Розумність у системі принципів застосування норм права / К. О. Мандрікова // Теорія і практика правознавства. — 2013. — Вип. 2. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/tipp_2013_2_7.pdf
25. Марцеляк О. Правова природа актів Конституційного Суду України та їх роль у розвитку науки конституційного права / О. Марцеляк // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 118-121.
26. Мірошніченко А. М. Чи потрібний Закон України «Про нормативно-правові акти?» / А. М. Мірошніченко, Ю. Ю. Попов // Форум права. — 2009. — № 1. — С. 362-372.
27. Мурашин О. Правозастосовчі акти прямого народовладдя (теоретичний аспект) / О. Мурашин // Право України. — 1999. — № 8. — С. 20-23.
28. Ніколаєнко С. Проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування щодо захисту прав інтелектуальної власності / С. Ніколаєнко // Інтелектуальна власність. — 2007. — № 2. — С. 4-14.
29. Нікольська О. В. Акти застосування норм Конституції України /

- О. В. Нікольська // Правничий часопис Донецького університету. — 2011. — № 1 (25). — С. 244-248.
30. Осауленко О. І. Місце правозастосовчих актів у системі правових актів / О. І. Осауленко // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — К., 2010. — Вип. 49. — С. 23-27.
 31. Осетинський А. Сучасні аспекти інституційного забезпечення касаційного перегляду судових рішень та єдності правозастосування у національних судових системах країн ЄС / А. Осетинський // Право України. — 2007. — № 5. — С. 7-14.
 32. Перепелюк А. М. Природа правозастосування як елемента правової системи / А. М. Перепелюк // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — К., 2011. — Вип. 53. — С. 55-60.
 33. Петришина М. Акти органів і посадових осіб місцевого самоврядування: сутність та особливості / М. Петришина // Вісник Академії правових наук України. — 2012. — № 1. — С. 66-76.
 34. Погребняк С. Вплив судової практики на юридичні акти в романо-германській правовій сім'ї / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. — 2003. — № 4. — С. 92-99.
 35. Подорожна Т. Динаміка законодавчих дефініцій у процесі правозастосування: теоретичні аспекти / Т. Подорожна // Підприємництво, господарство і право. — 2013. — № 2. — С. 3-6.
 36. Пригара Л.І. Юридична техніка актів правозастосування: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Л.І. Пригара ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2008. — 19 с.
 37. Пытикова Т. А. Приказ: правоприменительный или нормативный акт? / Т. А. Пытикова, С. В. Бошно // Юрист. — 2005. — № 10. — С. 10-13.
 38. Рогач О. Я. Проблема суддівського розсуду у сучасній практиці правозастосування / О. Я. Рогач // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2010. — № 3. — С. 88-96.
 39. Сердюк І. А. Поняття та особливості акта застосування норм права / І. А. Сердюк // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. — 2016. — Вип. 4. — С. 43-51.
 40. Скрипнюк О. Правові акти Конституційного Суду України як джерела сучасного конституційного права України / О. Скрипнюк // Право України. — 2012. — № 3-4. — С. 404-410.
 41. Сливка С. С. Застосування норма права як особлива форма його реалізації / С. С. Сливка // Життя і право. — 2004. — № 4.
 42. Старостюк А. В. Застосування норм права : навч. посібник / А. В. Старостюк. — Ірпінь : [б. в.], 2007. — 137 с.
 43. Стецик Н. Судові правотворчі акти: загальнотеоретична характеристика / Н. Стецик // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. — 2011. — № 52. — С. 27-32.
 44. Совгиря О. Прийняття актів Кабінетом Міністрів України як процесу-

- альна форма закріплення його рішень / О. Совгіря // Право України. — 2012. — № 11-12. — С. 279-286.
45. Тихомиров Ю. А. Правоприменение: теория и практика : монографія / Н. Т. Вишневская и др. ; отв. ред. Ю. А. Тихомиров. — М. : Формула права, 2008. — 431 с.
 46. Ткачук О. Перегляд судових рішень Верховним Судом України: проблемні питання правозастосування / О. Ткачук, Д. Луспеник // Право України. — 2011. — № 10. — С. 107-117.
 47. Тодика Ю. М. Конституція України — Основний Закон держави і суспільства : навч. посібник / Ю. М. Тодика. — Х. : Факт, 2001. — 328 с.
 48. Травкин А. А. Сущность и сферы (пределы) действия правоприменительных актов: проблемы теории и практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Травкин Андрей Александрович. — Ярославль, 2008. — 186 с.
 49. Уварова О. Загальні принципи права та їх роль у правозастосуванні з позицій природно-правового і позитивістського підходів до права / О. Уварова // Вісник Академії правових наук України. — 2008. — № 2. — С. 244-252.
 50. Федорів О. Судовий прецедент у праві України: доцільність запровадження та варіативність наслідків / О. Федорів // Юридичний журнал. — 2012. — № 6(120). — С. 57-60.
 51. Хоменко В. О. Принципи процедури прийняття адміністративних актів органами місцевого самоврядування / В. О. Хоменко // Право і суспільство. — 2015. — № 5 (2). — С. 126-130.
 52. Чабан В. Адміністративний нормативно-правовий акт і адміністративний договір: юридична характеристика / В. Чабан // Підприємництво, господарство і право. — 2015. — № 6. — С. 52-57.
 53. Чижик Г. Переваги та недоліки судового правотворення, або чому я проти легітимації судового прецеденту в Україні / Г. Чижик // Юридичний журнал. — 2012. — № 6 (120). — С. 61-64.
 54. Шестак В. С. Деякі проблеми застосування міжнародних правових актів з питань культури у законодавстві України та шляхи їх вирішення / В. С. Шестак // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право. — 2015. — № 1151, вип. 19. — 173-176 с.
 55. Шкаровський Д. Судовий прецедент в українському праві: проблемні питання запровадження / Д. Шкаровський // Юридичний журнал. — 2012. — № 6 (120). — С. 65-67.
 56. Шмарьова Т. Дискусійні аспекти правозастосування в контексті конвенційних стандартів / Т. Шмарьова // Юридичний журнал. — 2009. — № 10. — С. 32-41.
 57. Юхимюк О. М. Співвідношення понять «правозастосування» та «застосування норм права» / О. М. Юхимюк // Часопис Київського університету права. — 2011. — № 4. — С. 53-56.

Тема 4. ДІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ У ЧАСІ, ПРОСТОРИ ТА ЗА КОЛОМ ОСІБ

Нормативно-правовим актом є письмовий документ компетентного суб'єкта права, в якому закріплюються правила поведінки загального характеру, що забезпечуються державою.

Нормативно-правовий акт як основне джерело правової системи України має наступні **особливості**:

- підтримується і охороняється державою;
- може бути оперативно виданий і змінений у будь-якій своїй частині, що дозволяє відносно швидко реагувати на соціальні процеси в суспільстві;
- відповідним чином систематизований, що дає змогу легко віднайти потрібний документ для застосування і реалізації;
- дозволяє точно фіксувати зміст правових норм, що сприяє проведенню єдиної політики, не допускає довільного тлумачення і застосування норм.

Перевагами нормативно-правового акта серед інших джерел права є його визначеність, яка полягає у ясності, чіткості, зрозумілості для його адресата правил поведінки, а також загальнообов'язковість, яка, зокрема, може забезпечуватися і авторитетом державної влади.

Нормативно-правові акти **класифікуються** за різними критеріями:

- **за суб'єктами ухвалення** — на акти органів держави, народу в процесі референдуму, територіальних громад, громадських об'єднань, трудових колективів, посадових осіб, спільні акти органів держави і недержавних формувань та ін.;
- **за юридичною силою** — на закони і підзаконні нормативні акти;
- **за сферою дії** — на загальнообов'язкові, спеціальні, локальні;
- **за ступенем загальності правових норм** — на загальні і конкретизаційні;
- **за характером волевиявлення** — на акти встановлення, зміни та скасування норм права;
- **за галузями законодавства** — на цивільні, кримінальні, кримінально-процесуальні та ін.;
- **за часом дії** — визначено-строкові й невизначено-строкові.

Найбільш поширеною вважається класифікація нормативних актів за їх юридичною силою.

Будь-які нормативно-правові акти мають відповідні часові, територіальні межі свого існування і дії, а також поширюються на визначене коло осіб — суб'єктів права.

Дія нормативно-правового акта у часі передбачає: момент вступу нормативно-правового акта в дію; момент припинення дії нормативно-правового акта; зворотню дію нормативно-правового акта.

Нормативно-правові акти **набирають чинності**:

- на підставі вказівки в тексті нормативно-правового акта на календарну дату, з якої документ набирає законної сили;
- на підставі вказівки на інші обставини, з якими пов'язане набуття законної сили документа («з моменту підписання», «з моменту опублікування»);
- на підставі застосування загальних правил, за якими нормативно-правові акти набирають сили після закінчення певного часу, передбаченого законом, із дня їхнього офіційного оприлюднення.

Припинення дії нормативно-правових актів відбувається **на підставі**:

- закінчення терміну, на який був прийнятий юридичний документ;
- оголошення про втрату законної сили нормативно-правового акта (пряма вказівка на скасування, що може міститися у спеціальному акті);
- прийняття уповноваженим органом нового нормативно-правового акта однакової чи вищої юридичної сили, що регулює те ж коло суспільних відносин;
- зміни обставин, для врегулювання яких було прийнято нормативно-правовий акт.

Закони та інші нормативно-правові акти **не мають зворотної дії в часі**, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують кримінальну, адміністративну відповідальність особи — загальне правило: «Норма права зворотної сили не має».

Проте існують винятки, наприклад у кримінальному, адміністративному законодавстві передбачено, що у випадку коли нормативний акт, який був прийнятий після скоєння правопорушення, пом'якшує чи звільняє від юридичної відповідальності, то він має зворотну силу, а якщо устанавлює чи обтяжує відповідальність особи, то норми даного акту зворотної сили не мають.

Дія нормативно-правових актів у просторі характеризується розповсюдженням їх впливу на певну територію, а саме:

- державу в цілому;
- відповідний регіон;
- адміністративно-територіальну одиницю;
- відповідне підприємство, установу, організацію.

Нормативно-правові акти України поширюються на територію всієї країни.

Під **територіальною дією** нормативно-правових актів розуміється поширення законодавства в межах території держави, до якої відноситься:

- ❖ суходільний простір — земна територія;
- ❖ водний простір — внутрішні води всередині державних кордонів і територіальні води в межах 12 морських миль;
- ❖ повітряний простір над державними межами — на висоті до 110 кілометрів (верхня висотна межа повітряного простору міжнародним

правом остаточно не встановлена, проте зазвичай вважається, що висотна межа повітряного простору складає близько 100-110 км від поверхні Землі, тобто найменшу стійку висоту орбіти штучних супутників Землі);

❖ надра та континентальний шельф.

Екстериторіальна дія нормативно-правового акта регулюється міжнародними договорами і передбачає поширення законодавства певної держави за межами її території. Вона відома як право екстериторіальності держав — порядок, відповідно до якого установи або фізичні особи, що розташовані або перебувають на території іншої держави, розглядаються як такі, що розташовані або перебувають на власній території і підвладні законам та юрисдикції власної держави, поширюється на: космічні об'єкти під прапором і гербом держави; трубопроводи; підводні кабелі та нафтові морські вишки; повітряні, військові та торговельні судна у відкритому морі, які ходять під державним прапором; території дипломатичних представництв і консульств за кордоном.

Правом екстериторіальності користуються військові кораблі та літаки, що з дозволу певної держави знаходяться на її території, але розглядаються як частина території іншої держави.

Дія нормативно-правових актів за колом осіб обумовлена наступною обставиною: усі громадяни, особи без громадянства, іноземці та юридичні особи, що знаходяться на території держави, підпадають під сферу дії законодавства держави, у якій вони перебувають. Окрім того, існують нормативно-правові акти, дія яких розповсюджується лише на певні категорії громадян, що визначають особливості їх правового статусу. У відношенні до окремих суб'єктів (дипломатичних представників) законодавство може мати обмежену чинність. Зокрема, вони не можуть бути затримані, заарештовані тощо.

Ключові поняття:

дія права, дія нормативно-правових актів, темпоральні характеристики дії нормативно-правових актів, дія нормативно-правових актів у часі, набуття чинності нормативно-правовими актами, момент набуття нормативним актом чинності, пряме скасування нормативного акта, фактичне скасування нормативного акта, офіційне оприлюднення нормативно-правового акта, офіційне опублікування нормативно-правового акта, офіційні друковані видання, Офіційний вісник України, Голос України, Відомості Верховної Ради України, Урядовий кур'єр, ординарний (конституційний) спосіб набуття чинності законами, екстраординарний спосіб набуття чинності законами, втрата чинності нормативно-правових актів, формальна відміна (пряме скасування) нормативно-правового акта, фактична відміна нормативно-правового акта, судова відміна нормативно-правового акта, призупинення дії нормативно-правового акта, втрата чинності нормативно-правового акта, напрями дії нормативно-правового

акта в часі, зворотна дія (ретроактивна форма) нормативно-правових актів в часі, проста зворотна дія нормативно-правового акта в часі, абсолютна зворотна дія в часі нормативно-правових актів, відносна зворотна дія нормативно-правових актів в часі, ревізійна зворотна дія нормативно-правового акта в часі, негайна дія нормативно-правових актів в часі, ультраактивна форма дії нормативно-правових актів в часі, перспективна дія нових нормативно-правових актів, переживаюча дія скасованих нормативно-правових актів у часі, дія нормативно-правових актів у просторі, територіальний принцип дії нормативно-правових актів в просторі, екстериторіальний принцип дії нормативно-правових актів в просторі, дія нормативно-правових актів за колом осіб, депутатська недоторканість, президентський імунітет, суддівський імунітет, дипломатичний імунітет, консульський імунітет.

ПЕРЕЛІК ЛІТЕРАТУРИ ДО ТЕМИ:

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. // Офіційний вісник України. — 2014. — № 19. — Ст. 583).
- ❖ Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності : Указ Президента від 10 червня 1997 року (зі змінами і допов.) // Офіційний вісник України. — 1997. — № 24. — Ст. 11.

Спеціалізована література:

1. Баранов А. В. Нормативные правовые акты органов государственной власти субъектов Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Баранов Александр Валентинович. — Волгоград, 2006. — 207 с.
2. Богатова О. В. Нормативный правовой акт как источник права (Теоретический аспект): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Богатова Оксана Викторовна. — М., 2004. — 185 с.
3. Буряк Я. Я. Розпорядження голови місцевої державної як підзаконний нормативно-правовий акт / Я. Я. Буряк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія : Юридична. — 2013. — Вип. 1. — С. 3-10.
4. Ведяшкин С. В. Локальные нормативные правовые акты и их роль в установлении внутреннего трудового распорядка организации: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Ведяшкин Сергей Викторович. — Томск,

2001. — 184 с.

5. Вилегжаніна М. Нормативно-правовий акт як особливий вид документа / М. Вилегжаніна // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. — 2010. — Вип. 27. — С. 281-287.
6. Гетьман Є. А. Види підзаконних нормативно-правових актів органів виконавчої влади іноземних держав / Є. А. Гетьман // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. — 2013. — № 4. — С. 15-18.
7. Гетьман Є. А. Ознаки нормативно-правового та підзаконного нормативно-правового акта та їх співвідношення / Є. А. Гетьман // Митна справа. — 2013. — № 6 (22). — С. 390-395.
8. Гетьман Є. А. Поняття підзаконного нормативно-правового акта та його співвідношення із нормативно-правовим та правовими актами / Є. А. Гетьман // Форум права. — 2013. — № 3. — С. 106-113.
9. Гетьман Є. Підзаконній нормативно-правовий акт: поняття, ознаки, функції, види / Є. Гетьман // Вісник Національної академії правових наук України. — 2014. — № 2. — С. 92-100.
10. Горбунова Л. М. Підзаконні нормативно-правові акти: організаційно-правові питання забезпечення законності : автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право» / Л. М. Горбунова. — К., 2005. — 21 с.
11. Гринюк Р. До питання про доцільність визнання презумпції конституційності нормативно-правових актів у контексті забезпечення верховенства Конституції України / Р. Гринюк, О. Багрій // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 92-102.
12. Джоусе-Иванина М. Нормативно-правовий акт в системі джерел російського права: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Джоусе-Иванина Мария. — М., 2010. — 182 с.
13. Дудченко О. С. Теорія держави і права : навч.-метод. посіб. / О. С. Дудченко. — Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. — 99 с.
14. Єрмоленко В. М. Підзаконні акти Верховної ради України як джерело аграрного права / В. М. Єрмоленко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Право. — 2014. — Вип. 197(2). — С. 29-35.
15. Железняк Н. А. Організаційно-правовий механізм здійснення контролю за додержанням законодавства про державну реєстрацію нормативно-правових актів / Н. А. Железняк // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2012. — № 10. — С. 7-15.
16. Загальна теорія держави і права : підручник / За ред. М. В. Цвік, О. В. Петришин. — Х. : Право, 2011. — 584 с.
17. Загальна теорія держави та права : навч. посібник / В. В. Лемак. — Ужгород : Медіум, 2003. — 251 с.

18. Загальна теорія держави та права : навч. посібник / Р. А. Калюжний, С. М. Тимченко, Н. М. Пархоменко, С. М. Легуша. — К. : Паливода А. В., 2007. — 296 с.
19. Зайчук О. В. Теорія держави та права. Академічний курс : підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.
20. Заплотинська Ю. Акти Кабінету Міністрів України в системі нормативно-правових актів: загальнотеоретичний та порівняльно-правовий аспекти / Ю. Заплотинська // Вісник Львівського університету. — 2013. — Вип. 57. — С. 36-42
21. Зуев О. М. Незаконные нормативно-правовые акты в российской правовой системе: дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 / Зуев Олег Михайлович. — Екатеринбург, 2007. — 189 с.
22. Иванов С. А. Соотношение закона и подзаконного нормативного правового акта: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Иванов Станислав Александрович. — М., 2001. — 183 с.
23. Кармадонов К. С. Официальное опубликование нормативно-правовых актов как стадия правотворческого процесса: дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кармадонов Константин Сергеевич. — М., 2007. — 178 с.
24. Ковалева В. В. Нормативные правовые акты в механизме правового регулирования: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ковалева Виктория Викторовна. — М., 2009. — 196 с.
25. Колісник В. Відновлення дії Конституції України та зміна форми правління як засіб поновлення конституційного ладу / В. Колісник // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 103-110.
26. Косович В. До визначення поняття «нормативно-правовий акт»: практична необхідність і теоретична можливість уточнення / В. Косович // Право України. — 2012. — № 9. — С. 274-280.
27. Косович В. М. Удосконалення нормативно-правових актів України: техніко-технологічні аспекти : монографія / В. М. Косович. — Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. — 566 с.
28. Костенко М. А. Содержательно-правовая эквивалентность текстов нормативно-правовых актов (теоретико-правовой аспект): дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 / Костенко Маргарита Анатольевна. — Ростов н/Д, 2001. — 153 с.
29. Крутько А. Л. Рівні правового регулювання народної законодавчої ініціативи: теоретико-правове співвідношення / А. Л. Крутько // Право і суспільство. — 2015. — № 1. — С. 15-21.
30. Кудрякова О. В. Правовые акты местного самоуправления: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Кудрякова Ольга Валериановна. — М., 2000. — 190 с.
31. Куненко І. Проблеми правового регулювання внесення змін до Конституції України / І. Куненко // Підприємництво, господарство і право. — 2014. — № 2. — С. 90-93.

32. Левчишина О. Л. Адміністративний договір в Україні: поняття, ознаки, зарубіжний досвід і пропозиції щодо вдосконалення / О. Л. Левчишина // Право і суспільство. — 2015. — № 5-2, Ч. 2. — С. 117-121.
33. Лопатина С. Н. Правовые акты органов (должностных лиц) местного самоуправления: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Лопатина Светлана Николаевна. — СПб., 2000. — 273 с.
34. Луцький Р. П. Нормативно-правовий акт як визначальна форма вираження позитивного права / Р. П. Луцький // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. — 2012. — Вип. 28. — С. 13-17.
35. Любарець А. Ю. Підзаконні акти в адміністративній реформі / А. Ю. Любарець // Наше право. — 2013. — № 12. — С. 77-80.
36. Марцеляк О. Правова природа актів Конституційного Суду України та їх роль у розвитку науки конституційного права / О. Марцеляк // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 118-122ю
37. Наливайко Л. Р. Теорія держави і права в тестових завданнях : навч. посібник / Л. Р. Наливайко, С. С. Вітвицький, Е. П. Полешко, В. Є. Сліпенко, О. С. Чепік-Трегубенко ; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. — Дніпропетровськ : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2014. — 358 с.
38. Носенко М. С. Оспаривание нормативных правовых актов в судах общей юрисдикции: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 / Носенко Марина Сергеевна. — М., 2001. — 178 с.
39. Порошин Е. А. Исполнимость нормативных правовых актов: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Порошин Евгений Александрович. — Н. Новгород, 2006. — 185 с.
40. Радченко О. І. Теоретико-правові аспекти класифікації підзаконних актів вищих органів державної влади України / О. І. Радченко // Юрист України. — 2011. — № 1 (14). — С. 24-32.
41. Романова Г. В. Подзаконные правовые акты и их реализация: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Галина Валерьевна Романова. — Казань, 2006. — 234 с.
42. Савенко В. В. Експлікація теоретико-пізнавальної природи закону як основи права / В. В. Савенко // Право і суспільство. — 2015. — № 3, Ч. 3. — С. 56-60.
43. Сердюк І. А. Нормативно-правовий акт у співвідношенні з актом застосування актом тлумачення норм права / І. А. Сердюк // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренко. — 2010. — Вип. 3. — С. 152-159.
44. Сырых Е. В. Общие критерии качества закона: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Сырых Елена Владимировна. — М., 2001. — 221 с.
45. Терюкова Е. Ю. Правовые акты в процессе осуществления конституционного правосудия: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Терюкова

- Евгения Юрьевна. — М., 1999. — 179 с.
46. Фахрисламова Г. З. Правовые акты местного самоуправления: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Гульнара Забировна Фахрисламова. — Уфа, 2003. — 210 с.
 47. Форманюк В. В. Локальні нормативно-правові акти : монографія / В. В. Форманюк. — Херсон : Грінь Д. С., 2014. — 183 с.
 48. Чабан В. Адміністративний нормативно-правовий акт і адміністративний договір: юридична характеристика / В. Чабан // Підприємництво, господарство і право. — 2015. — № 6. — С. 52-57.
 49. Шаповал В. Феномен конституції як основного закону / В. Шаповал // Право України. — 2014. — № 7. — С. 64-84.
 50. Шварцева М. І. Здійснення моніторингу національного законодавства України з боку парламентської асамблеї Ради Європи / М. І. Шварцева // Право і суспільство. — 2015. — № 5-2, Ч. 3. — С. 45-51.
 51. Ясіновська А. Кодекси матеріального права: деякі теоретичні аспекти / А. Ясіновська // Вісник Львівського університету. — 2014. — Вип. 59. — С. 43-49.
 52. Яценко В. Н. Применение подзаконных нормативных правовых актов в судебной деятельности: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Яценко Владимир Николаевич. — Казань, 2003. — 193 с.

Тема 5. ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

Тлумачення норм права — це діяльність органів держави, посадових осіб, громадських організацій, окремих громадян, спрямована на встановлення змісту норм права, на розкриття вираженої в них волі соціальних сил, що знаходяться при владі. У процесі тлумачення встановлюється зміст норми права, її основна мета і соціальна спрямованість, можливі наслідки дії певного акта, виявляються суспільно-історичні обставини його прийняття, умови, в яких відбувається тлумачення, тощо.

Необхідність в тлумаченні норм права зумовлена:

- неоднозначністю використаної в законах та інших нормативних актах термінології, термінологічною неточністю офіційних перекладів текстів міжнародно-правових документів, незрозумілістю запозиченої іноземної термінології;

- технічною недосконалістю формулювання правових норм — неточністю мови, вживаної при їх формулюванні, неясністю їх викладу тощо;

- наявністю колізій між правовими нормами, які регулюють одні і ті самі відносини, в нормативних актах одного або ж різних рівнів, прийнятих у різний час і в різних політичних, економічних і соціальних умовах;

- використанням у законодавстві оцінювальних понять, тобто понять, що виражають лише загальне соціальне значення тих чи інших явищ, ознаки яких неконкретизовані;

- впливом на національну правову систему загальновідомих світовим співтовариством норм міжнародного права та правотлумачної практики міжнародних судових органів, насамперед практики Європейського суду з прав людини;

- можливими прогалинами в правовому регулюванні, тобто такими ситуаціями, коли відносини, з приводу яких виник спір (спірні відносини), перебувають у сфері правового регулювання, проте з різних причин — упущень правотворчих органів, еволюційних змін в самих суспільних відносинах, свідомого умовчування — виявилися нерегульованими нормами права.

Тлумачення норм права можна **класифікувати** за кількома критеріями:

- за способом тлумачення;

- за обсягом тлумачення (залежно від співвідношення між текстуальним вираженням правової норми та її змістом);

- за суб'єктами тлумачення та його юридичними наслідками.

За способом тлумачення розрізняють такі його види:

- філологічне(граматичне, текстове, мовне) тлумачення —

з'ясування змісту правової норми шляхом аналізу її текстового вираження під кутом зору його лексико-семантичних, лексико-граматичних, морфологічних, синтаксичних характеристик;

• **історико-політичне(історичне) тлумачення** — з'ясування змісту правової норми на основі вивчення конкретних історичних і політичних умов її ухвалення, його мотивів і намірів;

• **системне тлумачення** — з'ясування змісту правової норми на основі виявлення її зв'язків з іншими нормами права, тобто розгляду її в контексті системності права;

• **телеологічне (цільове) тлумачення** — з'ясування змісту правової норми на основі встановлення мети, заради досягнення якої норма була прийнята.

За обсягом правового змісту тлумачення норм права поділяється на:

• **буквальне (адекватне) тлумачення**, коли зміст норми, що тлумачиться, повністю збігається з її текстуальним вираженням;

• **розширювальне**, коли зміст норми, що тлумачиться, ширший за її текстуальне вираження;

• **обмежувальне**, коли зміст норми, що тлумачиться, вузьчий від текстуального вираження.

Тлумачення норм права за обсягом правового змісту є логічним продовженням і одним з результатів використання вищезазначених способів (прийомів) тлумачення. Цими видами тлумачення фактично завершується характеристика тлумачення як розумово-з'ясувального процесу, тобто тлумачення-з'ясування.

За суб'єктами тлумачення та його юридичними наслідками розрізняють такі види тлумачення:

• **офіційне** — роз'яснення змісту правових норм, яке здійснюється уповноваженими на те державою органами і результати якого мають обов'язковий характер;

• **неофіційне** — роз'яснення змісту правових норм, що здійснюється науковими установами, громадськими об'єднаннями, окремими особами, результати якого не мають обов'язкового характеру.

Офіційне тлумачення поділяють на нормативне і казуальне.

Нормативне тлумачення поширюється на всі випадки застосування, реалізації роз'яснювальної норми і є обов'язковим для всіх осіб та органів, що її реалізують або застосовують.

Казуальне тлумачення здійснюється судом або іншим уповноваженим органом у зв'язку з розглядом конкретної справи і є формально обов'язковим лише для випадку, з приводу якого роз'яснюється зміст норми.

Нормативне тлумачення може бути легальним і судовим. **Легальне тлумачення** здійснює або орган, що встановив певну юридичну норму (воно іменується аутентичним), або ж інший уповноважений на це

законом орган. **Аутентичне роз'яснення закону**, що виходить від самого законодавця, може бути лише у формі нового закону чи доповнення до чинного закону. **Судове тлумачення** здійснюється судом.

Неофіційне тлумачення поділяється на побутове (повсякденне), професійне (компетентне) і доктринальне (наукове).

Побутове (повсякденне) тлумачення — роз'яснення змісту норм права в повсякденному житті, побуті всіма особами, які не мають спеціальної юридичної освіти або певного досвіду юридичної діяльності. Дійсні результати такого тлумачення обумовлені рівнем правової свідомості, юридичної обізнаності, життєвого досвіду та правової культури громадян. Таке тлумачення постає в усіх випадках, коли особа осмислює зміст правових норм з метою їх використання, виконання, додержання, надання поради, оцінювання будь-якої життєвої ситуації, що потребує юридичного рішення або просто розширення кола своїх знань.

Професійне (компетентне) тлумачення здійснюють фахівці з вищою юридичною освітою в галузі держави і права — практичні працівники (судді, адвокати, прокурори, посадові особи державного апарату та ін.) для професійного використання його результатів у повсякденній діяльності в процесі застосування ними правових норм.

Доктринальне (наукове) тлумачення норм права здійснюється науковцями — фахівцями-правознавцями, науковими та дослідними установами в науково-практичних коментарях До законодавства, працях учених-юристів (наукових статтях, монографіях, підручниках, посібниках, брошурах, лекціях), обговореннях проблемних питань чинних нормативних актів та їх проектів у пресі, на «круглих столах», телебаченні, сторінках наукових видань.

Відповідно до ст. 147 Конституції України, єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні є Конституційний Суд України, що вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Офіційне тлумачення Конституційним Судом України Конституції і законів України можна розглядати в двох аспектах: — як діяльність щодо з'ясування, роз'яснення та офіційної інтерпретації Конституції і законів України з метою подолання неоднозначності їх розуміння; - як результат такої діяльності, тобто акти офіційного тлумачення. Офіційне тлумачення Конституційним Судом України Конституції і законів України здійснюється в межах встановлених законом процедур і на основі використання відомих науці прийомів і способів.

При тлумаченні Конституції і законів України Конституційний Суд України не може змінювати їх норми. Його завдання полягає лише у роз'ясненні, інтерпретації відповідних положень. Разом з тим, Конституційний Суд спираючись на закон, використовуючи механізми

тлумачення і аналогії може заповнити те, що залишилось за межами закону чи іншого правового акту. В даному випадку суд, констатує волю законодавця з даного кола питань, вимушений або застосувати схожу норму (аналогію закону), або при вирішенні справи виходити із загальних принципів законодавства (аналогія права). Тим самим рішеннями Конституційного Суду нерідко фактично створюються нові норми, що заповнюють прогалини Конституції, але впливають з її політико-правової логіки.

Результатом офіційного тлумачення Конституції і законів України Конституційним Судом України є рішення, яке визнається обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим (ч. 3 ст. 150 Конституції України).

Ключові поняття:

тлумачення норм права, з'ясування, роз'яснення, тлумачення актів індивідуального правового регулювання, тлумачення актів загального правового регулювання, офіційне тлумачення, нормативне тлумачення, казуальне тлумачення, аутентичне тлумачення, легальне тлумачення, відомче тлумачення, неофіційне тлумачення, доктринальне тлумачення, систематизоване тлумачення, несистематизоване, компетентне тлумачення, буденне тлумачення, тлумачення за обсягом, буквальне тлумачення, розширювальне тлумачення, обмежувальне тлумачення, граматичний спосіб тлумачення, логічний спосіб тлумачення, логічні перетворення, виведення норм із норм, висновки «a fortiori», висновки із понять, висновки за аналогією, висновки від протилежного, системний спосіб тлумачення, історико-політичний спосіб тлумачення, телеологічне тлумачення, спеціально-юридичне тлумачення, герменевтичне тлумачення, пізнавальна функція тлумачення, конкретизуюча функція тлумачення, регламентуюча функція тлумачення, право забезпечувальна функція тлумачення, сигналізаційна функція тлумачення, інтерпретаційно-правові акти.

ПЕРЕЛІК ЛІТЕРАТУРИ ДО ТЕМИ:

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. // Офіційний вісник України. — 2014. — № 19. — Ст. 583).
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 35, 35-36, 37. — Ст. 446.

- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1984. — № 51. — Ст. 1122.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25. — Ст. 131.
- ❖ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 9-10, № 11-12, № 13. — Ст. 88.
- ❖ Сімейний Кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 21. — Ст. 135.
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40-44. — Ст. 356.
- ❖ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 40. — Ст. 492.
- ❖ Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.
- ❖ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.
- ❖ Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 9 квітня 1999 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 20. — Ст. 190.
- ❖ Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11 липня 2002 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 40. — Ст. 290.
- ❖ Про статус народного депутата України : Закон України від 17 листопада 1992 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 3. — Ст. 17.
- ❖ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 20. — Ст. 99.
- ❖ Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17 березня 2011 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 38. — Ст. 385.
- ❖ Регламент Конституційного Суду України від 5 березня 1997 року (зі змінами і допов.) // Офіційний вісник України. — 1997. — № 20. — С. 87.

Спеціалізована література:

1. Андрейків А. І. Тлумачення норм звичаєвого права у практиці міжнародних та національних судових установ / А. І. Андрейків // Право.ua. — 2016. — № 1. — С. 159-165.

2. Андрійко О. Принцип верховенства права: проблеми тлумачення та застосування в адміністративному праві / О. Ф. Андрійко, В. П. Нагребельний // Альманах права. — 2012. — №3. — С. 78-82.
3. Антошкіна В. Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України: проблеми теорії та практики : навч. посібник / В. К. Антошкіна, О. А. Мурзіна ; за заг. ред. С. В. Петков. — Донецьк : Юго-Восток, 2009. — 252 с.
4. Артемова С. Правовая природа и место актов официального нормативного толкования конституций (уставов) субъектов Российской Федерации / С. Артемова // Государственная власть и местное самоуправление. — 2012. — № 2. — С. 37-39.
5. Барабаш Ю. Преюдиціальність рішень Конституційного Суду України: проблемні питання теорії та практики / Ю. Барабаш // Право України. — 2010. — № 6. — С. 45-53.
6. Білозьоров Є. В. Казуальне тлумачення норм права: теоретичні та практичні аспекти розуміння / Є. В. Білозьоров, Ю. В. Кривицький // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. — 2015. — Вип. 27. — С. 207-215.
7. Болонин С. Правотолкование и правовое регулирование: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Болонин Сергей Юрьевич. — Казань, 2010. — 201 с.
8. Бондарь Н. Конституционный Суд России — генератор «живого» (судебного) конституционализма / Н. Бондарь // Право України. — 2010. — № 6. — С. 75-86.
9. Брагьова А. Право толкования: конституционные суды и Конвенция о защите прав человека и основных свобод [на примере Венгрии] / А. Брагьова ; пер. с англ. И. Чернышевой // Сравнительное конституционное обозрение. — 2011. — № 2. — С. 83-96.
10. Васюк А. История возникновения и развития юридической герменевтики в России: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Васюк Анастасия Владимировна. — М., 2011. — 215 с.
11. Ватаманюк В. Судове тлумачення і принцип верховенства права / В. Ватаманюк // Українське право. — 2006. — № 1 (19). — С. 248-259.
12. Веніславський Ф. Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України в механізмі забезпечення стабільності конституційного ладу / Ф. Веніславський // Вісник Академії правових наук України. — 2010. — № 2. — С. 61-69.
13. Веретельник Л. Тлумачення цивільно-правового договору / Л. К. Веретельник // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. — 2011. — № 1. — С. 279-289.
14. Волощук О. Проблеми тлумачення теорії розподілу влад у світовій правовій доктрині / О. Т. Волощук // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2012. — № 4. — С. 65-71.

15. Гаврилова Ю. Толкование права по объему: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Гаврилова Юлия Александровна. — Волгоград, 2008. — 210 с.
16. Галуцько В. В. Професійно-правове тлумачення права / В. В. Галуцько // Форум права. — 2011. — № 2. — С. 151-154.
17. Гермашев А. Юридическая герменевтика как теория о способах изложения воли в юридическом тексте и способах ее толкования: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Гермашев Алексей Николаевич. — М., 2010. — 196 с.
18. Гиршович М. Толкование международных договоров Апелляционным органом Всемирной торговой организации / М. Г. Гиршович // Реформы и право. — 2013. — № 1. — С. 53-69.
19. Глухов Е. Законность, справедливость и целесообразность толкования законодательства военно-судебными органами / Е. А. Глухов // Право в Вооруженных Силах. — 2011. — № 9. — С. 63-88.
20. Головченко В. Тлумачення норм права як науково-практична потреба / В. Головченко // Юридичний вісник України. — 2000. — № 22. — С. 9-12.
21. Голубева Л. Толкование права в законотворческом процессе / Л. А. Голубева // Журнал правовых и экономических исследований. — 2013. — № 2. — С. 44-47.
22. Гончаров В. Американська оригіналістична теорія тлумачення юридичних норм і сучасність / В. Гончаров // Право України. — 2010. — № 1. — С. 142-147.
23. Гончаров В. Методологія тлумачення юридичних норм у світлі граматики / В. Гончаров // Вісник Академії правових наук України. — 2010. — № 1. — С. 257-264.
24. Грималюк П. Види делегованої правотворчості / П. Грималюк // Часопис Київського університету права. — 2012. — № 2. — С. 55-57. Гринюк Р.
25. Гурак С.З. Тлумачення правових норм: сучасні підходи та техніка здійснення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Гурак Софія Зіновіївна ; Нац. акад. внутр. справ. — Київ, 2014. — 20 с.
26. Методологічні способи тлумачення принципу верховенства права / Р. Гринюк // Українське право. — 2006. — № 1 (19). — С. 72-79.
27. Гришина М. Оснований для ограничительного толкования правил нет / М. Гришина // Журнал о выборах. — 2011. — № 2. — С. 31-35.
28. Денькович О. Об'єкт та предмет тлумачення Конституційним судом України у кримінальному праві / О. Денькович // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. — 2011. — № 52. — С. 309-318.
29. Долголенко Т. Аксиологический и формально-юридический смысл толкования права: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Долголенко Та-

- тяна Николаевна. — Казань, 2012. — 150 с.
30. Дорошенко С. І. Загальнотеоретичні аспекти принципів тлумачення юридичних норм у механізмі забезпечення прав і свобод громадянина / С. І. Дорошенко, І. О. Шашкова-Журавель // Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. — 2012. — № 3 (34). — С. 134-139.
 31. Дудаш Т. Вплив праворозуміння органів конституційної юрисдикції на їх правотлумачну діяльність (Німеччина, США, Україна) / Т. Дудаш // Право України. — 2010. — № 4. — С. 199-205.
 32. Зубенко А.В. Акти тлумачення норм права в системі правових актів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Зубенко Алла Володимирівна ; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2013. — 20 с.
 33. Евсеев А. Судебные ошибки в деятельности Конституционного Суда Украины: к постановке проблемы / А. Евсеев // Підприємництво, господарство і право. — 2010. — № 8. — С. 3-6.
 34. Елфимова Е. Некоторые проблемы толкования законодательства о службе в органах внутренних дел / Е. В. Елфимова // Правоохранительные органы: теория и практика. — 2012. — № 1. — С. 4-7.
 35. Євграфова Є. Доктрина у правовій науці і юридичній практиці / Є. Євграфова // Вісник національної Академії правових наук України. — 2013. — № 2 (73). — С. 52-62.
 36. Євграфова Є. Доктринальне тлумачення норм права (законів): природа і здійснення / Є. Євграфова // Вісник Академії правових наук України. — 2010. — № 2. — С. 40-51.
 37. Єзеров А. Сутність та межі конституційного тлумачення / А. А. Єзеров // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. — 2011. — № 9. — С. 98-102.
 38. Єзеров А. Тлумачення Конституції України: способи, межі, зміст / А. А. Єзеров // Часопис Київського університету права. — 2011. — № 3. — С. 95-99.
 39. Заєць А. Тлумачення правових норм у сучасних умовах: функції та методи / А. Г. Заєць // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — К., 2007. — Вип. 37. — С. 66-71.
 40. Зубенко А. Інтерпретаційна техніка актів тлумачення норм права / А. В. Зубенко // Форум права. — 2012. — № 4. — С. 395-398.
 41. Илюшина М. Системное толкование и проблемы горизонтальной иерархии норм права / М. Н. Илюшина // Современное право. — 2012. — № 3. — С. 15-20.
 42. Ісмайлов К. Правова природа постанов і роз'яснень Пленуму Верховного Суду України як джерел права / К. Ю. Ісмайлов // Наше право. — 2011. — № 1. — С. 5-12.
 43. Кадикало О. І. Тлумачення як функція конституційних судів /

- О. І. Кадикало // Часопис Київського університету права. — 2009. — № 2. — С. 94-99.
44. Кампо В. Принципи офіційного тлумачення Конституції та законів України: перспектива конституціоналізації / В. Кампо, І. Нікітіна // Право України. — 2012. — № 9. — С. 310-315.
 45. Капліна О. Проблеми єдності термінологічного наукового інструментарію при означенні способів тлумачення норм права / О. В. Капліна // Актуальні проблеми держави і права. — 2012. — Вип. 63. — С. 26-34.
 46. Капліна О. Принципи правозастосовного тлумачення норм кримінально-процесуального права / О. Капліна // Вісник Академії правових наук України. — 2008. — № 2. — С. 200-211.
 47. Капліна О. Телеологічне (цільове) тлумачення норм кримінально-процесуального права / О. Капліна // Вісник Академії правових наук України. — 2011. — № 4. — С. 170-182.
 48. Каращук К. Деякі аспекти тлумачення норм права / К. Каращук // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2008. — № 4. — С. 118-123.
 49. Київець О. Тлумачення міжнародних договорів / О. В. Київець // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. — 2011. — № 2. — С. 124-128.
 50. Кириченко О. Казуальне тлумачення норм права: аксіологічний аспект / О. М. Кириченко // Альманах права. — 2012. — № 3 — С. 195-198.
 51. Коваль В. Непряме впливання правових норм із актів господарського законодавства та способи їх виявлення при тлумаченні / В. Коваль // Юридична Україна. — 2011. — № 9. — С. 4-7.
 52. Колоколов Я. Аутентическое толкование норм права: поиск новых парадигм / Я. Н. Колоколов. — М. : Юрлитинформ, 2010. — 372 с.
 53. Колоколов Я. Отечественный парламент лишен права на аутентическое толкование своих законов / Я. Н. Колоколов // Государственная власть и местное самоуправление. — 2011. — № 2. — С. 20-24.
 54. Коломоєць Т. Актуальні проблеми тлумачення адміністративного законодавства та шляхи їх вирішення як складові вітчизняного нормотворчого процесу / Т. Коломоєць // Підприємництво, господарство і право. — 2011. — № 6. — С. 3-6.
 55. Коломоєць Т. Тлумачення актів адміністративного законодавства : монографія / Т. О. Коломоєць, О. І. Костенко. — Запоріжжя : Запорізь. нац. ун-т, 2011. — 200 с.
 56. Коломоєць Т. Тлумачення як невід'ємна складова процесу підготовки досконалого адміністративного законодавства у аспекті співвідношення із суміжними поняттями / Т. Коломоєць // Вісник прокуратури. — 2010. — № 9. — С. 110-115.
 57. Корейба І. Офіційне тлумачення як повноваження Конституційного

- Суду України / І. В. Корейба // Право і безпека. — 2009. — № 5. — С. 14-20.
58. Косович В. До визначення поняття «нормативно-правовий акт»: практична необхідність і теоретична можливість уточнення / В. Косович // Право України. — 2012. — № 9. — С. 274-280.
 59. Костенко О. Наукове (доктринальне) тлумачення законів та його роль у здійсненні правосуддя / О. Костенко // Право України. — 2000. — № 6. — С. 34-36.
 60. Котенко М.В. Системний спосіб тлумачення та його використання в судовій практиці України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Котенко Микола Віталійович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2013. — 20 с.
 61. Коханюк Т. Системне тлумачення кримінального закону: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Коханюк Тетяна Сергіївна. — Львів, 2011. — 285 с.
 62. Кривецька Л. Юридична природа актів тлумачення норм права / Л. М. Кривецька // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. — 2011. — № 4. — С. 25-33.
 63. Кривецька М. Особливості тлумачення норм права за допомогою законодавчих дефініцій / М. Л. Кривецька // Митна справа. — 2011. — № 4, ч. 2 — С. 426-430.
 64. Кривицький Ю. В. Історичний спосіб тлумачення норм права: загально-теоретичний аспект // Часопис Київського університету права. — 2012. — № 1. — С. 32-36.
 65. Кривицький Ю. Історичний спосіб тлумачення норм права: загально-теоретичний аспект / Ю. Кривицький // Часопис Київського університету права. — 2012. — № 1. — С. 32-36.
 66. Кривошия І. Тлумачення норм права на основі філософських поглядів Іммануїла Канта (четверта — заключна частина) / І. Кривошия // Юридична Україна. — 2015. — № 10-12. — С. 24-30.
 67. Крижановський А. Доктрина правового порядку в Україні: генезис, сучасний стан та перспективи / А. Крижановський // Право України. — 2013. — № 9. — С. 229-242.
 68. Косцова І. П. Герменевтичний метод тлумачення норм права: історична та юридична дивергенція / І. П. Косцова // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. — 2015. — № 827. — С. 153-158.
 69. Косцова І.П. Системне тлумачення норм права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Косцова Ірина Петрівна ; Івано-Франків. ун-т права ім. короля Данила Галицького. — Івано-Франківськ, 2017. — 20 с.
 70. Кузнєцова Ю. Застосування міжнародних стандартів Конституційного

- Суду України: методологія та цільове призначення / Ю. Кузнєцова // Юридичний журнал. — 2012. — № 7-8 (121-122). — С. 103-107.
71. Ларина Е. П. О понятии толкования международных договоров в науке международного права / Е. П. Ларина // Закон и право. — 2013. — № 12. — С. 96-98.
72. Легка О. Динамічне юридичне тлумачення: практика Європейського суду з прав людини / О. Легка // Підприємництво, господарство і право. — 2016. — № 10. — С. 119-123.
73. Лепіш Н. Особливості класифікації актів тлумачення норм права / Н. Я. Лепіш // Митна справа. — 2012. — № 6. — С. 45-52.
74. Лепіш Н. Я. Структура актів тлумачення норм права / Н. Я. Лепіш // Публічне право. — 2013. — № 2. — С. 307-313.
75. Лепіш Н.Я. Акти тлумачення норм права: питання теорії та практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Лепіш Наталія Ярославівна ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. — Львів, 2014. — 20 с.
76. Лепіш Н. Я. Чинники, що зумовлюють необхідність актів тлумачення норм права в сучасній українській державі / Н. Я. Лепіш, В. Я. Лепіш // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична. — 2015. — Вип. 1. — С. 36-46.
77. Лютов Н. Толкование международных договоров и международный обычай в международном трудовом праве / Н. Л. Лютов // Цивилис. — 2013. — № 2. — С. 21-30.
78. Малента В. Доктринальне тлумачення норм права / В. Малента // Юридична Україна. — 2008. — № 12. — С. 30-36.
79. Малента В. Вимоги до неофіційного тлумачення норм права / В. С. Малента // Наше право. — 2010. — № 3. — С. 5-9.
80. Малента В. Історичні аспекти становлення тлумачення норм права / В. С. Малента // Вісник Академії адвокатури України. — 2010. — № 1 (17). — С. 18-21.
81. Малента В. Неофіційне тлумачення норм права: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Малента Володимир Степанович. — К., 2010. — 246 с.
82. Малиновская Н. В. Интерпретация в праве: генезис, эволюция, актуализация: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Малиновская Наталья Владимировна. — Воронеж, 2010. — 216 с.
83. Малишев Б. Телеологічний спосіб тлумачення норм права: загально-теоретичні аспекти / Б. В. Малишев // Адвокат. — 2011. — № 10. — С. 7-14.
84. Малярчук Т. Точність мови закону як запорука правильного розуміння, тлумачення і виконання кримінально-процесуальних приписів / Т. В. Малярчук // Наше право. — 2012. — № 1 (ч. 2). — С. 103-107.
85. Манасян А. Особенности толкования законов при осуществлении конституционного правосудия / А. А. Манасян // Евразийский юриди-

- ческий журнал. — 2012. — № 12. — С. 104-106.
86. Мачульська М. Характерні ознаки правової доктрини / М. Мачульська // Підприємництво, господарство і право. — 2012. — № 4. — С. 102-105.
 87. Михайлович Д. Деякі аспекти проблематики доктринального тлумачення / Д. М. Михайлович // Вісник Національного університету внутрішніх справ. — 2002. — Вип. 20. — С. 37-39.
 88. Молибога М. Класифікація тлумачення норм права / М. П. Молибога // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — К., 2010. — Вип. 50. — С. 81-87.
 89. Молибога М. Теоретичні підходи щодо тлумачення норм міжнародного права в сучасних умовах / М. П. Молибога // Альманах права. — 2011. — № 2. — С. 286-289.
 90. Молибога М. Тлумачення норм права: сутнісні характеристики / М. П. Молибога // Часопис Київського університету права. — 2010. — № 2. — С. 42-46.
 91. Молибога М. Тлумачення норм права: теоретичні засади та практичний вимір / М. П. Молибога // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. — 2010. — № 3. — С. 12-16.
 92. Молибога М. Теоретичні постулати тлумачення Конституції і законів України / М. Молибога // Вісник Академії управління МВС. — 2010. — № 3 (15). — С. 29-36.
 93. Москалюк О. Застосування правил пріоритету норми з найбільш сприятливим для особи тлумаченням при подоланні змістовних колізій / О. В. Москалюк // Адвокат. — 2011. — № 11. — С. 25-29.
 94. Москалюк О. Особливості застосування принципів права при подоланні змістовних колізій / О. В. Москалюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2012. — № 2. — С. 37-43.
 95. Настасяк І. Ю. Тлумачення правових норм : навч. посіб. / І. Ю. Настасяк. — Л. : [ЛьвДУВС], 2010. — 335 с.
 96. Нікітіна І. Історія інституту тлумачення норм права у контексті розвитку конституційної юстиції в Україні / І. Нікітіна // Юридичний вісник. — 2012. — № 2. — С. 23-31.
 97. Нікітіна І. Особливості застосування історичного тлумачення актів законодавства в практиці Конституційного Суду України / І. О. Нікітіна // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2011. — № 5. — С. 97-103.
 98. Новітнє вчення про тлумачення правових актів : навч. посібник / В. Г. Ротань та ін. ; відп. ред. В. Г. Ротань. — Х. : Право, 2013. — 751 с.
 99. Розгон О. Тлумачення права власності з позиції конвенції про захист прав людини та основоположних свобод / О. Розгон // Підприємництво, господарство і право. — 2016. — № 10. — С. 168-

- 171.
100. Опотяк С. З. Основні правила тлумачення норм права / С. З. Опотяк // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2010. — № 11. — С. 115-119.
101. Опотяк С. З. Основні принципи тлумачення норм права / С. З. Опотяк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. — 2010. — № 1. — С. 18-24.
102. Опотяк С. З. Роль тлумачення правових норм в удосконаленні законодавства України / С. З. Опотяк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. — 2011. — № 1. — С. 46-52.
103. Опотяк С. З. Теорії тлумачення правових норм (юридична природа та підходи до тлумачення правових норм) / С. З. Опотяк // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2011. — № 4. — С. 122-127.
104. Осипян Б. Критерии правомерного толкования, конкретизации и единообразного исполнения юридических законов и положений / Б. А. Осипян // Современное право. — 2013. — № 5. — С. 150-158.
105. Палешник С. Інтерпретаційні акти в судовій практиці / С. Палешник // Вісник Національної академії правових наук України. — 2013. — № 4. — С. 261-268.
106. Палешник С.І. Тлумачення в судовій практиці: поняття, особливості, види: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Палешник Сергій Іванович ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. — Харків, 2016. — 20 с.
107. Палешник С. І. Способи тлумачення норм права Європейським судом з прав людини / С. І. Палешник // Проблеми законності. — 2015. — Вип. 128. — С. 237-245.
108. Панчак О.Г. Доктринальне тлумачення закону про кримінальну відповідальність [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Панчак Оксана Григорівна ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. — Л., 2012. — 251 с.
109. Повещенко Г.П. Систематика суспільної поведінки. Поняття. Тлумачення. Моделі: [монографія] / Г. П. Повещенко. — К. : Наукова думка, 2012. — 613 с.
110. Практичний курс тлумачення правових актів: навч. посіб. для суддів і кандидатів на посади суддів / [І. Л. Самсін та ін.] ; за ред. І. Л. Самсіна. — Харків : Право, 2014. — 484 с.
111. Прийма С. Способи тлумачення норм права: загальнотеоретична характеристика / С. В. Прийма // Юрист України. — 2011. — № 3 (16). — С. 10-16.
112. Прийма С. Пропорційність як принцип тлумачення права / С. Прийма // Вісник Національної академії правових наук України. — 2013. — № 4. — С. 42-48.
113. Прийма С. В. Справедливість при тлумаченні права: огляд аспектів /

- С. В. Прийма // Вісник Національної академії правових наук України. — 2016. — № 4. — С. 66-76.
114. Прийма С. В. Принципи тлумачення норм права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / С. В. Прийма ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2011. — 18 с.
115. Савчак А. Дія закону в часі: теорія та правові позиції Конституційного Суду України / А. Савчак // Підприємництво, господарство і право. — 2011. — № 1. — С. 64-67.
116. Саміло Г. О. Особливості тлумачення права в різних правових системах / Г. О. Саміло // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. — 2016. — Вип. 39(1). — С. 15-18.
117. Селезень П. О. Судова практика Канади щодо тлумачення концепції бенефіціарного власника у контексті її впливу на розвиток правозастосування / П. О. Селезень // Право і суспільство. — 2016. — № 4(2). — С. 241-246.
118. Тимофєєв О.О. Тлумачення податково-правових норм: монографія / О. О. Тимофєєв. — Х. : Право, 2013. — 214 с.
119. Тихий В. Правова природа Конституційного Суду України, його повноваження, рішення та висновки / В. Тихий // Право України. — 2012. — № 1-2. — С. 97-110.
120. Тищук Т. Конституційно-правовий аналіз форм реалізації рішень Конституційного Суду України / Т. І. Тищук // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2013. — № 1. — С. 132-137.
121. Тищук Т. Процедура реалізації рішень Конституційного Суду України / Т. І. Тищук // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2013. — № 5. — С. 38-45.
122. Тонков Е. Канони толкования закона в английском праве / Е. Н. Тонков // Закон и право. — 2013. — № 10. — С. 26-31.
123. Топчій В. В. Офіційне тлумачення конституційних норм щодо прав людини у парадигмі юридичної герменевтики / В. В. Топчій // Публічне право. — 2016. — № 1. — С. 276-283.
124. Шевчук І. М. Правова природа інтерпретаційних актів Конституційного суду України / І. М. Шевчук // Вісник Запорізького національного університету. — 2012. — № 4. — С. 62-66.
125. Шепелев А. Толкование и правовая терминология / А. Н. Шепелев // Современное право. — 2011. — № 9. — С. 3-6.
126. Шутак І. Д. Юридична техніка тлумачення норм права / І. Д. Шутак // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. — 2015. — № 11. — С. 18-24.

Тема 6. КОЛІЗІЇ НОРМ ПРАВА

У юридичній літературі поняття «*колізія*» традиційно пов'язується з проблемою неузгодженостей (суперечностей) у правовій системі, що призводить до порушень її цілісності, внутрішньої узгодженості та єдності.

Такі суперечності або розбіжності можуть виникати: між різними нормативно-правовими актами, між нормативно-правовим актом і нормативно-правовим договором (колізії в нормотворчості), між різними правозастосовними актами, між нормативно-правовими та правозастосовними актами (колізії в правозастосуванні); між різними актами тлумачення норм права, між нормативно-правовими актами і актами тлумачення норм права, між правозастосовними актами й актами тлумачення (колізії в правотлумаченні).

Разом з тим, колізії (суперечності) можуть також виникати у процесі взаємодії норм національного і міжнародного права, що зумовлюється:

- недодержанням загальноприйнятих принципів міжнародного права;
- відмовою реально привести національне законодавство у відповідність з міжнародними стандартами в галузі прав людини;
- невиконанням актів міждержавних об'єднань;
- ухваленням національних актів всупереч нормам міжнародного права; неправильним тлумаченням міжнародно-правових актів;
- ігноруванням критерію конституційності.

Вирізняють різні види юридичних колізій.

Залежно від правових форм діяльності, у процесі здійснення яких виникають такі колізії як:

- ❖ **нормотворчі** — утворені в процесі нормотворчості;
- ❖ **правозастосовні** — закладені в процесі застосування норм права;
- ❖ **інтерпретаційні** — сформовані в процесі тлумачення закріпленими в інших джерелах права;
- ❖ **колізії між нормами права**, закріпленими в інших джерелах права.

Різноманітність правових колізій зумовлює необхідність їх класифікації, що здійснюється за наступними основними критеріями.

За характером причин, що породжують колізії, розрізняють:

правові колізії, що виникають внаслідок розвитку самих суспільних відносин (рівень економічного розвитку, розвиненість інститутів громадянського суспільства, наявність інститутів демократії);

правові колізії, що є наслідком дії суб'єктивних факторів (можливість знаходження соціального компромісу, боротьба за політичну владу, рівень правової культури населення, наукова обґрунтованість

законодавства).

За юридичною силою нормативних актів, що вміщують колізуючі норми (вертикальні колізії):

- колізії норм національного законодавства та норм міжнародного права;

- колізії норм національного законодавства.

Колізії, що існують між нормами, які є рівними за юридичною силою (горизонтальні колізії). Вони виявляються між приписами, які:

- ✓ містяться в одній статті нормативного акта;
- ✓ містяться в різних статтях одного нормативного акта;
- ✓ містяться в різних нормативно-правових актах.

За субстанціональним характером колізії виникають внаслідок протиріччя між нормами, що вміщуються у нормативно-правових актах, та нормами, що вміщуються в акті тлумачення. Як правило, ці колізії виникають внаслідок неправомірного звужувального чи розширювального тлумачення та усуваються лише шляхом скасування інтерпретаційних норм.

За суб'єктами правового регулювання поділяють:

- колізії юридичного статусу осіб;
- колізії компетенції юридичних органів;
- колізії статусу громадських об'єднань;
- колізії в нормах, що визначають повноваження посадових осіб.

Колізії в законодавстві є різновидом юридичних колізій, що виникають за наявності розбіжності між реально або формально-чинними нормами права, які закріплені в законодавстві і регулюють однакові фактичні відносини.

Ознаками колізій у законодавстві є:

- виникнення лише у випадку різного регулювання однакових фактичних обставин принаймні двома нормами права;

- утворення лише між нормами права, закріпленими в законодавстві;

- не є характерним утворення між нормами, вираженими в інших формах права, а також між нормою права й актом її тлумачення, між актами тлумачення;

- виникнення з приводу регулювання однакових фактичних обставин.

Для українського законодавства найбільш поширеними є темпоральні, ієрархічні та змістовні колізії.

Темпоральна (часова) колізія виникає внаслідок видання в різний час з того самого питання декількох норм права, закріплених в нормативно-правових актах. Для подолання такої колізії необхідно докладно проаналізувати показники, що характеризують дію неузгоджених нормативних актів у часі. Загальним правилом, що використовується для подолання таких колізій, є правило, згідно з яким наступний закон з того самого питання скасовує дію попередніх. Тому в разі неузгодженості застосуванню підлягає норма права, яка є більш пізньою.

Ієрархічна колізія виникає внаслідок регулювання одних фактичних відносин нормами, закріпленими в актах, що мають різну юридичну силу. Загальне правило, яке використовується для подолання ієрархічних колізій, є таким: у разі суперечності застосовуються норми, що закріплюються в нормативно-правових актах, які мають більш високу юридичну силу.

Змістовна колізія виникає у результаті часткового збігу обсягів регулювання декількох норм права. Особливістю таких колізій є поділ норм права на загальні й спеціальні. Загальні норми права, як відомо, поширюються на рід відносин у цілому; спеціальні діють тільки в межах певного виду відносин цього роду і встановлюють для нього певні особливості порівняно із загальним правилом. Ці норми можуть закріплюватися як в одному, так і в кількох нормативно-правових актах. У разі конкуренції загальних і спеціальних (виняткових) норм слід керуватися правилом: спеціальний закон скасовує дію загального.

Зменшення колізій у законодавстві може відбуватися внаслідок усунення колізій та їх подолання.

Під **усуненням колізій** розуміють зняття колізій, взагалі. Основним способом їх усунення є прийняття нового нормативно-правового акту, скасування старого, внесення змін або доповнень в чинне законодавство (нормотворення).

У процесі **подолання колізій** виділяють відповідні засоби та способи, які утворюють так званий **колізійний механізм**, що дає змогу у конкретному випадку зменшити шкідливий вплив прорахунків і недбалості у нормотворенні.

Засобами подолання колізій є тлумачення, судовий, адміністративний розгляд, створення узгоджувальних комісій тощо. **Основними способами подолання колізій** є застосування колізійних норм та принципів. Колізійні норми встановлюють правила вибору правової норми, яка підлягає застосуванню за наявності суперечності між чинними нормами права, які закріплені в законодавстві і регулюють однакові фактичні обставини.

Надайте визначення таких понять:

колізія норм права, види колізій норм права, механізм подолання колізій норм права, ієрархічні колізії норм права, темпоральні колізії норм права, змістовні колізії норм права, просторові колізії норм права, явні колізії норм права, приховані колізії норм права, прості колізії норм права, складні колізії норм права, негативні (шкідливі) колізії норм права, позитивні (доброякісні) колізії норм права, подолання ієрархічних колізій норм права, подолання темпоральних колізій норм права, подолання змістовних колізій норм права, принципи подолання колізій норм права.

ПЕРЕЛІК ЛІТЕРАТУРИ ДО ТЕМИ:

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. // Офіційний вісник України. — 2014. — № 19. — Ст. 583).
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 35, 35-36, 37. — Ст. 446
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1984. — № 51. — Ст. 1122.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25. — Ст. 131.
- ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 21-22. — Ст.135.
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40-44. — Ст. 356.
- ❖ Про Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України : Указ Президента України від 15 листопада 2006 року (зі змінами і допов.) // Офіційний вісник України. — 2006. — № 47. — Ст. 3123.
- ❖ Щодо практики застосування норм права у випадку колізії : Лист Міністерства юстиції України від 26 грудня 2008 року // Все про бухгалтерський облік. — 2009. — № 23. — Ст. 41.

Спеціалізована література:

1. Адельсеитова А. Б. Юридическая природа коллизии как правовой категории в контексте развития украинского законодательства / А. Б. Адельсеитова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». — 2010. — № 2. — С. 23-27.
2. Аленина И. В. Коллизии в трудовом праве: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Аленина Ирина Викторовна. — Томск, 2003. — 219 с.
3. Бойко В. Загальнотеоретичний аналіз співвідношення понять «колізія правових норм» та «конкуренція правових норм» / В. Бойко // Соціологія права. — 2011. — № 1. — С. 27-30.
4. Бурукей А. В. Проблемы разграничения понятий «юридическа якол-

- лизия» и «юридический конфликт» / А. В. Бурукей // Вестник Академии права и управления. — 2012. — № 27. — С. 183-185.
5. Василів С. С. Правові колізії підвідомчості розгляду справ про адміністративні правопорушення / С. С. Василів // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. — 2016. — № 837. — С. 181-187.
 6. Власенко Н. А. Коллизионные нормы в советском праве / Н. А. Власенко. — Иркутск : Иркут. ун-т, 1984. — 99 с.
 7. Гаско А. В. Разрешение коллизий правовых актов в процес се правотворчества / А. В. Гаско // Человек: преступление и наказание. — 2010. — № 3. — С. 34-37.
 8. Гончаров Р. А. Механизм разрешения юридических коллизий: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Гончаров Роман Александрович. — Тамбов, 2006. — 247 с.
 9. Зіноватна І. В. Колізії в правовому регулюванні спеціального пенсійного забезпечення / І. В. Зіноватна // Право та інновації. — 2016. — № 1. — С. 166-171.
 10. Єршоменко В. В. Колізії між законами України про працю / В. В. Єршоменко // Проблеми законності. — 2010. — № 108. — С. 74-83.
 11. Іванченко О. М. Норми національного та міжнародного права: колізії та взаємодія / О. М. Іванченко // Актуальні проблеми держави і права. — 2009. — Вип. 50. — С. 425-433.
 12. Капліна О. В. Колізії норм кримінально-процесуального права і шляхи їх подолання / О. В. Капліна // Університетські наукові записки Хмельницького університету управління та права. — 2007. — № 1. — С. 200-207.
 13. Киц А. Закон и права — коллизия интересов / А. Киц // Юрист. — 2006. — № 6. — С. 58-64
 14. Кміть В. М. Правові колізії у податковому законодавстві України та шляхи їх усунення / В. М. Кміть // Науковий вісник Національного університету ДПС України. — 2010. — № 1 (48). — С. 209-215.
 15. Коваль В. М. Колізії між нормами господарського права та нормами цивільного права / В. М. Коваль // Вісник господарського судочинства. — 2010. — № 1. — С. 103-111.
 16. Коцан Ю. Я. Правові колізії та механізм їх розв'язання: теоретико-правові аспекти : монографія / Ю. Я. Коцан. — Л. : ЛьвДУВС, 2011. — 247 с.
 17. Коцан Ю. Я. Причини виникнення правових колізій / Ю. Я. Коцан // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. — 2010. — № 3. — С. 12-18.
 18. Криволапчук В. О. Юридичні колізії в законодавстві як елемент правового розвитку держави / В. О. Криволапчук // Науковий вісник Ки-

- ївського національного університету внутрішніх справ. — 2009. — № 6. — С. 9-16.
19. Лонерт Н. Р. Конкуренция и коллизия норм права: тождествоилиразличие / Н. Р. Лонерт // Вопросыгуманитарных наук. — 2007. — № 1. — С. 167-169.
 20. Майстренко Е. И. Правоваяколлизиякак причина правового конфликта / Е. И. Майстренко // Мир науки, культуры, образования. — 2012. — № 3. — С. 322-324.
 21. Майстренко О. В. Теоретико-правові аспекти колізій у законодавстві України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Майстренко Олександр Віталійович. — К., 2008. — 209 с.
 22. Мережко О. Міжцивілізаційні колізії в міжнародному приватному праві / О. Мережко // Юридичний журнал. — 2009. — № 5. — С. 34-36.
 23. Мірошніченко А. Співвідношення темпорального та змістовного принципів вирішення правових колізій / А. Мірошніченко // Право України. — 2008. — № 5. — С. 24-28.
 24. Москалюк В. М. Подолання колізій норм права кодексів та законів: теорія і судова практика / В. М. Москалюк, О. В. Москалюк // Адвокат. — 2010. — № 4 (115). — С. 17-22.
 25. Москалюк О. В. Використання принципів права при подоланні темпоральних колізій / О. В. Москалюк // Адвокат. — 2012. — № 1. — С. 20-24.
 26. Москалюк О. В. Застосування правил пріоритету норми з найбільш сприятливим для особи тлумаченням при подоланні змістовних колізій / О. В. Москалюк // Адвокат. — 2011. — №11. — С. 25-29.
 27. Москалюк О. В. Механізм подолання змістовних і темпоральних колізій норм права: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Москалюк Олександр Володимирович. — К., 2011. — 225 с.
 28. Москалюк О. В. Міжгалузеві колізії та шляхи їх подолання / О. В. Москалюк // Вісник Вищої Ради юстиції. — 2012. — № 2. — С. 99-107.
 29. Москалюк О. В. Особливості застосування принципів права при подоланні змістовних колізій / О. В. Москалюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2012. — № 2. — С. 37-42.
 30. Москалюк О. В. Особливості подолання темпоральних колізій шляхом застосування принципу «більш пізнього акта» / О. В. Москалюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. — 2010. — Вип. 82. — С. 79-82.
 31. Москалюк О. В. Подолання колізій між нормами права рівної юридичної сили : монографія / О. В. Москалюк. — К. : Дакор, 2013. — 213 с.
 32. Москалюк О. В. Поняття колізійної норми: співвідношення підходів / О. В. Москалюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2010.

- № 4 — С. 232-240.
33. Москалюк О. В. Поняття та ознаки юридичної колізії / О. В. Москалюк // Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — К., 2010. — Вип. 50. — С. 83-88.
 34. Москалюк О. В. Проблема подолання колізій між нормами права у правовій науці дорадянського періоду / О. В. Москалюк // Часопис Київського університету права. — 2012. — № 2. — С. 24-27.
 35. Москалюк О. В. Співвідношення змістовного та темпорального принципів подолання колізій норм права: традиційний та новітні підходи / О. В. Москалюк // Часопис Київського університету права. — 2010. — № 4. — С. 65-70.
 36. Москалюк О. В. Співвідношення колізійних норм і колізійних принципів при подоланні колізій між нормами рівної юридичної сили / О. В. Москалюк // Вісник Вищої Ради Юстиції. — 2011. — № 4 (9). — С. 106-116.
 37. Опотяк С. З. «Роль тлумачення правових норм в удосконаленні законодавства України» / С. З. Опотяк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. — 2011. — № 1 (1). — С. 46-52.
 38. Петров А. А. Иерархические коллизии в праве: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Петров Александр Александрович. — Красноярск, 2009. — 204 с.
 39. Погребняк С. П. Колізії у законодавстві України та шляхи їх переборення: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Погребняк Станіслав Петрович. — Х., 2001. — 201 с.
 40. Пономаренко І. С. Динаміка підходів до розуміння колізій у конституційному праві: аналітична і синтетична школи / І. С. Пономаренко // Часопис Київського університету права. — 2011. — № 3. — С. 326-330.
 41. Портнов А. В. Види колізій у законодавстві України / А. В. Портнов, О. В. Москалюк // Юрист України. — 2012. — № 1-2 (18-19). — С. 5-12.
 42. Портнов А. Правова природа колізійних принципів / А. Портнов, О. Москалюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2012. — № 10. — С. 25-31.
 43. Пугачов О. М. Поняття, види та способи усунення колізій в конституційному праві / О. М. Пугачов // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2012. — № 7. — С. 38-47.
 44. Сеница И. В. Коллизии в российском праве: на примере норм гражданского и налогового права: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Сеница Инга Владимировна. — М., 2007. — 169 с.
 45. Сіщук Л. В. Колізії у правовому регулюванні щодо визначення моменту виходу учасника з господарського товариства / Л. В. Сіщук

- // Приватне право і підприємництво. — 2016. — Вип. 15. — С. 150-154.
46. Сорокин Ю. В. Правовая природа и сущность понятия «юридическая коллизия» / Ю. В. Сорокин // Пробелы в российском законодательстве. — 2013. — № 3. — С. 51-55.
 47. Спасів Н. Я. Місцеві бюджети України: законодавчі колізії та правове поле функціонування / Н. Я. Спасів, В. М. Хопчан, М. І. Хопчан // Інноваційна економіка. — № 6. — 2012. — С. 32-37.
 48. Сухов Э. В. Правовые коллизии и способы их разрешения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Сухов Эдуард Владимирович. — Нижний Новгород, 2004. — 148 с.
 49. Ткачук О. Перегляд судових рішень Верховним судом України: проблемні питання правозастосування / О. Ткачук, Д. Луспеник // Право України. — 2011. — № 10. — С. 107-117.
 50. Трепак В. Законодавче визначення поняття "корупційне правопорушення" як потенційне джерело колізій: проблемні питання теорії та практики / В. Трепак // Юридична Україна. — 2016. — № 3-4. — С. 50-57.
 51. Шутак І. Д. Колізія між презумпцією невинуватості громадянина та презумпцією правоти поліцейського / І. Д. Шутак // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. — 2016. — № 5. — С. 9-15.
 52. Ярмухамедов Р. Ф. Коллизии правоприменительной деятельности (теоретико-исторический аспект) : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ярмухамедов Ринат Фаридович. — Краснодар, 2007. — 211 с.

Тема 7. ПРОГАЛИНИ В ЗАКОНОДАВСТВІ

Прогалина у законодавстві полягає у відсутності регулювання певних суспільних відносин за умови, коли ці відносини мають бути врегульованими з позицій принципів права. Про прогалину для регулювання життєвих ситуацій у суспільних відносинах можна говорити і в тих випадках, коли вони перебувають у сфері правового регулювання, тобто коли залишилися неврегульованими ті відносини, які повинні бути врегульовані правом.

На сьогодні проблематика прогалин у законодавстві є однією з найактуальніших у правовій дійсності. Наявність прогалин у законодавстві необхідно розглядати як об'єктивне явище, якого неможливо уникнути навіть при найбільш досконалій і детальній правовій регламентації.

У той же час, законодавцю необхідно докладати максимум зусиль для вирішення найбільш важливих правових питань уже під час прийняття нормативних правових актів. Але якщо все ж таки певне питання не було вирішено безпосередньо при прийнятті правового акта, то в такому разі оперативність заповнення прогалин є необхідною складовою процесу повноцінної реалізації поставлених перед законом цілей.

Водночас правильне відмежування питання прогалин від суміжних правових явищ у теоретичному аспекті і наявність відповіді на питання, чи існує прогалина за конкретних, обставин, дозволяє знайти оптимальний варіант вирішення ситуації, яка склалася.

До *об'єктивних причин* виникнення прогалин відносять відставання законодавства від потреб життя, обумовлене розвитком та виникненням нових суспільних відносин, що підлягають правовому регулюванню, відносно яких чинне законодавство відповідних правових норм не передбачає.

До *суб'єктивних факторів* виникнення прогалин відносять безпосередньо прорахунки законодавця, що мають місце:

➤ внаслідок неправильного нормативного відображення дійсності, коли формулюваннями нормативно-правового акту не охоплюються певне відношення або група відносин, що вимагає такого регулювання;

➤ внаслідок техніко-юридичних помилок, допущених у процесі правотворчості (серед яких, зокрема: наявність норм формально не скасованих, але вже втративших своє значення; наявність зайвих повторень, неоднозначність формулювань, неясність термінів; ігнорування системних зв'язків, наявність помилкових відсилань; недотримання структурних елементів норм права у тих випадках, де це є необхідним та ін.).

Існують різні *види* прогалин у законодавстві:

➤ **залежно від часу їх виникнення** виділяють первісні прогалини,

тобто ті, які існують на момент набрання чинності нормативно-правовими актами, та наступні прогалини — ті, що з'являються внаслідок подальшого розвитку суспільних відносин, які мають регулюватися правом;

➤ залежно від можливості подолання прогалин під час правозастосування виділяють переборні й непереборні прогалини;

➤ залежно від того, чи охоплюється існування прогалин умислом законодавця — навмисні й ненавмисні прогалини;

➤ залежно від ступеня відсутності законодавчої регламентації певної групи суспільних відносин — повні або часткові прогалини.

Оскільки уникнути прогалин у законодавстві майже неможливо, необхідним є застосування засобів їх оперативного заповнення — усунення чи подолання.

Основним засобом заповнення прогалин є правотворча діяльність державних органів. Однак якщо прогалину виявлено в процесі правозастосування, то швидке прийняття необхідних правових норм не завжди можливе, тому правозастосовні органи використовують оперативні засоби заповнення прогалин з метою вирішення конкретної юридичної справи. До таких *засобів* належать: аналогія закону, аналогія права, субсидіарне застосування правових норм.

Аналогія закону слід розглядати як поширення в процесі правозастосування на конкретні нерегульовані правом життєві відносини чинності норм, які регулюють відносини, подібні тим, що потребують урегулювання в рамках даної галузі права за найсуттєвішими ознаками. «Подібність» відносин означає однотипність правового режиму їх регулювання.

Аналогія права є застосуванням до конкретних відносин загальних засад і сенсу законодавства у разі відсутності норм, що регулюють подібні за найсуттєвішими ознаками відносини. Це означає, що юридична справа вирішується на основі принципів права, таких як справедливість, гуманізм, юридична рівність, відповідальність за вину та ін., що переважно закріплені у відповідних статтях Конституції або загальних положеннях законодавчих актів. Застосування аналогії права до конкретної справи не має у майбутньому обов'язкової сили при вирішенні інших, подібних справ.

Необхідними умовами при вирішенні справи за аналогією закону і аналогією права є:

- суспільні відносини, до яких застосовується рішення за аналогією, повинні бути врегульовані хоча б у загальній формі, тобто перебувати у сфері правового регулювання;

- аналогія допустима лише у разі повної відсутності або неповноти правових норм;

- наявність подібності (аналогії) аналізованих обставин і обставин, передбачених наявною нормою, повинна бути в істотних, юридичне

рівнозначних ознаках; розбіжність — у деталях, у неістотному;

- пошук норми, яка регулює аналогічний випадок, має йти спочатку в актах тієї самої галузі права, у разі відсутності такої — в іншій галузі та у законодавстві в цілому;

- вироблене в ході використання аналогії правове рішення не повинно суперечити дії розпоряджень закону, його меті;

- обов'язково має бути вмотивоване пояснення причин застосування рішення за аналогією до даного випадку.

Субсидіарне застосування (міжгалузева аналогія) розглядається як застосування до конкретних відносин нормативного припису, що регулює подібні за суттєвими ознаками відносини в суміжних, споріднених галузях. При цьому запозичення можливе тільки з галузей, що мають подібність у засобі правового регулювання. У субсидіарному застосуванні закладено важливий момент — економність нормативного матеріалу: коли є можливість застосувати відпрацьоване в інших галузях, то немає сенсу приймати нові норми.

Отже, прогалини у законодавстві є негативним фактором правозастосування, що пов'язується з наявністю об'єктивних чи суб'єктивних причин. Найважливішим способом усунення прогалин є правотворчість, у процесі якої формуються і затверджуються ті правові норми, що відповідають сучасному рівню суспільних відносин та сприяють їх прогресивному розвитку.

Ключові поняття:

прогалини в законодавстві, прогалини у праві, прогалини у законі, об'єктивні причини прогалин, суб'єктивні причини прогалин, «кваліфіковане мовчання», колізії норм права, оціночні поняття, правотворча помилка, первісні прогалини, законодавчі прогалини, технічні прогалини, дійсні прогалини, уявні прогалини, помилка в праві, подальші прогалини, повні прогалини, часткові прогалини, правовий вакуум, аналогія закону, аналогія права, інститут аналогії права, субсидіарне застосування (міжгалузева аналогія), внутрішньогалузева аналогія, сфера застосування аналогії закону, усунення прогалин у праві, заповнення прогалин у праві, «темнота» правових норм.

ПЕРЕЛІК ЛІТЕРАТУРИ ДО ТЕМИ:

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. // Офіційний вісник України. — 2014.

- № 19. — Ст. 583).
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 35, 35-36, 37. — Ст. 446
 - ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1984. — № 51. — Ст. 1122.
 - ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25. — Ст. 131.
 - ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 21-22. — Ст. 135.
 - ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40-44. — Ст. 356.
 - ❖ Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів : Закон України від 10 липня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 35-36. — Ст. 491.
 - ❖ Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17 листопада 2011 року // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 10-11. — Ст. 73.
 - ❖ Про вибори Президента України : Закон України від 5 березня 1999 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 14. — Ст. 81.
 - ❖ Про внесення змін до Закону України «Про вибори Президента України» : Закон України від 18 березня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 20-21. — Ст. 291
 - ❖ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року (зі змінами і допов.) // Офіційний вісник України. — 2006. — № 12. — С. 16 — Ст. 762.
 - ❖ Про всеукраїнський референдум : Закон України від 6 листопада 2012 року // Офіційний вісник України. — 2012. — № 92.
 - ❖ Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2016. — № 4. — Ст. 43.
 - ❖ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2014. — № 26. — Ст. 892.
 - ❖ Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 року (зі змінами і допов.) // Офіційний вісник України. — 2014. — № 20. — Ст. 619.

- ❖ Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.
- ❖ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.
- ❖ Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування : Закон України від 15 липня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 38. — Ст. 249.
- ❖ Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 7 червня 2001 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 33. — Ст. 175.
- ❖ Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11 липня 2002 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 40. — Ст. 290.
- ❖ Про статус народного депутата України : Закон України від 17 листопада 1992 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 3. — Ст. 17.
- ❖ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07 липня 2010 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 41-42, № 43, № 44-45. — Ст. 529.

Спеціалізована література:

1. Абрамович Р. Принцип незворотності дії закону в часі у судовій практиці судів загальної юрисдикції / Р. Абрамович // Публічне право. — 2012. — № 3 (7). — С. 375-382.
2. Антошкіна В. Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України: проблеми теорії та практики : навч. посібник / В. К. Антошкіна, О. А. Мурзіна ; заг. ред. С. В. Петкова. — Донецьк : Юго-Восток, 2009. — 252 с.
3. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська та ін. ; відп. ред. І. О. Голубовська, І. Ю. Штиченко. — К. : Київський університет, 2012. — 543 с.
4. Бараннік Р. В. Судові, правоохоронні та правозахисні органи України : навч. посібник / Р. В. Бараннік. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К. : КНТ, 2011. — 352 с.
5. Бережанський Г. І. Співвідношення легітимності та легальності державної влади: теоретико-правовий аспект / Г. І. Бережанський // Бюлетень міністерства юстиції України. — 2015. — № 7—С.36-42.
6. Білас Ю. Вітчизняне правозастосування: методологія дослідження / Ю. Ю. Білас // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ України. — 2010. — № 2. — С. 83-90.
7. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: де-

- які питання відновлення дії окремих положень Конституції України / О. Бориславська // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 6. — С. 48-57.
8. Васецький В. Ю. Историчні передумови виникнення правової ідеології в Стародавньому світі та в період Середньовіччя / В. Ю. Васецький // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 2. — С. 55-61.
 9. Волк И. В. Право, время и пространство: теоретический аспект: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Волк Ирина Владимировна. — М., 2004. — 198 с.
 10. Галущенко Г. В. Вплив уніфікації міжнародного приватного права на застосування іноземного права / Г. В. Галущенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 1. — С. 130-136.
 11. Галущенко Г. В. Залучення експертів щодо встановлення змісту іноземного права на прикладі різних країн світу / Г. В. Галущенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 3. — С. 87-92.
 12. Гарбуз Т. Правові засади адміністративно-правової охорони об'єктів промислової власності / Т. Гарбуз // Підприємництво, господарство і право. — 2015. — № 11. — С. 25-28.
 13. Георгієвський Ю. В. Актуальні питання правового регулювання розподілу повноважень органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади / Ю. В. Георгієвський // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 11. — С. 63-70.
 14. Головатий С. Верховенство права : [монографія] : в 3 кн. / С. Головатий. — кн. 3 : Український досвід. — К. : Фенікс, 2006. — 1747 с.
 15. Головін А. Окремі питання, пов'язані з запровадженням інституту конституційної скарги у вітчизняному законодавстві / А. Головін // Право України. — 2013. — № 1-2. — С. 244-268.
 16. Гринюк Р. До питання про доцільність визнання презумпції конституційності нормативно-правових актів у контексті забезпечення верховенства Конституції України / Р. Гринюк, О. Багрій // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 92-102.
 17. Гринюк Р. Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація : монографія / Р. Ф. Гринюк. — К. : Ін Юре, 2004. — 386 с.
 18. Гультай М. Виникнення та утвердження конституціоналізму як обов'язкової складової демократичного державного устрою / М. Гультай // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 3. — С. 97-115.
 19. Гультай М. Вітчизняний конституціоналізм радянської доби та його трансформація після здобуття Україною незалежності / М. Гультай // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 5. — С. 59-77.
 20. Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії: монографія / І. О. Кресіна, О. В. Скрипнюк, А. А. Коваленко,

- Є. В. Перегуда, О. М. Стойко та ін. ; за ред. І. О. Кресіної. — К. : Логос, 2007. — 314 с.
21. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи : монографія / За ред. Ю. С. Шемшученка. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 656 с.
 22. Дупай Я. Доступність законодавства — передумова правової поінформованості суспільства / Я. М. Дупай // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — К., 2013. — Вип. 62. — С. 38-44.
 23. Єзеров А. Конфліктологічна експертиза актів конституційного законодавства / А. Єзаров // Право України. — 2013. — № 1-2. — С. 275-283.
 24. Задорожня Г. В. Правосуб'єктність глави держави: конституційно-правовий аспект / Г. В. Задорожня // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 7 — С.49-57.
 25. Залізнюк В. В. Роль та значення політичної партії у процесі висування кандидатів / В. В. Залізнюк// Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — №11. —С. 47-53.
 26. Зуй В. Проблемні питання щодо оскарження нормативно-правових актів / В. Зуй // Вісник Запорізького національного університету. — 2009. — № 1. — С. 105-109.
 27. Іванченко О. П. Систематизація законодавства: особливості сучасного етапу розвитку / О. П. Іванченко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 11. — С. 39-46.
 28. Ірха Ю. Обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в інтересах національної безпеки України в сучасних умовах / Ю. Ірха // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 5. — С. 78-87.
 29. Калашник О.М. Прогалини в цивільному процесуальному праві та їх усунення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Калашник Олена Миколаївна ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2016. — 20.
 30. Калашник О. Види прогалин у цивільному процесуальному праві // О. М. Калашник // Форум права. — 2013. — № 2. — С. 196-204.
 31. Калашник О. Прогалини в праві: юридична природа, їх ознаки та види / О. М. Калашник // Юрист України. — 2013. — № 1 (22). — С. 36-42.
 32. Клименко О. М. Вплив конституційної юрисдикції на розвиток статусу адвоката в Україні / О. М. Клименко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 2. — С. 62-68.
 33. Клім С. Класифікаційна характеристика прогалин у цивільному праві України / С. Клім // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. — 2012. — № 4. — С. 106-111.
 34. Коваленко В. Концептуальні засади модернізації правоохоронної дія-

- льності та вдосконалення системи органів охорони правопорядку в Україні / В. Коваленко // Право України. — 2013. — № 3-4. — С. 356-364.
35. Коваленко Т. Види прогалин у земельному праві України / Т. Коваленко // Юридичні науки. — 2011. — № 87. — С. 25-29.
 36. Коголовский И. Презумпции в частном праве : монографія / И. Р. Коголовский. — Абакан : Бригантина, 2011. — 108 с.
 37. Когут Н. Прогалини та аномалії в правовому регулюванні спадкових відносин / Н. Когут // Юридична Україна. — 2016. — № 1-2. — С. 17-27.
 38. Колісник В. Відновлення дії Конституції України та зміна форми правління як засіб поновлення конституційного ладу / В. Колісник // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 103-108.
 39. Колодій А. М. Права людини і громадянина в Україні : навч. посібник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. — К. : Юрінком Інтер, 2003. — 366 с.
 40. Колотова О. Відмежування прогалин у праві від суміжних правових явищ / О. Колотова // Часопис Київського університету права. — 2009. — № 3. — С. 55-59.
 41. Колотова О. Поняття та сутність прогалин у праві / О. В. Колотова // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — К., 2008. — Вип. 39. — С. 72-74.
 42. Колотова О. Прогалини у праві, та шляхи їх подолання / О. В. Колотова // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — К., 2012. — Вип. 42. — С. 13-14.
 43. Колотова О.В. Прогалини у праві та шляхи їх подолання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Колотова Олена Володимирівна ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2010. — 19 с.
 44. Кондратьєв Р. Локальні норми і прогалини в праві / Р. Кондратьєв // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2013. — № 5. — С. 17-21.
 45. Кондратьєв Р. Моральний імператив у правозастосуванні / Р. Кондратьєв // Право України. — 2010. — № 5. — С. 85-89.
 46. Коновейчук Х. Конституційно-правова відповідальність за порушення законодавства у сфері благодійної діяльності в Україні / Х. Б. Коновейчук // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — К., 2013. — Вип. 62. — С. 159-164.
 47. Конституція України : наук.-практ. комент. / редкол. : В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. — 2-ге вид., переробл. і допов. — Х. : Право, 2011. — 1128 с.
 48. Коструба А. Аналогія права й аналогія закону як фактична фікція та спосіб «оздоровлення» механізму право припинення / А. Коструба // Підприємництво, господарство і право. — 2012. — № 11. — С. 6-9.

49. Кравчук В. Особливості конституційно-правового статусу суддів Конституційного Суду України / В. Кравчук // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 109-112.
50. Кройтор В. Шляхи усунення та подолання прогалин у законодавстві / В. Кройтор, Ю. Матат // Право і безпека. — 2010. — № 2. — С. 183-184.
51. Кройтор В. А. Усунення прогалин у цивільному праві за допомогою аналогії права, аналогії закону та міжгалузевої аналогії / В. А. Кройтор // Форум права. — 2016. — № 3. — С. 159-166.
52. Кудрявцева О. М. Конвенція ООН про права дитини 1989 року: сутність, зміст, перспективи розвитку правозахисного потенціалу / О. М. Кудрявцева // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 3. — С. 42-50.
53. Кузьмін Р. Ефективність правозастосування та підхід до її забезпечення (теоретичні аспекти) / Р. Кузьмін, О. Юлдашев // Вісник Академії прокуратури України. — 2007. — № 3. — С. 11-17.
54. Кушнір І. В. Поняття та ознаки конституційного права фізичної особи на доступ до публічної інформації // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 7 — С.58-64.
55. Левченков О. Вплив процесів глобалізації та євроінтеграції на ефективність регулювання суспільних відносин / О. І. Крупчан // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2014. — № 2. — С. 83-91.
56. Лемак В. Проблеми інституційної незалежності Конституційного Суду України: уроки європейського досвіду // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 113-117.
57. Львова О. Л. Відповідальність держави та її органів перед особою (через призму європейського досвіду) / О. Л. Львова // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 3. — С. 93-100.
58. Майданевич А. Юридичний зміст порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності: поняття й основні ознаки / А. Майданевич // Підприємництво, господарство і право. — 2015. — № 11. — С. 29-32.
59. Макарова З. С. Проблеми класифікації (типологізації) форми державного правління / З. С. Макарова // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 1. — С. 67-72.
60. Марина И. Средства повышения эффективности применения норм права: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Марина Ирина Николаевна. — М., 2009. — 163 с.
61. Марцеляк О. Правова природа актів Конституційного Суду України та їх роль у розвитку науки конституційного права / О. Марцеляк // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 118-121.
62. Матат Ю.І.Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання в юридичній практиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Матат Юрій Ігорович; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". — Х., 2013. — 20 с.

63. Матат Ю. До питання застосування правоположень з метою подолання прогалин у законодавстві / Ю. Матат // Часопис Київського університету права. — 2012. — № 1. — С. 87-91.
64. Матат Ю. Застосування норм права в субсидіарному порядку: основні вимоги та передумови / Ю. І. Матат // Актуальні проблеми права: теорія і практика. — 2013. — №26. — С. 378-384.
65. Матат Ю. Поняття та юридична природа прогалин у законодавстві / Ю. Матат // Актуальні проблеми права: теорія і практика. — 2012. — № 25. — С. 393-400.
66. Мацюк А. До питання засадничих аспектів функціонування сучасної держави / А. Мацюк // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 2. — С. 66-72.
67. Мелех Л. Законність і нетипові ситуації правозастосовного процесу / Л. В. Мелех // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. — 2009. — № 3. — С. 23-33.
68. Мірошніченко А. Чи потрібний Закон України «Про нормативно-правові акти?» / А. М. Мірошніченко, Ю. Ю. Попов // Форум права. — 2009. — № 1. — С. 362-372.
69. Мішина Н. Проблеми доктринального супроводження розвитку конституційної юстиції в Україні // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 122-126.
70. Моткова О. Право на життя у рішеннях Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини / О. Моткова // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 1. — С. 49-59.
71. Мяловицька М. Особливості законодавчого регулювання компетенції органів конституційного правосуддя в європейських державах / М. Мяловицька // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 127-129.
72. Наливайко Л. Децентралізація влади в Україні в умовах розбудови демократичного громадянського суспільства / Л. Наливайко, О. Чепік-Трегубенко // Підприємництво, господарство і право. — 2015. — № 10. — С. 44-47.
73. Наливайко Л. Р. Неурядові правозахисні організації України : навч. посібник / Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай, О. С. Дніпров. — К. : Хай-Тек Прес, 2014. — 331 с.
74. Наливайко Л. Р. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / Л. Р. Наливайко, М. В. Беляєва. — К. : Хай-Тек Прес, 2013. — 408 с.
75. Нашинець-Наумова А. Організаційно-правові методи забезпечення інформаційної безпеки корпорацій / А. Нашинець-Наумова // Підприємництво, господарство і право. — 2015. — № 11. — С. 21-24
76. Некрасова О. Проблеми субсидіарного застосування цивільного законодавства до регулювання сімейних відносин / О. Некрасова // Уче-

- ные записки національного університета ім. В. И. Вернадского. — 2008. — № 2. — С. 146-150.
77. Николина К. Особливості процедурних засад правозастосовної діяльності / К. В. Николина // Часопис Київського університету права. — 2011. — № 2. — С. 67-72.
78. Онищук І. І. Правовий моніторинг: методи соціологічного дослідження / І. І. Онищук // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 9. — С. 33-40.
79. Оніщенко Н. Конституційний процес: до питання про термінологічну визначеність і сутність спрямованості / Н. Оніщенко // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 130-135.
80. Оніщенко Н. М. Громадське та правове виховання: взаємозв'язок та взаємообумовленість в сучасному суспільстві / Н. М. Оніщук, О. Г. Юхта // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 3. — С. 34-41.
81. Оніщенко Н. М. Уніфікація як спосіб співвідношення і узгодженості внутрішньодержавного і міжнародного права / Н. М. Оніщенко // Бюлетень міністерства юстиції України. — 2015. — № 6 — С. 48-54.
82. Оніщенко Н. Формування громадянського суспільства: комунікативно-правовий чинник / Н. Оніщенко // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 5. — С. 88-96.
83. Органи державної влади України : монографія / за ред. В. Ф. Погорілка. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. — 592 с.
84. Осауленко О. Термінологія правозастосовних актів / О. І. Осауленко // Право України. — 2006. — № 4. — С. 92-94.
85. Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін : навч. посібник / О. В. Філонов, В. М. Субботін, В. В. Пашутін, І. Я. Тодоров. — К. : Знання, 2006. — 215 с.
86. Отрош І. Запровадження інституту визнання рішення суду нечинним як спосіб подолання прогалин у господарському процесуальному праві / І. Отрош, Р. Бойко // Вісник господарського судочинства. — 2016. — № 1. — С. 127-131.
87. Параниця С. П. Суть нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади / С. П. Параниця // Бюлетень міністерства юстиції України. — 2015. — № 8. — С. 65-71.
88. Погребняк С. Вплив судової практики на юридичні акти в романо-германській правовій сім'ї / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. — 2003. — № 4. — С. 92-99.
89. Погребняк С. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. — 2013. — № 1. — С. 44-56.
90. Погрібний С. Аналогія закону та аналогія права як засоби регулюван-

- ня договірних цивільних відносин / С. Погрібний // Погляд науковця. — 2010. — № 5. — С. 14-21.
91. Подкопаєв С. Проблеми формування сучасної концепції організації та діяльності прокуратури України / С. В. Подкопаєв // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2014. — № 2. — С. 177-183.
 92. Подорожна Т. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції : монографія / Т. С. Подорожна. — Л. : ПАІС, 2009. — 195 с.
 93. Предместніков О. Г. Особливості розуміння сутності органів юстиції України та складу їх системи / О. Г. Предместніков // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — №11. — С.71-77.
 94. Пригоцький В. Щодо прогалін права як детермінант виникнення адміністративно-господарського спору, їх виявлення та подолання / В. Пригоцький // Адміністративне право. — 2009. — № 11. — С. 137-140.
 95. Приходько Х. Роль правових позицій Конституційного Суду України у становленні та розвитку доктрини конституційного процесу / Х. Приходько // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 2. — С. 43-54.
 96. Протасов В. Теория юридической процедуры : учеб. пособие / В. Н. Протасов. — М. : РПА Минюста России, 2013. — 94 с.
 97. Пытикова Т. Приказ: правоприменительный или нормативный акт? / Т. А. Пытикова, С. В. Бошно // Юрист. — 2005. — № 10. — С. 10-13.
 98. Рабінович С. Принцип рівності прав людини у практиці Конституційного Суду України: проблеми методики застосування / С. Рабінович, О. Панкевич // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 5. — С. 97-111.
 99. Різник С. Про нез'ясоване питання конституційності актів парламенту, прийнятих в умовах Революції Гідності / С. Різник // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 6. — С. 58-66.
 100. Романів В. Законодавчі прогаліни процесуальної форми Господарського процесуального кодексу України / В. Романів, Х. Соломчак // Підприємництво, господарство і право. — 2016. — № 8. — С. 47-51.
 101. Савчин М. Конституційний Суд України і динаміка конституційного порядку / М. Савчин // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 136-141.
 102. Селіванов А. Судовий конституціоналізм як ціннісна категорія інтеграційного напрямку конституціоналізації / А. Селіванов // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 3. — С. 116-119.
 103. Сінкявічюс В. Конституція: від основного закону до вищого права / В. Сінкявічюс // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 6. — С. 74-80.
 104. Сіренко В. Судова система України потребує докорінного радикального реформування / В. Сіренко // Право України. — 2012. — № 8. —

С. 60-67.

105. Скомороха В. Судовий конституціоналізм в аспекті співвідношення конституційної та конвенційної юрисдикції / В. Скомороха // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 1. — С. 40-48.
106. Сліденко І. Релятивність базисних категорій сучасного конституційного права (конституційний лад) / І. Сліденко // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 2. — С. 33-42.
107. Совгиря О. Конституційно–процесуальне право України як навчальна дисципліна: перспективи формування / О. Совгиря // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 142-146.
108. Тиха А. П. Актуальні питання законодавчого регулювання нормотворчої діяльності в Україні на сучасному етапі / А. П. Тиха // Бюлетень міністерства юстиції України. — 2015. — № 7 — С.43-48.
109. Утченко К. Ю. Актуальні зміни до Основного Закону України: в контексті децентралізації влади / К. Ю. Утченко // Бюлетень міністерства юстиції України. — 2015. — №8. — С. 72-80.
110. Федоренко В. Л. Конституційні засади територіальної організації публічної влади в Австрії: історія та сучасність / В. Л. Федоренко, О. М. Чернеженко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 1. — С. 73-85.
111. Фидаров В. Пределы допустимости применения института аналогии права и аналогии закона в правовой системе России: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Фидаров Владимир Валерьевич. — Тамбов, 2009. — 228 с.
112. Черниш В. Шляхи розвитку та вдосконалення нотаріальної діяльності в Україні: прогалини законодавчої регламентації / В. Черниш //Юридична Україна. — 2016. — № 5-6. — С. 90-95.

Тема 8. ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА

Розглядаючи загальнотеоретичні положення «юридичної техніки», доречним є розгляд поняття «нормотворчості».

Традиційно під **нормотворчістю** розуміють діяльність державних органів, громадських об'єднань, трудових колективів з встановлення, зміни або скасування юридичних норм. Оскільки в правовій системі української держави існують такі форми права, як правові звичаї, міжнародно-правові договори, нормативно-правові акти і, фактично, судові прецеденти (що містяться в актах офіційного тлумачення Конституційного Суду України), то й поняття нормотворчості повинно охоплювати всі способи створення правових норм. Таким чином, нормотворчість являє собою діяльність компетентних суб'єктів з встановлення, зміни і скасування нормативно-правових приписів.

Техніка нормотворчості — це сукупність прийомів і засобів, які використовують суб'єкти нормотворчості для підготовки, формування, опублікування та систематизації нормативно-правових приписів з метою забезпечення їх досконалості.

Техніка нормотворчості охоплює прийоми найдосконалішого викладу думки нормотворця в нормативно-правових приписах; прийоми, за допомогою яких досягається найбільш доцільна їх структура, найвиразніша правова мова і найточніша юридична термінологія; засоби закріплення нормативно-правових приписів у нормативних актах, міжнародних договорах, правових звичаях, судових прецедентах та ін.

Техніку нормотворчості **поділяють**:

▪ **за видом правових актів, які обслуговуються сукупністю технічних прийомів і засобів**: *законотворча* — техніка прийняття законів; *техніка підзаконної нормотворчості* — створення нормативних актів Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, органами місцевого самоврядування та ін.;

▪ **за змістом техніки нормотворчості** складається з: *технічних засобів* (інструментів) та *технічних прийомів*.

Разом з тим, поняття «юридична техніка» слід розглядати у таких основних значеннях:

▪ як комплексне явище, що охоплює прикладні аспекти професійної юридичної діяльності (сукупність раціоналізованих методів, прийомів і засобів здійснення правотворчої, правореалізаційної та правотлумачної діяльності);

▪ як явище, що охоплює формально-структурні аспекти чинного права (система писаних джерел права та їх властивостей, структуру норми права, права в цілому та законодавства, методи тлумачення права та ін.);

■ як ступінь досконалості форми, структури та мови права, окремих письмових юридичних документів.

У загальному розумінні **юридична техніка** визначається як сукупність правил, прийомів, способів підготовки, складання, оформлення будь-яких юридичних документів, їх систематизації та обліку з метою їх зрозумілості, чіткості (визначеності) та ефективності.

Предметом юридичної техніки є найбільш загальні закономірності здійснення юридичної діяльності, в процесі якої складаються юридичні документи.

Юридичній техніці притаманні наступні **ознаки**:

➤ сукупність юридичних інструментів, що застосовуються, як правило, в суворій послідовності, а не хаотично. У випадку роботи над законопроектом, спочатку необхідно визначитися з поняттями, а потім вже вибудовувати конструкції, визначати презумпції, застосовувати фікції тощо;

➤ сприяння найбільш доцільному перетворенню інформації в правовий акт;

➤ ефективне здійснення юридичної роботи. Накопичені в ході розвитку людства набуті навички повинні використовуватись у майбутньому, а не набуватися знову;

➤ юридичний інструментарій, що залежить від рівня розвитку суспільства і досягнень у галузі економіки, політики, моралі.

Як правило, **юридичну техніку поділяють на законодавчу (нормотворчу) та правозастосовну**. Однак такий підхід не дає повного уявлення про всі способи, прийоми, уміння і навички формування всіх елементів механізму правового регулювання.

Більш прийнятним є виокремлення наступних **видів юридичної техніки**:

➤ **техніка нормотворчості** — сукупність правил та способів формування, оформлення змісту та структури нормативних актів й інших джерел права, особливостей використання при цьому юридичної мови, юридичних термінів та конструкцій;

➤ **техніка систематизації та обліку нормативних актів та інших джерел права** — сукупність правил розташування нормативних актів у певному порядку залежно від різних видів систематизації (кодифікація, консолідація, інкорпорація);

➤ **інтерпретаційна техніка, або техніка тлумачення норм права** — сукупність правил та способів тлумачення норм права для з'ясування їх реального змісту;

➤ **правореалізаційна та правозастосовна техніка** — сукупність правил складання та оформлення індивідуальних правових актів, де особливого значення набувають правила судового правозастосування та техніка ухвалення й оформлення судових рішень.

Правила юридичної техніки, які слід дотримуватись при розробленні, складанні й оформленні правових актів, поділяють на три групи.

Перша група — правила викладення правових норм при розробленні нормативного чи казуального акта.

До правил цієї групи відносять: конкретність і вичерпна повнота правового регулювання; логіка у викладенні тексту правового акта і зв'язок приписів між собою; відсутність суперечностей, прогалин, колізій у правовому акті; ясність і простота застосування та розуміння термінів, неприпустимість використання неясних, багатозначних, нечітких, емоційно забарвлених термінів; відмова від словесних штампів, застарілих виразів і рідкісних слів; стислість і компактність викладення правових норм, скорочення зайвих дублювань.

Друга група — правила викладення змісту і структури при складанні правового акта.

Ця група правил включає:

- правовий акт повинен мати певний предмет регулювання і бути розрахований на регулювання однорідних суспільних відносин;

- у акті повинні бути вирішені всі питання регулювання певних суспільних відносин; правовий акт, як правило, не повинен містити винятків і відсилань;

- регулювання актом відносин має бути однотиповим і одноманітним;

- норми, положення більш загального характеру повинні розміщуватись на початку правового акта.

Третя група — правила зовнішнього оформлення правового акта, що повинен мати необхідні реквізити, які відображають його предмет регулювання, сферу дії, юридичну силу.

Кожний акт повинен мати видову і власну назву, посилання на орган, який його видав, дату і місце прийняття акта, номер та підпис уповноваженої посадової особи.

Дотримання у юридичній техніці вказаних правил досягається за допомогою використання різних способів та прийомів викладення правових приписів.

Загальними **прийомами** і **правилами** юридичної техніки є: юридична термінологія, юридичні конструкції, форма нормативного акта, прийоми і правила викладу його змісту.

Юридична термінологія являє собою систему юридичних термінів, тобто словесних позначень понять, що використовуються при викладі змісту закону, іншого нормативного акта. Вона припускає так звану **термінологічну уніфікацію**: однозначність, загально визнаність, стабільність і доступність термінів у викладі нормативно-правового матеріалу, які виключають різне розуміння думки законодавця.

Юридичні конструкції є стійкою побудовою нормативного матеріалу за особливими типами зв'язків його елементів, їх типовими схемами,

моделями, в які втілюється «юридичний матеріал». Юридичні конструкції є чіткими, відпрацьованими наукою і законодавчою діяльністю, перевірені практикою типові схеми правовідносин.

Поряд із необхідністю правильного застосування юридичної термінології і юридичних конструкцій провідну роль відіграє форма нормативно-правового акта. Правила і прийоми викладу юридичних норм у тексті нормативно-правового акта стосуються: способів викладу; формулювання заголовних назв статей і частин тексту; юридичного стилю; юридичної мови.

До особливих засобів юридичної техніки слід віднести **правові презумпції, правові фікції та правові аксіоми.**

Правові презумпції — засоби юридичної техніки, що виражаються в припущенні наявності певних фактів, явищ, ситуацій, зв'язків, які визнаються істинними, поки не доведено протилежне.

Правові фікції — загально визнані і зафіксовані в нормах права припущення про існування певних явищ і процесів, тоді як насправді вони відсутні. Фікції можуть міститись у гіпотезі чи диспозиції правової норми, а також набувати зовнішнього вираження у нормі-фікції, інституті права. Значення юридичних фікцій як засобу юридичної техніки полягає у кількісному і якісному спрощенні нормативного матеріалу; є способом подолання невизначеності в правовому регулюванні.

Правові аксіоми — правові положення, які в результаті багатовікової суспільно-історичної практики стали непорушними, вихідними елементарними істинами — звичними і самоочевидними, за межами яких неможливе існування права як соціального явища. Говорити про аксіоми як про засоби або прийоми юридичної техніки правомірно лише при вузькому, юридичному підході до них. Юридичні аксіоми є специфічними принципами, законодавче закріплення, інтерпретація та реалізація яких вимагають певних професійних навичок.

Отже, юридична техніка є важливою умовою та засобом виправлення і попередження юридичних помилок. Недотримання правил юридичної техніки при складанні юридичних документів часто призводить до негативних наслідків у правотворчій, правореалізаційній та правотлумачній діяльності.

Ключові поняття:

юридична техніка, правова діяльність, компетентні органи, правовий акт, правотворчість, правозастосовна діяльність, техніко-юридичні прийоми, індивідуальні акти, судовий акт, договір, підзаконний акт, правозастосовний акт, верховенство закону, суб'єкти правотворчості, спеціальні правові засоби, юридична термінологія, юридичні конструкції, форма нормативного акта, прийоми і правила викладу змісту нормативно-

правового акта, юридичний стиль мовлення, абстрактний стиль, казуїстичний стиль, правотворча помилка, юридичний вид правотворчих посилок, логічний вид правотворчих помилок, граматичний вид правотворчих помилок, законодавча техніка, юридична фікція.

ПЕРЕЛІК ЛІТЕРАТУРИ ДО ТЕМИ:

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. // Офіційний вісник України. — 2014. — № 19. — Ст. 583).
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 35, 35-36, 37. — Ст. 446.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1984. — № 51. — Ст. 1122.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25. — Ст. 131.
- ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 21-22. — Ст. 135.
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40-44. — Ст. 356.
- ❖ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року (зі змінами і допов.) // Офіційний вісник України. — 2006. — № 12. — С. 16 — Ст. 762.
- ❖ Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 року (зі змінами і допов.) // Офіційний вісник України. — 2014. — № 20. — Ст. 619.
- ❖ Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.
- ❖ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.
- ❖ Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовтня 2014 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2014. — № 47 — Ст. 2051.

- ❖ Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2015. — № 40-41 — Ст. 379.
- ❖ Про нотаріат : Закон України від 2 вересня 1993 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 39. — Ст. 383.
- ❖ Про політичні партії в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 23. — Ст. 118.
- ❖ Про прокуратуру України : Закон України від 14 жовтня 2014 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2015. — № 2-3. — Ст. 12.
- ❖ Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації : Закон України від 23 вересня 1997 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 49. — Ст. 299.
- ❖ Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування : Закон України від 15 липня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 38. — Ст. 249.
- ❖ Про службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 27 — Ст. 382.
- ❖ Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 7 червня 2001 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 33. — Ст. 175.
- ❖ Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11 липня 2002 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 40. — Ст. 290.
- ❖ Про статус народного депутата України : Закон України від 17 листопада 1992 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 3. — Ст. 17.
- ❖ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 41-42, № 43, № 44-45. — Ст. 529.

Спеціалізована література:

1. Александров А. С. Юридическая техника — судебная лингвистика — грамматика права / А. С. Александров // Уголовное судопроизводство. — 2007. — № 2. — С. 32-35.
2. Биля І. О. Теоретичні основи використання нормотворчої техніки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Биля Ірина Олександрівна. — Х., 2003. — 201 с.
3. Вишневецька С. В. Юридична техніка як складова методології науки

- трудового права / С. В. Вишновецька // Актуальні проблеми держави і права. — 2011. — Вип. 57. — С. 144-151.
4. Волинець В. Юридична техніка законотворення в Україні: загальні проблеми / В. Волинець // Юридична Україна. — 2012. — № 11. — С. 4-12.
 5. Гетьман Є. А. Кодифікаційна техніка як різновид нормотворчої техніки / Є. А. Гетьман // Державне будівництво та місцеве самоврядування. — 2009. — № 17. — С. 130-142.
 6. Давыдова М. Л. Теоретические и методологические проблемы понятия и состава юридической техники: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Давыдова Марина Леонидовна. — Волгоград, 2010. — 408 с.
 7. Дзейко Ж. О. Законодавча техніка в Україні: історико-теоретичне дослідження : монографія / Ж. О. Дзейко. — К. : Київський університет, 2007. — 360 с.
 8. Дзюбенко О. Л. Юридична техніка відомчої нормотворчості в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Дзюбенко Олена Леонідівна. — К., 2010. — 265 с.
 9. Илясов А. Н. Правоприменительная техника и правоприменительная технология: теоретико-правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Илясов Андрей Николаевич. — Саратов, 2008. — 175 с.
 10. Каратеев П. Ю. Законодательная техника: некоторые теоретические вопросы / П. Ю. Каратеев // Правоведение. — 2004. — № 6. — С. 137-144.
 11. Кашанина Т. В. Юридическая техника : учебник / Т. В. Кашанина. — М. : Эксмо, 2007. — 512 с.
 12. Ключко М. Джерела походження та способи творення юридичної термінології / М. Ключко // Форум права. — 2013. — № 10. — С. 36-37.
 13. Коваль А. А. Причини і наслідки недотримання вимог юридичної техніки формування кримінально-процесуальних норм / А. А. Коваль // Право і безпека. — 2010. — № 5 (37). — С. 179-185.
 14. Косович В. М. Оціночні поняття як засіб юридичної техніки : монографія / В. М. Косович. — Л. : Тріада-плюс, 2010. — 211 с.
 15. Костовська К. М. Юридична техніка актів правозастосування в діяльності органів внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Костовська Катерина Миколаївна. — Л., 2011. — 204 с.
 16. Костовська К. М. Юридична техніка та її співвідношення з правозастосовними помилками в діяльності / К. М. Костовська // Митна справа. — 2012. — № 2. — С. 341-356.
 17. Костовська К. Особливості юридичної техніки неписаних (усних) актів правозастосування в діяльності органів внутрішніх справ / К. Костовська // Підприємництво, господарство і право. — 2012. — № 6. — С. 3-6.

18. Костовська К. Особливості юридичної техніки письмових актів правозастосування в діяльності ОВС / К. Костовська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. — 2012. — № 4. — С. 25-31.
19. Костовська К. М. Юридична техніка та її співвідношення з правозастосовними помилками в діяльності ОВС / К. М. Костовська // Митна справа. — 2012. — № 2(80). — С. 339-343.
20. Куненко І. Проблеми правового регулювання внесення змін до Конституції України / І. Куненко // Підприємництво, господарство і право. — 2014. — № 2. — С. 90-93.
21. Кутиркін А. А. Поняття й складові частини законотворчої техніки в Україні та країнах європейського союзу / А. А. Кутиркін // Вісник Донецького університету економіки та права. — 2009. — № 1. — С. 196-200.
22. Лебеденко В. І. Юридична техніка: поняття, призначення, методологічні засади застосування / В. І. Лебеденко // Інформація і право. — 2014. — № 2. — С. 52-56.
23. Легка О. В. Юридична техніка законодавчих та правозастосовних актів / О. В. Легка // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. — 2012. — № 1. — С. 101-107.
24. Максимова Е. В. Юридическая техника как средство повышения эффективности нормативных правовых актов федеральных органов исполнительной власти: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Максимова Екатерина Владимировна. — Уфа, 2009. — 202 с.
25. Манько Д. В. Юридична техніка й технології : навч.-метод. посібник / Д. В. Манько. — Херсон : Олді-плюс, 2013. — 202 с.
26. Манько Д. Г. Щодо визначення поняття юридичної техніки та технології / Д. Г. Манько // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — К., 2010. — Вип. 50. — С. 100-104.
27. Миняшева Г. И. Юридическая технология подготовки правоприменительных актов : монография / Г. И. Миняшева. — Уфа : Уфимский юридический ин-т МВД РФ, 2012. — 115 с.
28. Миронов А. Н. Юридическая техника нормативно правовых актов / А. Н. Миронов // Вестник Владимирского юридического института. — 2009. — № 3. — С. 101-104.
29. Онищук І. І. Вплив техніки юридичного письма на якість юридичних конструкцій та конструювання / І. І. Онищук // Митна справа. — 2011. — № 5 (77), ч. 2. — С. 95-100.
30. Онищук І. І. Законодавчий стиль як засіб техніки юридичного письма та його вплив на технологію комунікації / І. І. Онищук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. — 2011. — № 4. — С. 44-53.
31. Онищук І. Проблеми вдосконалення нормативно-правового регулю-

- вання вимог до юридичної техніки / І. Онищук // Юридична Україна. — 2011. — № 6. — С. 22-27.
32. Пильгун Н. В. Перспективи вдосконалення юридичної техніки в Україні / Н. В. Пильгун, А. С. Смітюх // Форум права. — 2012. — №2. — С. 76-78.
 33. Подорожна Т. С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції : монографія / Т. С. Подорожна. — Л. : ПАІС, 2009. — 195 с.
 34. Поліщук Г. Б. Місце та значення юридичної техніки в процесі кодифікації законодавства / Г. Б. Поліщук // Часопис Київського університету права. — 2010. — № 4. — С. 70-73.
 35. Поліщук Г. Б. Феноменологічні основи юридичної техніки кодифікаційних актів / Г. Б. Поліщук // Часопис Київського університету права. — 2010. — № 2. — С. 98-101.
 36. Преподобный К. А. Техника изменения юридических актов: общеправовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Преподобный Кирилл Александрович. — Н. Новгород, 2011. — 230 с.
 37. Пригара Л. І. Юридична техніка актів правозастосування: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Пригара Леся Іванівна. — К., 2008. — 200 с.
 38. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика : монографія / відп. ред. В. Ф. Погорілко. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; А.С.К., 2003. — 652 с.
 39. Радаева С. В. Юридическая техника как условие повышения эффективности правосудия : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства, история правовых учений» / С. В. Радаева. — Саратов, 2011. — 27 с.
 40. Риндюк В. І. Проблеми законодавчої техніки в Україні: теорія та практика : монографія / відп. ред. О. І. Ющик. — К. : Юридична думка, 2012. — 272 с.
 41. Рубайло Э. А. Юридическая техника локальных актов: понятие и виды : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства, история правовых учений» / Э. А. Рубайло. — М., 2013. — 24 с.
 42. Руденко І. В. Законодавча техніка як елемент ефективної законотворчості / І. В. Руденко // Митна справа. — 2013. — № 1 (85), ч. 2, кн. 1. — С. 459-466.
 43. Савченко Л. В. Юридическая техника в правотворчестве субъекта Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Савченко Лариса Васильевна. — М., 2004. — 175 с.
 44. Скуратов И. В. Юридическая техника / И. В. Скуратов // Труды Оренбургского института (филиала) Московской государственной юридической академии. — 2007. — № 8. — С. 118-131.
 45. Старостюк А. В. Застосування норм права : навч. посібник /

- А. В. Старостюк. — Ірпінь : [б. в.], 2007. — 137 с.
46. Тенетко А. А. Юридическая техника правоприменительных актов: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Тенетко Алексей Алексеевич. — Екатеринбург, 1999. — 200 с.
 47. Тихомиров Ю. А. Правоприменение: теория и практика : монография / Н. Т. Вишневская и др. ; отв. ред. Ю. А. Тихомиров. — М. : Формула права, 2008. — 431 с.
 48. Токарська А. С. До питання про культуру розуміння юридичного тексту / А. С. Токарська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. — 2011. — № 1. — С. 139-146.
 49. Ул'яновська О. В. Науковий підхід у доктрині права щодо розмежування правової фікції та правового символу / О. В. Ульяновська // Вісник Академії адвокатури України. — 2011. — № 2 (22). — С. 23-27.
 50. Чернова Е. С. Институт экспертизы как средство совершенствования юридической техники в правотворчестве ЦИК РФ: теоретический и историко-правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Чернова Екатерина Сергеевна. — Краснодар, 2011. — 180 с.
 51. Чигидин Б. В. К вопросу о понятии юридической техники / Б. В. Чигидин // Представительная власть — XXI век: законодательство, комментарии, проблемы. — 2002. — № 5-6. — С. 34-39.
 52. Чигидин Б. В. Юридическая техника российского законодательства: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01, 12.00.02 / Б. В. Чигидин. — М., 2002. — 189 с.
 53. Чухвичев Д. В. Законодательная техника / Д. В. Чухвичев. — М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2006. — 239 с.
 54. Шутак І. Концептуальні міркування щодо впровадження навчальної дисципліни "Юридична техніка" / І. Шутак // Вісник Національної академії правових наук України. — 2015. — № 4. — С. 21-28.
 55. Шутак І. Д. Юридична техніка : навч. посібник / І. Д. Шутак, І. І. Онищук. — Івано-Франківськ : [б. в.], 2013. — 495 с.
 56. Шутак І. Юридична техніка конструювання норми права / І. Шутак, І. Онищук // Вісник національної академії прокуратури України. — 2013. — № 2. — С. 39-44.
 57. Шутак І. Юридична техніка міжнародного права (загальнотеоретичний аспект) / І. Шутак // Вісник національної академії прокуратури України. — 2011. — № 2. — С. 87-92.
 58. Шутак І. Д. Юридична техніка тлумачення норм права / І. Д. Шутак // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. — 2015. — № 11. — С. 18-24.
 59. Шутак І. Юридична техніка і технологія: теорія та практика застосування / І. Шутак // Вісник Львівського університету. Серія юридична. — 2016. — Вип. 63. — С. 37-45.

**Введення в дію нового стандарту з бібліографічного опису
ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.**

**Основні відмінності від ГОСТ 7.1. — 84
Нові правила бібліографічного опису**

У сфері інформаційної діяльності уніфікація бібліографічного запису у відповідності до міжнародних рекомендацій та національних стандартів забезпечує сумісність бібліографічних даних як на вітчизняному, так і на міжнародному рівні, полегшує процеси розуміння та обміну інформацією і є необхідною умовою інтеграції до світового інформаційного товариства.

Для уніфікації складання бібліографічного опису на міжнародному рівні, забезпечення можливості обміну результатами каталогізації розроблено новий національний стандарт ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 "Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання", який набуває чинності 1 липня 2007 року. Він є базовим для системи стандартів, правил, методичних посібників зі складання бібліографічного опису.

Новий стандарт вводиться на заміну п'яти стандартів — ГОСТ 7.1—84 СИБИД "Библиографическое описание документа. Общие требования и правила составления"; ГОСТ 7.16—79 "СИБИД. Библиографическое описание нотных изданий"; ГОСТ 7.18—79 "СИБИД. Библиографическое описание картографических изданий"; ГОСТ 7.34—81 "СИБИД. Библиографическое описание изоизданий"; ГОСТ 7.40—82 "СИБИД. Библиографическое описание аудиовизуальных материалов".

Новий стандарт вміщує тільки універсальні правила, спільні для всіх видів документів, але правила складання бібліографічного запису ілюструються фрагментами опису різних видів документів. Більшість нововведень пояснюється прагненням розробників максимально точно слідувати базовому принципу Міжнародного стандартного бібліографічного опису (ISBD) — подавати інформацію в бібліографічному описі в тому вигляді, в якому вона представлена в об'єкті опису.

Об'єктами опису є всі види опублікованих та неопублікованих документів на будь-яких носіях. ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 має суттєві відмінності від попередніх стандартів. Доцільно детальніше зупинитися на основних відмінностях.

Відповідно до нового стандарту, пунктуація в бібліографічному описі виконує дві функції: звичайних граматичних розділових знаків (пунктуація), та розділових знаків, що мають розпізнавальний характер для областей та елементів бібліографічного опису (знаки приписної пунктуації).

Заголовок від опису відокремлюють крапкою. Області опису відокремлюють одна від одної крапкою і тире. При повторенні окремих областей повторюють крапку і тире, за винятком області серії (відомості про

кожну серію беруться в окремі круглі дужки без знаку крапка і тире між ними).

У новому стандарті вперше підкреслено, що для розрізнення приписної та граматичної пунктуації застосовують проміжок в один друкований знак до і після приписного знака. Виняток — крапка та кома — проміжки залишають тільки після них. Знаки крапка з комою та три крапки до винятку не відносяться.

Необхідно відзначити, що в новому стандарті змінені правила вживання великої та малої літер. Їхнє вживання продиктоване тепер не тільки нормами мови, а й розділенням областей бібліографічного опису. Перші слова відомостей, що відносяться до назви та відомостей про відповідальність записуються з малої літери, якщо вони не є власними назвами, першими словами назви чи цитатами. Винятком є загальне позначення матеріалу та будь-які назви у всіх областях опису, наприклад:

Кам'янець на Поділлі [Текст] : турист. путівник / [авт.-упоряд. О. Ращупкін, С. Трубчанінов]. — Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. — [16] с. : іл. ; 24 см. — 2000 пр. — ISBN 966-7975-71-1.

Відомості, що запозичені не з приписного джерела інформації, наводять у квадратних дужках (уклад. В. Петренко [та ін.] або [б. м.] (без місця) тощо). Необхідно відзначити, що квадратні дужки застосовуються у межах однієї області. Якщо суміжні елементи відносяться до різних областей, то кожен елемент береться в окремі квадратні дужки, наприклад:

Культурологія [Текст] : навч. посіб. / [М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. М. Семашко та ін.]. — [2-ге вид., стер.]. — К. : Знання, 2006. — 267 с. ; 22 см.

У ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 розширився набір обов'язкових елементів бібліографічного опису. Перерахуємо елементи, що набули статусу обов'язкових:

- перші відомості про відповідальність в усіх областях (області назви та відомостей про відповідальність, області видання, області серії);
- додаткові відомості про видання;
- ім'я видавця, розповсюджувача тощо;
- основна назва серії та підсерії;
- Міжнародний стандартний номер серіального видання, що було надано серії чи підсерії (ISSN);
- номер випуску серії чи підсерії;
- окремі примітки в описі певних видів документів (в описі електронних ресурсів — примітки про джерело основної назви, примітки про системні вимоги).

Необхідність застосування та набір факультативних елементів визначається бібліографувальною установою.

В області назви та відомостей про відповідальність вперше введено новий елемент — загальне позначення матеріалу. Це факультативний еле-

мент, який доцільно зазначати в описі для інформаційних масивів, що вміщують відомості про документи різних видів.

Особливу увагу необхідно приділити змінам, що стосуються відомостей про відповідальність. У відповідності до основних принципів ISBD, відомості у бібліографічному описі слід наводити в тому вигляді, в якому вони зазначені в документі. За старими нормами авторів твору, що зазначені у заголовку бібліографічного запису, не наводили у відомостях про відповідальність, тому в описі були відсутні перші відомості про відповідальність у тій формі та обсязі, як вони були зазначені в документі.

Якщо опис доповнюється заголовком бібліографічного запису, ім'я особи в заголовку наводять у формалізованому вигляді: спочатку прізвище, потім ім'я (можливо ім'я та по батькові) або псевдонім. Тільки у відомостях про відповідальність є можливість зазначити, в якому вигляді особа, що несе інтелектуальну чи іншу відповідальність за документ, представлена в документі. Заголовок запису — факультативний елемент, відомості про відповідальність — обов'язковий елемент опису, у відповідності до положень ISBD. У прийнятій системі координат логічно запропонована така модель запису, в якій відомості про відповідальність обов'язково зазначають, навіть якщо вони збігаються із заголовком, наприклад:

Мосіяшенко В. А. Українська етнопедagogіка [Текст] : навч. посіб. / В. А. Мосіяшенко. — Суми : Унів. кн., 2005. — 174 с. : табл. ; 20 см. — 1000 пр. — ISBN 966-680-198-1 (в опр.).

Необхідність приведення перших відомостей про відповідальність дає можливість адекватніше представляти документ у бібліографічному записі, ніж це було раніше.

Зміни, що стосуються області видання, полягають в тому, що відомості про видання наводять у формулюваннях та в послідовності, зазначеній у джерелі інформації: порядковий номер видання не виноситься на перше місце, як це було раніше. Додаткові відомості про видання (виправлене, доповнене, стереотипне, перероблене тощо) та перші відомості про відповідальність, що відносяться до конкретного зміненого видання твору, є обов'язковими елементами, наприклад:

- Вид. 5-те, доповн.
- 7-ме вид. стер.
- 2-ге вид., переробл. та доповн.

Після області видання в описі розміщена область специфічних відомостей, яка є новою для загального переліку областей. Вона використовується під час опису об'єктів, що є особливим видом публікацій або розміщені на специфічному носії (картографічні, нотні, серіальні документи; стандарти та технічні умови; патентні документи, а також електронні ресурси), наприклад:

Системи екологічного керування. Вимоги та настанови щодо застосування [Текст] : (ISO 14001:2004, IDT) : ДСТУ ISO 14001:2004. — [На

заміну ДСТУ ISO 14001-97 ; чинний від 2006-05-15]. — К. : Держспоживстандарт України, 2006. — VI, 20 с. : табл. ; 29 см. — (Національний стандарт України).

Зміни в області вихідних відомостей пов'язані з формою представлення відомостей про місце видання, ім'я видавця: їх слід наводити у формі та відмінку, зазначених у джерелі інформації, а не лише в називному відмінку.

Відомості про видавця за новим стандартом мають статус обов'язкового елемента.

Рік видання, навіть тоді, коли відомості про нього відсутні в документі, повинен бути встановлений хоча б приблизно. В таких випадках дату видання наводять у квадратних дужках разом зі знаком запитання, наприклад:

[2007?].

Позначення "б. р." (без року) в описі не наводять.

В області фізичної характеристики введено новий елемент — специфічне позначення матеріалу. Після відомостей про кількість фізичних одиниць зазначають позначення фізичного носія документа, наприклад:

— 1 електрон. опт. Диск

— 1 папка (24 окр. арк.)

Зміни в області серії пов'язані зі збільшенням кількості обов'язкових елементів. Обов'язковими елементами області серії є: основна назва серії та підсерії; Міжнародний стандартний номер серіального видання (ISSN); номер випуску серії та підсерії.

Ще одне нововведення в області серії вже було згадане: це правило зазначення декількох серій. Відомості про кожен беруться у круглі дужки та відокремлюються проміжком.

Деякі зміни відбулися в області приміток. Необхідно відзначити, що область приміток в цілому факультативна, але під час опису деяких об'єктів окремі примітки є обов'язковими: примітки про джерело основної назви, про системні вимоги в описі електронних ресурсів, відомості про депонування в описі депонованої наукової роботи.

На відміну від ГОСТ 7.1—84, у новому стандарті відомості про тираж треба зазначати в області приміток. Перед ними можливе наведення примітки про наявність палітурки, якщо в описі не зазначено ISBN видання. За наявності ISBN відомості про палітурку зазначають після нього в області стандартного номера (чи його альтернативи) та умов доступності.

Необхідно підкреслити, що всі ті зміни, що були прийняті для однорівневого опису, розповсюджуються і на багаторівневий опис багатотомних, серіальних документів.

Новий ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 покликаний забезпечити впровадження сучасних автоматизованих технологій опрацювання документів, ведення інформаційних баз даних; ефективність пошуку та використання докумен-

тів всіх видів та типів; результативний обмін бібліографічною інформацією між інформаційними службами, бібліотеками, видавцями та книготорговельними організаціями як в середині країни, так і за кордоном.

Дотримання нових норм під час створення бібліографічної інформації дасть змогу адекватніше представити документ у бібліографічному записі та створити якісний інформаційний продукт.

Відповідність міжнародним рекомендаціям ІФЛА "Міжнародний стандартний бібліографічний опис" — ISBD

Насамперед доцільно зазначити, що з набуттям ним чинності — ще раз нагадаємо: це 1 липня 2007 року — саме цим документом необхідно керуватися при складанні бібліографічних посібників (у тому числі й бібліографічних списків) як різним організаціям, так й окремим особам.

Нововведений стандарт визначає загальні вимоги і правила складання бібліографічного опису документа, його частини чи групи документів: набір областей та елементів бібліографічного опису, послідовність їхнього розміщення, наповнення і спосіб подання елементів, застосування приписаної пунктуації та скорочень. Вимоги стандарту розповсюджується на опис документів, що складають бібліотеки, органи науково-технічної інформації, центри національної бібліографії, видавці, інші бібліографуючі установи.

Сфера застосування нового стандарту має обмеження тільки для бібліографічних посилань, на які його вимоги не розповсюджуються. Бібліографічне посилання — сукупність бібліографічних відомостей про цитований, розглядуваний або згадуваний в тексті документа інший документ, не обхідних і достатніх для його загальної характеристики, ідентифікації та пошуку.

Вимоги нового стандарту — це професійні вимоги до створювачів інформації. У сфері інформаційної діяльності уніфікація бібліографічного запису у відповідності з міжнародними рекомендаціями та національними стандартами забезпечує сумісність бібліографічних даних на вітчизняному та міжнародному рівнях, спрощує процеси розуміння й обміну інформацією, є необхідною умовою інтеграції України в світове інформаційне співтовариство.

Зміни в новому національному стандарті стосуються, головним чином, трьох аспектів: теоретичні висновки та узагальнення; розвиток термінологічної системи бібліографічного опису; зміна практики бібліографування щодо правил наведення окремих елементів, правил орфографії, знаків приписаної пунктуації. Нова концепція складання бібліографічного опису прослідковується уже в самій назві стандарту "Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги і правила складання. Слова "Бібліографічний запис" вказують на те, що він відноситься до системи

стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи, що регламентують складання бібліографічного запису, а друга частина назви — "Бібліографічний опис" й визначає предмет стандартизації.

Розробляється й незабаром набуде чинності ще один національний стандарт, що входить до системи стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи і регламентуватиме правила і вимогами щодо складання — заголовка бібліографічного запису.

У новому стандарті з інформації, бібліотечної та видавничої справи враховано рекомендації ІФЛА "Міжнародний стандартний бібліографічний опис — ISBD", що є базою для вітчизняної системи стандартного опису, яка гармонізована з сучасними вимогами ISBD.

ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 — базовий для системи стандартів, правил, методичних посібників зі складання бібліографічного запису, зокрема його основної частини — бібліографічного опису.

У новому стандарті — і це необхідно підкреслити — чітко розмежовані заголовки запису й опис, що визначені як окремі елементи бібліографічного запису. Це знайшло відбиток і в назві, і в змісті: у положеннях та прикладах, що їх ілюструють, заголовок запису не розглядається. Виняток зроблено у розділі, присвяченому аналітичному опису, й до датку, де наведено приклади повних бібліографічних записів, що включають і заголовки. Заголовок — факультативний елемент, що традиційно використовується для пошуку й упорядкування записів.

Основні принципи складання бібліографічного опису викладено у розділі "Загальні положення", де вводяться нові терміни і поняття бібліографування. У ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 розширено поняття об'єкта бібліографічного опису, оскільки бібліографічний опис усіх видів документів на будь-якому носії інформації складають за загальними правилами щодо структури наповнення областей та елементів бібліографічними відомостями, статусу елементів, наведення приписаних розділових знаків, вибрання мови і графіки, застосування правил орфографії, скорочення тощо.

Об'єкти опису

Ними можуть бути всі види опублікованих (у тому числі й депонованих) і неопублікованих документів на будь-яких носіях — книги, серіальні та інші продовжувані ресурси, нотні, картографічні, аудіовізуальні, образотворчі, нормативні і технічні документи, мікроформи, електронні ресурси, інші тривимірні штучні чи природні об'єкти, складові частини документів, групи однорідних і різнорідних документів.

Об'єкти опису можуть складатися з однієї частини (одночастинні об'єкти) або двох чи більше частин (багато частинні об'єкти). Залежно від структури опису відрізняють однорівневий і багаторівневий бібліографічний опис. Однорівневий містить один рівень. Його складають, як правило,

на одночастинний документ. Багаторівневий опис містить два і більше рівнів. Його складають на багаточастинний документ або на окрему одиницю чи групу фізичних одиниць багаточастинного документа — один чи декілька томів (випусків, номерів, частин) багатотомного чи серіального документа.

До бібліографічного опису входять такі області: область назви і відомості про відповідальність, область видання, область специфічних відомостей, область фізичної характеристики, область серії, область приміток, область стандартного номера (чи його альтернативи) та умов доступності.

Введено нові назви для двох областей опису, що відповідає їхньому наповненню: це область фізичної характеристики та область стандартного номера (чи його альтернатива) й умов доступності.

До загального списку областей опису входить й область специфічних відомостей, що використовується тільки для опису певних видів документів (нотних, картографічних, серіальних, електронних ресурсів, окремих видів нормативних і технічних документів), коли в описі необхідно зазначити відомості про особливості інформації, її фізичний носій, тип публікації та інші дані, характерні для будь-якого виду документа.

Області опису складаються з елементів, що діляться на обов'язкові та факультативні. В описі можуть бути тільки обов'язкові елементи або обов'язкові і факультативні. Обов'язкові елементи вміщують бібліографічні відомості, що забезпечують ідентифікацію документа. Їх наводять у будь-якому описі.

Факультативні елементи вміщують бібліографічні відомості, що дають додаткову інформацію про документ. Необхідність застосування факультативних елементів та їхній набір визначає установа, в якій складається опис. Набір елементів має бути постійним для певного інформаційного масиву (бази даних, каталога, покажчика, списку літератури тощо).

Області та елементи опису наводять в установленій послідовності, що в ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 подана в певному переліку областей та елементів. Про цю послідовність йшлося вище. Бібліографічні відомості, що відносяться до різних елементів, але граматично пов'язані в одному реченні, записують у попередньому елементі.

Знаки приписаної пунктуації

Перед елементами та областями у бібліографічному описі ставлять знаки приписаної пунктуації (за старою термінологією — умовні розділові знаки). На відміну від звичайних граматичних знаків, знаки приписаної пунктуації виконують розпізнавальні функції областей та елементів.

Заголовок від опису відділяють крапкою, а області одну від іншої крапкою й тире. Якщо якась область наводиться з абзацу, то знак тире не ставлять. При повторенні окремих областей повторяють крапку й тире, за

винятком області серії. При повторенні області серії відомості про кожну серію беруть у круглі дужки без знака крапка й тире між ними.

Наприклад:

ISBN 966-661-594-0 (Школа). — ISBN 966-339-438-2 (НКП)

(повторено область стандартного номера чи його альтернативи та умов доступності)

(Архівні зібрання України. Спеціальні довідники) (Серія "Шляхта України")

(повторено область серії)

Це єдина зміна, що стосується правил наведення при писаній пунктуації. Все інше залишилося без змін: перед кожним елементом області, крім першого, ставиться визначений для цього приписаний знак. У разі повторення елементів він повторюється, за винятком знака навскісна лінія.

Наприклад:

Маленькі сходинокки : прогр. раннього втручання для дітей із затримкою розвитку : пер. з англ. / М. Пітерсі, Р. Трелоар у співпраці зі С. Кернс та ін. ; наук. ред. Т. І. Поніманська, А. А. Колупаєва

У середині елементів наводять звичайні граматичні розділові знаки.

Наприклад:

Операція "Сафарі" : гумор і сатира.

При поєднанні граматичного, приписного знаків пунктуації в описі наводять обидва знаки. Наприклад:

Благослови, душе моя, любов! : вірші

У ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 вперше підкреслено, що для розрізнення приписаної та граматичної пунктуації застосовують проміжок в один друкований знак до і після при писаного знака. Виняток становлять крапка і кома — проміжок ставлять тільки після них. Знаки крапка з комою та три крапки до винятків не відносяться.

Елементи, граматично пов'язані в одному реченні, не розділяють приписаною пунктуацією. Наприклад:

Українські колядки у легкому викладенні для фортепіано Ольги Кравців

У цьому випадку відомості розглядаються як основний заголовок.

Джерело інформації

Бібліографічні відомості наводяться в описі в тому вигляді, в якому вони подані у джерелі інформації. У зв'язку з тим, що об'єктами опису в новому стандарті є різні документи, визначення джерел інформації дано в узагальненому вигляді, оскільки для кожного виду документів існує своя специфіка в цьому питанні.

Джерелом інформації для складання бібліографічного опису є документ в цілому. В разі необхідності можна на вести відомості, запозичені

поза документом, наприклад, з опублікованих бібліографічних записів на документ (каталоги бібліотек, музеїв тощо, бібліографічних покажчиків, баз даних); чи інших джерел поза документом (довідкових видань, авторитетних файлів, метаданих).

Головним джерелом інформації є елемент документа, який уміщує основні вихідні та аналогічні їм відомості — титульний аркуш, титульний екран, етикетка, наклейка тощо. Якщо головне джерело інформації відсутнє (наприклад, етикетка на аудіовізуальному документі) чи недоступне (наприклад, титульний екран електронного ресурсу), вибирають джерело інформації, альтернативне головному. При цьому, передусім, використовують джерело інформації, що є частиною документа, потім джерела, що супроводжують його: відомості, вміщені на контейнері, супроводжувальні матеріали, опубліковані видавцем, виготівником, розповсюджувачем тощо. Якщо використовують декілька джерел, їхня комбінація розглядається як єдине головне джерело.

Поняття головного джерела відсутнє у ГОСТ 7.1—84, що в Україні був чинний як міждержавний. Головне джерело інформації вибирається для складання опису в цілому, а для кожної області опису встановлено приписане, залежно від виду документа. Наприклад, для плакатів джерелом для області назви і відомостей про відповідальність є все видання, для газет — перша і остання полоса, для книг — титульна сторінка, а за її відсутності — альтернативне джерело: обкладинка, суперобкладинка, задній бік палітурки.

При різночитанні однорідних відомостей у різних джерелах, перевагу віддають бібліографічним відомостям, за позиченим з приписаного джерела інформації. Відомості, взяті із неприписаного джерела інформації, наводять у квадратних дужках, наприклад, якщо відомості про авторів, редакторів, перекладачів та інших осіб зазначені не на титульній сторінці книги, а на звороті титульного аркуша, то в описі їх беруть у квадратні дужки.

Необхідно відзначити, що у квадратних дужках також наводяться відомості, запозичені із джерел поза документом і сформульовані бібліографом на основі його аналізу. В новому стандарті застосування цього правила проведено послідовніше, ніж у ГОСТ 7.1—84: доповнення "[та ін.]" (та інші), зазначення "[б. м.]" (без місця), "[б. в.]" (без видавця), що додає в опис бібліограф, потрібно також брати у квадратні дужки. Квадратні дужки застосовуються у межах однієї області. Якщо суміжні елементи відносяться до різних областей, то кожен елемент береться в окремі квадратні дужки. Наприклад:

По дорозі життя — без Батьківщини : [історія віруючої сім'ї рос. німців / Й. Г. Фрізен]. — [Ужгород : Закарпаття, 2006] — 146, [1] с. ; 17 см. — 1000 пр.

Мова бібліографічного опису, як правило, відповідає мові вихідних

відомостей документів

При складанні бібліографічного опису можна застосовувати скорочення слів і словосполучень, які мають відповідати вимогам ДСТУ 3582—97 "Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила", ГОСТ 7.12—93 "Библиографическая запись. Сокращения слов на русском языке. Общие требования и правила" та ГОСТ 7.11—78 "Сокращения слов и словосочетаний на иностранных европейских языках в библиографическом описании" (чинні в Україні як міждержавні).

У ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 чітко сформульовані межі за стосування правил скорочення слів: поряд з основною назвою твору не допустимо скорочувати будь-які назви основної назви та будь-якої іншої (наприклад, паралельної, альтернативної, основної назви серії та підсерії). Виняток зроблено для аналітичного опису: у відомостях про документ, що містить складову частину, скорочують типову назву багатотомного чи продовжуваного документа (наприклад: Збір. творів, Зб. наук. пр., Вибр. твори), назву періодичного документа (газети або журналу). Не скорочується також загальне позначення матеріалу: відомості, що відносяться до назви, якщо вони складаються з одного слова (наприклад: підручник, посібник, довідник, енциклопедія).

Дозволяється одне й те саме слово у бібліографічному описі або скорочувати, або писати повністю. Це пояснюється недоцільністю скорочувати слова в тих випадках, коли це може змінити або зробити неясним зміст тексту опису, ускладнити його розуміння.

Деякі наявні у джерелі інформації відомості можна не наводити в бібліографічному описі і не зазначати їхній пропуск (наприклад, назви орденів, почесні військові та наукові звання, терміни, що вказують на правовий статус організації, дані про схвалення, допущення тощо).

Ще раз нагадуємо, що в ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 змінено правила вживання малих і великих літер. З великої літери пишуть тільки перше слово області опису, а в елементах малі та великі букви вживають відповідно з нормами мови, на якій складають опис (наприклад, перші слова відомостей, що відносяться до назви і відомостей про відповідальність пишуть з малої літери, окрім власних імен, перших слів назв або цитат). Виняток складають загальне визначення матеріалу і будь-якої назви в усіх областях опису. Наприклад:

Тошкова С. З джерела Вічної книги [Текст] : спроба екон. прочитання Біблії / Светла Тошкова ; з болг. переклали М. Ярмолук, Т. Ярмолук. — Львів : Кальварія, 2005. — 167 с. : портр. ; 20 см. — На опр.: Public management. — Бібліогр.: с. 162—164 та в підрядк. прим. — Переклад за вид.: От извора на Вечната книга / Светла Тошкова. София : Унив. изд-во "Св. Климент Охридски", 2005. — ISBN 966-663-186-5 (в опр.).

При наявності у джерелі інформації явних помилок, в тому числі й

друкарських, які не змінюють зміст тексту, відомості в описі наводять у виправленому виді й не зауважують виправлення. Пропущені букви або цифри вставляють, взявши їх у квадратні дужки. Ті ж з помилок, які змінюють зміст тексту, а також усі помилки в прізвищах, ініціалах осіб, які брали участь у створенні документа, відтворюють у бібліографічному описі без змін. Після них у квадратних дужках наводять правильне написання. Відомості, що викликають сумнів, наводять в описі із знаком запитання, взятим у квадратні дужки.

Числівники в описі, як правило, наводять так, як вони подані у джерелі інформації. Але римські цифри і числівники у словесній формі замінюють арабськими цифрами при позначенні кількості актів або дій сценічних творів; класів чи курсів навчальних закладів; порядкових номерів видання; порядкових номерів музичних творів; дат виходу документа; номерів випусків багаточастинного документа.

Однорівневий бібліографічний опис

В однойменному розділі ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 викладені правила складання опису на однотомний документ чи окремих том (випуск) багатотомного або серіального документа. Першим елементом опису є основна назва документа. Її наводять у тому вигляді, в якому вона подана в документі, в тій самій послідовності і з тими самими знаками. Вона може складатися з одного чи декількох речень.

WEB-дизайн і презентація інтелектуальної діяльності

20 сторінок одного життя наприкінці ХХ століття

...І золото сміху, і срібло сльози

Скільки? Стільки ж! Збереження кількості

Дівчино, дівчино, де твої крильця?..

Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля, 1944—1946

Якщо основна назва складається із декількох речень, між якими у джерелі інформації відсутні розділові знаки, в описі ці речення відділяють одне від одного крапкою.

Інформатика. Комп'ютерна техніка. Комп'ютерні технології

Основна назва може уміщувати альтернативну назву, з'єднану з нею сполучниками "чи", "або". Вона пишеться з великої літери, перед сполучниками ставлять кому. Враховуючи різноманітність видавничої практики, в ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 встановлено правила вибору основної назви.

Якщо у приписаному джерелі інформації є декілька назв однією мовою, то як основну в описі наводять назву, виділену поліграфічним способом. Якщо ж цієї ознаки не має, наводять першу із послідовно зазначених назв. Цим самим правилом керуються при виборі повної чи скороченої форми назви. У складних випадках перевагу віддають повній формі. При

наявності типової та тематичної назви як основну в описі наводять тематичну назву, незалежно від поліграфічного виділення і послідовності розміщення, наприклад:

У джерелі інформації
ПОЛІТИЧНА КАРТА
Європа

В описі
Європа : політична карта

Коли основна назва відсутня у приписаному джерелі інформації, вона може бути запозичена з інших джерел, при чому це потрібно відзначити у примітці. Якщо основну назву встановити за якимось джерелом неможливо, її можна сформулювати. В обох випадках назву беруть у квадратні дужки. При формулюванні назви, як правило, використовують позначення виду документа, жанру твору, першого слова в тексті тощо. Це положення застосовують, у першу чергу, для не книжкових документів: образотворчих видань, нот та ін., наприклад:

[Наша рідна мова]

(Назву 4-го видання сформульовано на основі назви третього видання цієї самої книги, про що необхідно зробити примітку)

[Прайс-лист видавництва]

(Назву сформульовано на основі аналізу документа)

До області назви і відомостей про відповідальність уперше уведено новий елемент — загальне визначення матеріалу. Це факультативний елемент, який доцільно наводити в описі для інформаційних масивів, що уміщують відомості про документи різних видів. Загальне позначення матеріалу уможливорює визначення знакової природи документа (текст, ноти, карти, зображення, шрифт Брайля тощо) чи фізичну форму об'єкта опису (мікроформа, електронний ресурс). Загальне позначення матеріалу наводять в установленій формі, вибираючи із даного в національному стандарті ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 списку один із відповідних термінів:

відеозапис

звукозапис

образотворчий матеріал

карти

комплект

мікроформа

мультимедіа

ноти

предмет

рукопис

текст

шрифт Брайля

електронний ресурс

Із перелічених термінів вибирають один. Перевагу віддають позначенню фізичної форми, в якій представлено матеріал. Наприклад, якщо ка-

ротографічний документ представлено у вигляді мікроформи або електронного ресурсу, як загальне позначення матеріалу зазначають його форму.

Загальне позначення матеріалу наводять після основної назви з великої літери у квадратних дужках, наприклад:

Неопубліковані гуцульські п'єси [Текст]

Богородиця з дітям і похвалою [Образотворчий матеріал]

Антологія лемківської пісні [Ноти]

Житомирська область [Карти]

Україна 2004: події, документи, факти [Електронний ресурс]

Якщо твір розміщено на декількох носіях, що відносяться до різних категорій матеріалів, наводять загальне позначення матеріалів, прийнятих за основний об'єкт опису. Відомості про решту носіїв можна навести в області фізичної характеристики чи в області приміток (наприклад, при описі CD-ROMа і брошури до нього). Якщо серед декількох об'єктів на різних носіях не можна вибрати основний об'єкт, наводять позначення "[Мультимедіа]" чи "[Комплект]", наприклад, інформація може бути розміщена на аудіокасеті, відеодиску та у вигляді короткого пояснювального тексту в брошурі.

Загальне позначення матеріалу, опис якого переважає в конкретному інформаційному масиві, може бути випущеним, наприклад, якщо каталог чи база даних уміщує записи на книги, то у записах на книги загальне позначення матеріалу можна не зазначати, а в записах на інші види документів (наприклад, на образотворчі, нотні видання, електронні видання) рекомендується зазначити цей елемент опису, що визначає клас матеріалу, до якого належить об'єкт опису.

В описі може бути наведено паралельну назву як еквівалент основної назви іншою мовою чи іншою графікою. Вона має ті самі форми і правила наведення, що й основна назва. Перед паралельною назвою ставлять знак рівності.

Як паралельну назву можна навести також назву оригіналу, що вміщена у джерелі інформації іншою мовою, ніж основна назва.

Відомості, що відносяться до назви, вміщують інформацію, що розкриває та пояснює основну назву, в тому числі іншу назву, відомості про вид, жанр, призначення твору, зазначення про те, що документ є перекладом з іншої мови тощо.

Перед відомостями, що відносяться до назви, ставлять знак "двокрапка". Це загальне положення. Відомості, що відносяться до назви, можуть бути різнорідними або одно рідними. Різнорідні відомості чи групи різнорідних відомостей, що відносяться до назви, наводять зі знаком "двокрапка", що передує їм. Однорідні відомості розділяють між собою тими самими розділовими знаками, які наявні у джерелі інформації, наприклад:

Роздивись та розкажи : бесіди за малюнками : для тих, кому 4, 5, 6...

Україна — Німеччина : розвиток законодавства в рамках європейсь-

кого права : матеріали семінару

Однак, якщо у джерелі інформації однорідні відомості, що відносяться до назви, розділені крапками, в описі їх наводять через кому. Це пов'язано з новими правилами вживання малих і великих букв. За відсутності розділових знаків у джерелі інформації ці відомості також розділяють комами, наприклад:

В країні журавлів : новели, етюди, оповід.

Редакторська справа : проблеми майстерності : зміст, форма, нюанси

У тому випадку, якщо у джерелі інформації уміщено більше однієї назви, одну з них, вибрану за визначеними правилами (тематичним, виділеним якимось чином, наведе ним першим) наводять в описі як основну назву, а другу — як відомості, що відносяться до назви. Другу назву завжди наводять з великої літери (на відміну від інших відомостей, що відносяться до назви), і слова в ній не скорочують, наприклад:

За сестрою [Текст] : Козацька помста

Ясна зірниця світова [Ноти] : Богданів марш

Зоряниця [Образотворчий матеріал] : (Язицька Зірка—Чарівниця)

Відомості, необхідні для розкриття чи пояснення основної назви, жанру твору, виду документа тощо, можуть бути сформульовані на основі аналізу документа. В цих випадках їх беруть у квадратні дужки. Особливу увагу необхідно приділити змінам, що стосуються відомостей про відповідальність. У стандарті ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 змінено статус цього елемента: перші відомості про відповідальність є безумовно обов'язковим елементом бібліографічного опису, тобто його наведення не обмежується будь-якими умовами, як було прийнято у ГОСТ 7.1—84 (раніше чинному в Україні як міждержавний).

У відповідності з основним принципом ISBD відомості в бібліографічному описі необхідно наводити в тому вигляді, як вони подані в документі. Якщо послідовно застосовувати цей принцип, то перші відомості про відповідальність як один з ідентифікуючих елементів документа обов'язково потрібно подати в описі.

За старими нормами прізвища авторів творів, зазначених у заголовку бібліографічного запису, не наводили у відомостях про відповідальність, тому в описі були відсутні перші відомості про відповідальність у тій формі й обсязі, як вони були зазначені в документі.

Якщо опис доповнюється заголовком бібліографічного запису, ім'я особи в заголовку наводять у формалізованому вигляді; спочатку прізвище, потім ім'я (можливо ще по батькові) чи псевдонім. Тільки у відомостях про відповідальність є можливість зазначити, в якому виді особа, яка несе інтелектуальну чи іншу відповідальність за документ, представлена в самому документі. Заголовок запису — факультативний елемент, відомості про відповідальність — обов'язковий елемент опису, відповідно із положенням ISBD. У прийнятій системі координат логічно запропонувати

таку модель запису, в якій відомості про відповідальність обов'язково зазначають, навіть якщо вони збігаються із заголовком.

Обов'язкове наведення перших відомостей про відповідальність дає змогу адекватніше подавати документ у бібліографічному запису, ніж це було раніше.

З іншого боку, в новому національному стандарті спрощено правила наведення відомостей про відповідальність: незалежно від міри відповідальності в описі наводять відомості про одну, дві чи три особи або організації, які виконують одну й ту саму функцію. За наявності інформації про чотири або більше осіб і (або) організацій кількість відомостей про відповідальність, що наводяться, визначає бібліографуюча організація. В описі можуть бути наведені відомості про всіх осіб і (чи) всі організації, які зазначені у джерелі інформації. За необхідності скоротити їхню кількість, обмежуються зазначенням першої із кожної групи з доданням у квадратних дужках "[та ін.]" (та інші).

Відповідно положенням нового стандарту в описі не зазначають підпорядкованість організації. Якщо раніше структурні підрозділи відділялись від назви основної організації крапкою, то тепер їх розділяють комою. Відомості про відповідальність уміщують інформацію про осіб та організації, що брали участь у створенні інтелектуального, художнього чи іншого змісту твору, що є об'єктом опису, наприклад:

Ф. Б. Керр ; пер. з англ. В. Немченко

В. Ф. Салабай, Н. М. Довганик, М. В. Борисенко, М. П. Чуб ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана.

НАН України, Ін-т історії України, НДІ козацтва ; редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) [та ін.]

Крім цього, відомості про відповідальність можуть уміщувати тільки слова і фрази, що несуть інформацію про виконану роботу, якщо у джерелі інформації нема осіб чи назв організацій та якщо їх не вдалося установити, наприклад:

/ відредаговано автором

/ ілюстровано групою художників

Якщо відомості про відповідальність наводять із одного джерела інформації, їх записують у тому порядку, як і в ньому, якщо відомості про відповідальність запозичені із різних джерел інформації, їх наводять у логічному порядку: спочатку імена осіб чи назви організацій, що зробили най більший внесок в інтелектуальніший, художній чи інший зміст твору, потім відомості про інших осіб чи інші організації, наприклад:

В. В. Івата, С. А. Ткаченко, С. В. Шевчук ; ред. В. Д. Пантелеев ; Нац. ун-т кораблебудування ім. адмірала Макарова

Оксана Іваненко ; [упоряд. В. Татарінова] ; худож. О. Кошель

(У першому прикладі всі відомості уміщені на титульному аркуші; в другому: відомості про автора літературного твору та про художника умі-

щені на титульному аркуші, інші відомості на звороті титульного аркуша).

Зміни, що стосуються області видання, полягають у тому, що відомості про нього наводять у формулюваннях і в послідовності, наявних у джерелі інформації: порядковий номер видання не виноситься на перше місце, як це було раніше. Додаткові відомості про видання (виправлене, доповнене, стереотипне, змінене тощо) і перші відомості про відповідальність, що відносяться до конкретного зміненого видання, є обов'язковими елементами, наприклад:

2-ге вид., переробл. та доповн.

Нове вид. / перегл. та анот. Сільвією Мезюр.

Після області видання в описі уміщується нова для загального переліку область, що має назву "область специфічних відомостей", яка застосовується при описі об'єктів, що є особливим типом публікації або розміщені на специфічних носіях. Як уже зазначалося в попередніх публікаціях, до них відносяться картографічні, нотні, серіальні документи; стандарти і технічні умови; патентні документи, мікроформи, якщо на них розміщені всі названі види документів, а також електронні ресурси.

При описі картографічних документів ця область називається областю математичної основи, серіальних документів — областю нумерації, електронних ресурсів — областю виду та обсягу ресурсу. Набір елементів, що наводяться в області специфічних відомостей, неоднаковий для різних видів документів.

В описі карт, картографічних атласів, схем, планів то що в області математичної основи можуть бути зазначені такі відомості, наявні у джерелі інформації: масштаб, картографічна проекція, координати, відомості про рівнодення чи епоху в зоряних картах.

Масштаб записують у формі абстрактного числа, що показує в скільки разів зменшені розміри земної поверхні. Слово "масштаб" в описі не зазначають, наприклад:

Маршрутная карта (ИКАО) FL275 и выше [Карты] = Enroute chart (ICAO) above FL275 : 08 июня 2006 г. / Гос. авиац. воз душ. администрация, Гос. предприятие обслуживания движения Украины, служба аэронавигаци. информ. — 1:1 500 000, в 1 см 15 км ; равноугол. конич. пр-ция Ламберта ; расстояния в километрах, путевые углы магнит., высоты приведены к средн. уровню моря. — К. : Киевская ВКФ, 2006. — 1 к. : цв., текст, 81x98 см, слож. ; 27x17 см. — Текст парал. рус., англ. — 500 экз.

В описі серіальних документів в області нумерації наводять відомості про перший та останній номер, що вийшли, і (або) датах початку і закінчення існування серіального документа. В області відображають також відомості про перерви у виданні, змінах і відновленнях нумерації, наприклад:

Вісник Книжкової палати [Текст] : наук.-практ. журн. / за сновник, видавець і виготівник "Державна наукова установа "Книжкова палата

України". — 1996, серп. — . — К., 1996 — . — Щомісячник. 1996, № 1—6. — 100 пр. ; 1997, № 1—12. — 250 пр.

В описі електронних ресурсів в області виду й обсягу ресурсу зазначають вид ресурсу і відомості про його обсяг, наприклад:

Москва 2004 [Электронный ресурс] : електрон. бизнес-карта ; Санкт-Петербург, 2004 : електрон. бизнес-карта. — Электрон. граф. дан. и прог. (560 Мб). — К. : Транснавіком, 2004. — 2 електрон. опт. диски (CD-ROM). — Систем. требования: Pentium-166 ; RAM 64 Mb ; SVGA 2Mb ; CD-ROM 4-х ; Windows 98, ME, 2000 XP. — Загл. с титул. экрана. — На контейнере номер: X35U6H-74AMKC-SCWC3T-CJUS24. — MCP4LZ-N85R5Z-FTG8MQ.

В описі нотних документів в області специфічних відомостей наводять відомості про форму викладу нотного тексту: партитуру, партії (голоси), дирекціон. Відомості в області зазначають у формі, даній у джерелі інформації, наприклад:

Грає дитячий духовий оркестр [Ноти] / упоряд. І. Т. Олійник. — Партитура та голоси. — К. : Муз. України, 1998. — 120 с., 17 парт. (204 с. розд. паг.) ; 22 см. — Тит. арк. парал. укр., рос. — Н. д. 9224.

В описі нормативних документів із стандартизації (стандартів і технічних умов) в області специфічних відомостей вказують позначення раніше чинного документа, дату набуття ним чинності, терміни дії об'єкта бібліографічного опису, наприклад:

Національна стандартизація. Правила розроблення, по будови, викладання, оформлення, ведення національних класифікаторів [Текст] : ДСТУ 1.10:2005. — На заміну ДСТУ 3456—96, КНД 50—028—94 ; чинний від 2006-01-01. — К. : Держспоживстандарт України, 2006. — IV, 16 с., включ. обкл. : табл. ; 29 см. — (Національний стандарт України).

В описі патентних документів в області специфічних відомостей зазначають реєстраційний номер заявки на патентний документ, дату її подання, дату публікації та відомості про офіційне видання, в якому оприлюднено відомості про патентний документ; так звані відомості про конвенційний пріоритет (дату подання заявки, номер і назву країни конвенційного пріоритету, які наводять у круглих дужках). Також в області можуть бути зазначені індекси національної патентної класифікації, наприклад:

Холодильник однокамерний без морозильної камери по побутовий [Текст] : патент 14709 : МКЗ 07-07 / Горін О. М., Волощенко О. В., Чуріп О. О. ; власник патенту Закрите АТ "Укр. наук.-дослід. і проект. ін-т побут. машинобудування". — № 200601173 ; заявл. 26.07.06 ; опубл. 10.08.07, Бюл. № 12 (кн. 2). — 2 с. : іл.

На відміну від ГОСТ 7.1—84, що був раніше в Україні чинний як міждержавний, область специфічних відомостей не застосовують при описі промислових каталогів, неопублікованих звітів про науково-

дослідницькі роботи, неопублікованих дисертацій, оскільки відомості, які наводилися у цій області при описі названих видів документів, функціонально й змістовно відповідають іншим областям опису.

Зміни в області вихідних даних пов'язані з формою на ведення відомостей про місце видання, ім'я видавця; їх потрібно наводити у формі й відмінкові, зазначених у джерелі інформації, а не тільки у називному відмінку.

Назву місця видання наводять у формі й відмінкові, зазначених у джерелі інформації, наприклад: .

— Львів

— У Кіровограді

Якщо зазначено декілька місць видання, наводять назву, виділену поліграфічним способом чи вказану першою в джерелі інформації. Випущені відомості відзначають скороченням "[та ін., і ін.]". Можуть бути наведені назви другого й наступного місць видання, що відділяються одна від іншої крапкою з комою, наприклад: .

— К. [та ін.]

— К. ; Львів

Відомості про видавця за ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 мають статус обов'язкового елемента. Відомості наводять так, як вони зазначені в приписаному джерелі інформації, зберігаючи слова або фрази, що вказують функції, виконувани особою чи організацією.

Відомості про видавничі функції організації виражені словами "видавництво", "видавничий дім", "видавнича організація", "видавець" тощо випускають при наявності тематичної назви, але зберігають, якщо ім'я (найменування) видавця і ці слова граматично пов'язані.

Відомості про форму власності видавця, розповсюджувача тощо (АТ, ВАТ, ТОВ, ЗАТ, LTD, Inc тощо), зазвичай випускають, наприклад:

У джерелі інформації:

Видавництво "Дніпро"

ВАТ "Білоцерківська друкарня"

ЗАТ "Броварська друкарня"

ТОВ "Літопис-ХХ"

Видавнича агенція "Перспект"

Видавничий дім "Всесвіт"

Видавництво ім. Олени Теліги

В описі:

: Дніпро

: Білоцерківська друкарня

: Броварська друкарня

: Літопис-ХХ

: Перспект

: Всесвіт

: Вид-во ім. Олени Теліги

Ім'я (найменування) видавця тощо наводять у короткій формі, яка забезпечує його розуміння та ідентифікацію. Якщо воно увійшло до попередньої області у повній формі, в цій області його можна скоротити до найкоротшої форми, аж до акронімної, наприклад:

. — Львів : Укр. акад. друкарства

. — Х. : РЦНІТ

Якщо видавець — фізична особа, в описі наводять його прізвище та

ініціали у формі й відмінку, зазначених у джерелі інформації, наприклад:

. — К. : Яновська М.А.

. — Львів : О.В. Богданова

Найменування видавничого філіалу наводять після імені (найменування) видання й відділяють комою, наприклад:

. — Донецьк : Поліпрес, дочір. п-во

У разі наявності декількох груп відомостей, що включають місце видання та ім'я (найменування) видавця, що відносяться до нього, їх зазначають послідовно й відділяють один від одного крапкою із комою, наприклад:

. — К. : Генеза ; Запоріжжя : Прем'єра

Якщо в документі відсутні відомості про видавця, що є обов'язковим елементом бібліографічного опису, наводять скорочення "[б. в.]", що також обов'язкове.

На доповнення до відомостей про видавця в описі може бути зазначений новий елемент області вихідних даних — відомості про функції розповсюджувача, дистриб'ютора тощо, що є факультативними. Пояснення названих функцій, якщо вони відсутні в попередніх відомостях області, наводять у квадратних дужках, наприклад:

К. : Арт-Пресс : Дніпро-Ант [розповсюджувач]

Як дату видання наводять рік публікації документа, що є об'єктом опису. Рік зазначають арабськими цифрами, перед ним ставлять кому. Якщо дата невідома, на її місці наводять дату авторського права (копірайту), дату виготовлення (друкування) чи дату цензурного дозволу із відповідними поясненнями, наприклад:

cop. 1981

друкування 1991

ценз. 1881

Рік видання, навіть у тих випадках, коли відомості про нього відсутні, потрібно встановити хоча б приблизно. В таких випадках дату видання зазначають у квадратних дужках зі знаком запитання, наприклад:

[1919?]

Позначення "б. р." в описі не наводять. Якщо в документі відсутні вихідні відомості, в описі може бути зазначене місце виготовлення та ім'я виготівника. Відомості наводять у круглих дужках, наприклад:

. — [Б. м. : б. в.], друкування 1995 (Вінниця, Вінниц. обл. друк.)

В область фізичної характеристики уведено новий елемент специфічне позначення матеріалу. Після відомостей про кількість фізичних одиниць наводять позначення фізичного носія документа, наприклад:

. — 1 к. (2 арк. в заг. рамці)

. — 1 електрон. опт. диск (CD-ROM)

. — 1 мфіша

Як специфічне позначення матеріалу при описі книг наводять сторі-

нки, аркуші, стовпчики, а цифри, що пере дують їм, означають кількість цих позначень, тобто обсяг.

У запису на комплектні та аркушеві текстові видання, а також книжкові видання, що складають більше однієї фізичної одиниці (декілька брошур, папок), на початку пагінації зазначають кількість цих одиниць і специфічне позначення матеріалу (том, частина, аркуш, зошит, брошура, папка тощо), а потім у круглих дужках — пагінацію та інші відомості з необхідними поясненнями, наприклад:

- . — 1 зошит (28 окр. арк.)
- . — 2 брош. в обкл. (16, 21 с.)
- . — 1 папка (14 окр. арк.)

Відомості про пагінацію наводять тими цифрами (римськими чи арабськими), які використано в об'єкті опису; невраховані аркуші перераховують і записують арабськими цифрами у квадратних дужках у кінці пагінації. Не враховують і не уводять до опису сторінки, які уміщують рекламу, призначені "для нотаток", "для записів" тощо.

Як інші фізичні характеристики об'єкта опису можуть бути наведені відомості про ілюстрації, про матеріал, з якого виготовлено об'єкт опису. Перед відомостями ставлять двокрапку. Кожні наступні відомості відділяють від попередніх комою, наприклад:

- . — XXI, 117, [3] арк. іл.
- . — 3 електрон. опт. диски (CD-ROM) : звук, колір
- . — 1 зв. диск (120 хв) : цифровий, стерео

У разі необхідності зазначають розміри об'єкта опису, перед якими ставлять знак крапка з комою. Якщо об'єкт опису знаходиться в контейнері, можуть бути наведені роз міри об'єкта і розміри контейнера або ж тільки розміри контейнера.

Останнім елементом області є відомості про супроводжувальний матеріал, перед яким ставлять знак плюс. Арабськими цифрами зазначають кількість фізичних одиниць, назву супроводжувального матеріалу, а також відомості про його обсяг і розмір, наприклад:

- . — 56 с. : іл. + 1 електрон. опт. диск
- . — 2 електрон. опт. диска (CD-ROM) : 12 см + 1 брош. (5 с. ; 13 см)

Зміни в області серії пов'язані зі збільшенням кількості обов'язкових елементів. А це — основна назва серії та підсерії, Міжнародний стандартний номер серіального видання, присвоєний цій серії чи підсерії (ISSN); номер випуску серії чи підсерії. Якщо ці відомості вказані у джерелі інформації, їх обов'язково потрібно зазначати в описі.

Ще одне нововведення в області серії уже згадувалось у попередніх публікаціях: це правило наведення декількох серій. Відомості про кожну серію беруть в окремі круглі дужки і розділяють проміжком.

Область приміток уміщує додаткову інформацію про об'єкт опису, яка не була зазначена в інших елементах опису. Відомості, що наводяться

в області, запозичують з будь-якого джерела інформації і не беруть у квадратні дужки. Перед кожною приміткою ставлять знак крапка і тире або примітку розпочинають з нового рядка.

Необхідно відзначити, що область приміток у цілому факультативна, однак при складанні опису деяких об'єктів окремі примітки обов'язкові, приміром, примітки про джерело основної назви, про системні вимоги при описі електронних ресурсів, відомості про депонування при описі депонованої наукової роботи, наприклад:

. — Назва з контейнера

. — Систем. вимоги: Pentium 100 Mhz, 16 Mb RAM, Windows 95, 98, 2000, XP; MS Word 97 — 2000

. — Деп. в ДНТБ України 17.10.1992, № 1677-УК92

Текст примітки не регламентується, за винятком обов'язкових елементів. У середині приміток, що містять фрагмент опису, області й елементи наводять з приписаними їм знаками, крім знака крапка і тире, який заміняють крапкою, наприклад:

Переклад за вид.: *Alice's Adventures in Wonderland* / Lewis Carroll. London, 1994

На відміну від раніше чинного в Україні як міждержавний ГОСТ 7.1—84 відомості про тираж видання варто зазначати в області приміток. Перед ним можливе наведення примітки про наявність оправи, якщо в описі не зазначено ISBN видання. При наявності цього елемента опису відомості про оправу вказують після того в області стандартного номера (чи його альтернативи) та умов доступності.

В області стандартного номера (чи його альтернативи) та умов доступності наводять Міжнародні стандартні номери, присвоєні об'єкту опису: Міжнародний стандартний номер книги (ISBN) чи Міжнародний стандартний номер серіального видання (ISSN), або ж будь-який інший міжнародний номер, присвоєний об'єкту опису в установленому порядку. Стандартні номери наводять з прийнятою аббревіатурою і приписаними проміжками й дефісами, наприклад:

. — ISBN 966-521-406-3

. — ISSN 0365-8392

Бувають випадки, що ISBN наводять неправильно. В ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 передбачена можливість зазначати правильний ISBN, якщо є можливість його встановити. Не правильний номер наводять в описі в тому виді, як його зазначено у виданні з поясненням у круглих дужках "помилк.", наприклад:

ISBN 966-522-124-8. — ISBN 9965-22-124-8 (помилк.)

В останній області опису додатково до попередніх, уведено нові факультативні елементи: альтернативний номер, ключова назва, умови доступності.

Альтернативний номер для індексації наводять, якщо відсутній Між-

народний стандартний номер. Як його альтернативу допускається наводити номер державної реєстрації, видавничий номер, номер дошки музичного твору, інші номери, наприклад:

№ держ. реєстрації 6243

(вказано номер державної реєстрації друкованого засобу масової інформації)

Вид. № 3116, Н. д. 9296

(вказано видавничий номер та номер дошки музичного твору)

Ключова назва — це назва, що встановлюється для ідентифікації та реєстрації серіального видання у процесі присвоєння ISSN. Його наводять у даній області після ISSN, ставлячи перед ним знак рівності, наприклад:

. — ISSN 0340-0352 = IFLA journal

Умови доступності включають інформацію про ціну чи короткі відомості про інші умови доступу до об'єкту. Перед цим елементом бібліографічного опису ставлять знак двокрапка, наприклад:

: безкошт. для слухачів курсу

: безпл.

: 108 грн

Додаткові відомості наводять у круглих дужках як не обхідне пояснення до будь-якого елемента області. Може бути наведений Міжнародний стандартний номер багатотомного видання в цілому і номер тому, а також стандартний номер супроводжувального матеріалу з додатковими поясненнями, наприклад:

ISBN 966-01-0010-8 (Веселка). — ISBN 966-692-000-0 (Навч. кн. — Богдан)

ISBN 966-03-3446-X (Фоліо) (в пер.)

ISBN 966-675-405-X — ISBN 966-675-408-8 (т. 1)

Багаторівневий бібліографічний опис

Цей розділ ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 присвячений опису багаточастинних документів — багатотомних і серіальних.

На першому рівні (в загальній частині) багаторівневого опису наводять відомості, характерні для всіх чи більшості фізичних одиниць — томів (випусків, номерів), що входять до складу багаточастинного документа.

На другому рівні (в специфікації) багаторівневого опису наводять відомості, що відносяться до окремих фізичних одиниць — томів (випусків, номерів), що входять до складу багаточастинного документа. Якщо відомості на другому рівні відносяться до групи, сукупності фізичних одиниць, відомості про окремі фізичні одиниці зазначають на наступному рівні, наприклад:

Держава та регіони : наук.-вироб. журн. / Гуманіт. ун-т "Запоріж. ін-т

держ. та муніцип. упр.". — 2001— . — Запоріжжя, 2007.

Серія "Гуманітарні науки". — 2003— . 2007, № 1. — 300 пр. — ISSN 1813-341X

Серія "Державне управління". — 2002— . 2007, № 2—3. — 300 пр. — ISSN 1813-3401

Серія "Економіка та підприємництво". — 2001— . 2007, № 3. — 300 пр. — ISSN 1814-1161

Необхідно підкреслити, що всі ті зміни, які були прийняті для однорівневого опису, поширюються й на багаторівневий опис багатотомних, серіальних документів, Багаторівневий опис багаточастинного документа складають за правилами однорівневого опису із урахуванням особливостей, розглянутих послідовно для першого і другого рівнів.

Аналітичний бібліографічний опис

У цьому розділі викладені правила складання бібліографічного опису складової частини документа, для ідентифікації та пошуку якої необхідні відомості про документ, де вона уміщена. Порівняно з ГОСТ 7.1—84 цей розділ значно розширено, але — і на цьому варто наголосити — враховуючи різноманітність об'єктів опису, у рамках нового національного стандарту розроблено узагальнені правила аналітичного опису.

До складових частин відносяться: самостійні твори; частина твору, що має самостійну назву; частина твору, що немає назви, але виділена для бібліографічної ідентифікації.

У ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 об'єкт аналітичного опису розширено за рахунок можливості складати опис на частину твору, яка не має самостійної назви. При описі фрагмента документа, який не має назви, основна назва цього фрагмента може бути сформована на основі аналізу документа й наведена у квадратних дужках.

Документ, що уміщує складову частину, є ідентифікатором публікації й називається ідентифікаційним документом.

При складанні ідентифікаційного бібліографічного запису рішення про використання заголовка запису як для складової частини, так і для ідентифікаційного документа приймає бібліографуюча установа. Як правило, у записі ідентифікуючого документа заголовки не використовують.

Якщо відомості про відповідальність складової частини документа збігаються із заголовком запису, їх можна не повторювати в області назви і відомостей про відповідальність. Це допускається лише для аналітичного бібліографічного запису.

Аналітичний бібліографічний опис складають за такою схемою:

Відомості про складову частину документа // Відомості про ідентифікуючий документ. — Відомості про місцезнаходження складової частини в документі. — Примітки.

В аналітичному бібліографічному описі допускається крапку і тире між областями бібліографічного опису замінювати крапкою.

Порядок наведення бібліографічних відомостей про складову частину документа та ідентифікуючий документ аналогічний нормам складання однорівневого бібліографічного опису.

Новий національний ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 покликаний забезпечити впровадження сучасних автоматизованих технологій опрацювання документів, ведення інформаційних баз даних; ефективність пошуку та використання документів усіх видів і типів; результативний обмін бібліографічною інформацією між інформаційними службами, бібліотеками, видавцями і книготорговельними організаціями як усередині України, так і за її межами. Дотримання нових норм при створенні бібліографічної інформації дасть змогу адекватно подати документ у бібліографічному записі й створити якісний інформаційний продукт.

Список використаної літератури

1. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання [Текст] : (ГОСТ 7.1—2003, ІДТ) : ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. — Чинний з 2007—07—01. — К. : Держспоживстандарт України, 2007. — III, III, 47 с. ; 29 см. — (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи) (Національний стандарт України).

2. Библиографическая запись [Текст] : Основные стандарты / сост. А. А. Джиго [и др.] ; Рос. кн. палата. — М. : [б. и.], 2006. — С. 93—127.

3. Библиографическое описание документа. Общие требования и правила составления: ГОСТ 7.1—84. — Введ. 01.01.86. — М. : Гос. ком. СССР по стандартам, 1987. — 72 с., включ. обл.; 20 см. — (Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу).

4. Составление библиографической записи на книги и брошюры [Текст] : инструкция / Рос. кн. палата. — М. : [б. и.], 2004. — 150 с.

Навчальне видання

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК
з навчальної дисципліни
«Теорія та практика правозастосування»
(для студентів юридичного факультету
та факультету заочного навчання цивільних осіб)

Укладачі:

Наливайко Лариса Романівна
Чепік-трегубенко Ольга Сергіївна
Касяненко Євгенія Валеріївна

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самотуга*
Дизайн – *В.А. Ситник*

Підп. до друку 04.04.2017 р. Формат 60x84/16. Друк – цифровий. Папір офісний.
Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 7,25. Обл.-вид. арк. 7,50. Тираж – 100 прим.

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи ДДУВС
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДП № 164-р від 07.08.2013

ПП «Ліра ЛТД»
49038, м. Дніпро, вул. Наукова, 5, тел. (056) 731-96-57
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 188 від 19.09.2000 р.